

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**19. YÜZYILDA SUDAN'DA OSMANLI HAKİMİYETİNİN
KÜLTÜREL ETKİLERİ**

Zahra Gebril Hilow ADAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Tufan TURAN

EKİM - 2022

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**19. YÜZYILDA SUDAN'DA OSMANLI HAKİMİYETİNİN
KÜLTÜREL ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zahra Gebril Hilow ADAM

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

“Bu tez 26/10/2022 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Tufan TURAN	Başarılı
Doç. Dr. Mustafa SARI	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Dilara USLU	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Zahra Gebril Hilow ADAM

26/10/2022

ÖNSÖZ

Öncelik Allah’a sonra bu çalışmanın yazılma aşamasında yakından ilgilenen değerli ve kıymetli danışmanım Doç. Dr. Tufan TURAN’a içten teşekkür ederek saygılarımı sunuyorum. Bu çalışma ile ilgili bana bazı yorumlar yapan Hartum Üniversitesi'ndeki hocalarıma, özellikle de Prof. Dr. Yusuf Fadl Hassan, Prof. Dr. İbrahim El-Zain ve Dr. Tarik Mohamed Noor'a teşekkür ederim. Bana umut veren tüm arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Son olarak anne ve babama gösterdikleri sabır, anlayış ve verdikleri emekten dolayı şükranlarımı sunarım.

Zahra Gebril Hilow ADAM

26/10/2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: KUZEY VE DOĞU SUDAN'DA OSMANLI AÇILIMI	5
1.1. Osmanlı'nın Gelişinden Önce Sudan'ın Durumu.....	5
1.2. Func İslam Krallığı (1504-1821).....	10
1.2.2. Func'un Kökeni.....	12
1.2.3. Func İslam Krallığı'nın Kuruluşu.....	13
1.2.4. Func İslam Krallığı'nın Sınırları.....	15
1.2.5. Func İslam Krallığı'nda Sosyal Yapı.....	15
1.2.6. Func İslam Krallığı'nın Yönetiminin Doğası	17
1.3. Osmanlı Dönemi'nden Önce Sudan'daki Kültürel Durum.....	18
1.3.1. Dil.....	20
1.3.2. Yiyecekler ve İçecekler.....	21
1.3.3. Mimari.....	21
1.3.4. Önemli Malzemeler.....	22
1.3.5. Kıyafetler.....	22
1.3.6. Gelenekler ve Görenekler.....	22
1.4. Doğu ve Kuzey Sudan'da Osmanlı Genişlemesi	23
1.4.1. Kuzey ve Doğu Sudan'da Osmanlıların Genişleme Nedenleri	27
1.4.2. 16. Yüzyılda Kuzey ve Doğu Sudan'da Osmanlılar.....	29
1.4.3. Sevakın'deki Osmanlılar.....	31
1.4.4. Osmanlılar ile Func Krallığı Arasındaki İlişkiler.....	34
BÖLÜM 2: 19. YÜZYILDA SUDAN'DAKİ TÜRK GENİŞLEMESİ	36
2.1. 19. Yüzyılın Başlangıcında Mısır ve Sudan'daki Durum	36
2.2. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve Sudan'ın Fethi.....	41
2.3. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ı Alma Sebepleri	42
2.4. Sudan Seferleri (1819-1822)	47

2.4.1. İlk Sefer: Sinner'ın Fethi.....	47
2.4.2. İkinci Sefer: Kordafan'ın Fethi	49
2.5. Sudan'da Türk Hâkimiyeti.....	50
2.5.1. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Döneminde Sudan (1820-1847).....	51
2.5.2. İbrahim Paşa Döneminde Sudan (1847-1848).....	57
2.5.3. Abbas Paşa Döneminde Sudan (1849-1854).....	58
2.5.4. Said Paşa Döneminde Sudan (1854-1863).....	59
2.5.5. Hidiv İsmail Paşa Döneminde Sudan (1863-1879).....	61
2.6. Sudan'da Türk Hâkimiyetinin İdari Sisteminin Niteliği	65
2.7. Sudan'da Türk Yönetiminin Ekonomi Politikası.....	68
BÖLÜM 3: 19. YÜZYILDA SUDAN'DA OSMANLILARIN KÜLTÜREL	
ETKİLERİ	74
3.1. Kültür ve Kültürel Etki Kavramları.....	74
3.2. 19. Yüzyılda Sudan'da Türklerin İdari Etkileri	81
3.3. Sudan'da Türklerin Mimari Kültürel Mirası	83
3.3.1. Türklerin Kurduğu Sudan Şehirleri.....	84
3.3.2. Hartum Şehri (Sudan'ın Başkenti).....	86
3.3.3. Sevakın Adası.....	89
3.4. 19.Yüzyılda Sudan'da Türklerin Eğitime Etkisi	91
3.5. 19. Yüzyılda Türkçeden Etkilenen Sudan Dilleri.....	94
3.6. Türk Yemek Kültürünün Sudan Mutfağına Etkisi	104
SONUÇ	107
KAYNAKÇA.....	111
EK	120
ÖZGEÇMİŞ	130

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.e.	: Aynı Eser
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
E.T.	: Erişim Tarihi
S.	: Sayfa Sayısı
No.	: Numara
M.	: Miladi
M.S.	: Milattan Sonra
Vb.	: Ve Benzeri
Vd.	: Ve Diğerleri
T.Y.	: Tarih Yok
Y.Y.	: Yer Yok
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti

ÖZET	
Başlık: 19. Yüzyılda Sudan’da Osmanlı Hakimiyetinin Kültürel Etkileri	
Yazar: Zahra Gebril Hilow ADAM	
Danışman: Doç. Dr. Tufan TURAN	
Kabul Tarihi: 26/10/2022	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 130 (ana kısım) + 10 (ek)
Bu çalışmanın temel amacı, 19. yüzyılda Sudan'daki Türklerin kültürel etkilerine ışık tutmaya çalışmaktır. Bu tür bir çalışma yeterince araştırma ilgisi görmediğinden, araştırmacı, bu konunun Türkiye ve Sudan'daki araştırmacılar tarafından daha fazla araştırmaya ihtiyacı olduğuna inanmaktadır. Türkiye ile Sudan arasındaki ilişkiler, Sudan'ın Osmanlı Devleti'nun koruması altına girdiği on altıncı yüzyıldan itibaren başlamıştır. Sudan'daki Türk varlığı iki dönemle ilişkilendirilmiştir. İlk Osmanlı dönemi 16. yüzyılda başlamıştır, 1553'te Osmanlılar, kutsal toprakları (Mekke ve Medine) Portekiz tehdidinden korumak için Doğu Sudan'da Sevakın Sancağı'nı kurmuşlar. İkinci Türk dönemi, 19. yüzyılın başlarında Sudan'a giren ve 60 yıldan uzun süren bir yönetim kuran Mehmed Ali Paşa dönemidir. 19. yüzyılda Türk egemenliği döneminde Türk hükümdarları dolaylı olarak Türk kültürünü Sudan'a aktarmışlardır. Bu durum, Sudanlıların Türklerden yönetim, mimarlık, eğitim, dil ve diğer çeşitli kültürel unsurlardan etkilenmesine neden olmuştur. Sudan'daki Türklerin kültürel etkilerini açıklığa kavuşturmak için tarihsel veriler tarihsel yaklaşım, tanımlayıcı analitik yaklaşım ve bu çalışmada cevaplanan soru sorma yöntemi kullanılarak işlenmiştir. Bu çalışmanın en önemli sonuçlarından biri Sudan'da Türk kültürünün bazı yönlerinin günümüze kadar kullanımının sürekliliğinin tespit edilmesi olmuştur. Örneğin Sudan dilinde halen bazı Türkçe sözcükler kullanılmaya devam etmektedir. Ayrıca, Sevakın adası tarafından temsil edilen Sudan'daki Türklerin kültürel mimari mirası ve Hartum'daki Türk mezarları da Türklerin kültürel etkilerinin Sudan’da devam ettiğinin önemli kanıtlarıdır. .	
Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sudan, Mehmed Ali Paşa, Kültürel Etkiler, Sevakın Adası	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Cultural Influences of The Ottoman Era in Sudan During The 19th Century	
Author of Thesis: Zahra Gebril Hilow ADAM	
Supervisor: Assoc. Prof. Tufan TURAN	
Accepted Date: 26/10/2022	Number of Pages: v (pre text) +130 (main body) + 10 (add)
This study aims to illustrate and highlight the cultural influences of Turks in Sudan during the 19th century. Because this type of study has not received sufficient research attention, the researcher considers that this subject needs more research from researchers in Turkey and Sudan. Relations between Turkey and the Sudan began from the 16th century, when the Sudan entered under the protection of the Ottoman Empire. Turkey's presence in the Sudan was associated with two periods: the first Ottoman period, which began during the 16th century, in 1553, the Ottomans founded the Sevakin Brigade in eastern Sudan to protect the Holy Land (Mecca and Medina) from Portuguese danger. The second Turkish period is that of Muhammad Ali Pasha, who entered the Sudan in the early 19th century and founded a rule that lasted more than 60 years. During the 19th century, Turkish rulers indirectly introduced Turkish culture into Sudanese society, resulting in the Sudanese being culturally influenced in several cultural aspects (administration, architecture, education, language, etc.). To illustrate the cultural impact of Turks in Sudan, the data were processed using the descriptive analytical approach and the method of asking questions answered within the research. One of the most important findings of this study is the continued use of some manifestations of Turkish culture in the Sudan to this day, for example, the use of some Turkish vocabulary in Sudanese, Also the architectural cultural heritage of Turks in Sudan, which is the island of Sevakin, and the tombs of Turks in Khartoum.	
Keywords: Ottoman, Sudan, Mohammed Ali Basha, Cultural Influences, Sevakin	

GİRİŞ

Sudan, Afrika kıtasının kuzeydoğusunda bulunan önemli ülkelerden biridir. Sudan, 4-23 derece kuzey enlemi ile 22-38 derece doğu boylamı arasında yer almaktadır. Sudan, çeşitli ve geniş bir coğrafi konum ile karakterizedir. Sudan, Afrika kıtasının kalbinin merkezinde yer alan, 270 km'lik sahil uzunluğu ile Kızıldeniz'e bakan ve Nil Nehri'nin en büyük kısmına sahip olan ülkedir. Sudan'da büyük sulak arazilerin bulunması tarih boyunca çeşitli insan gruplarının Sudan'a göç etmesine neden olmuştur. Sudan'ın coğrafi konumu, Sudan'daki her yeni tarihsel aşamada yeni bir kültürel bileşenin ortaya çıkmasının önünü açan birçok kültürel tarzın kabul edilmesine izin vermiştir. İslam'ın Afrika'ya girmesinden sonra Sudan, Afrika, Orta Doğu ve Hindistan arasında ticari ve kültürel bir temas noktası haline gelmiştir. Mevcut Sudan kültürü, farklı tarihsel dönemlerde Sudan'a gelen yerel ve diğer Afrika kültürel miraslarının bir karışımıdır. Bu nedenle Sudan bugün din, dil ve etnik köken bakımından kültürel çeşitliliğe tanıklık etmektedir.

1505'ten bu yana Sudan, ülkenin farklı bölgelerine dağılmış bir dizi İslami krallıktan oluşuyordu. Bu krallıkların en büyüğü ve en güçlüsü İslami Func Krallığıydı, Func İslam krallığı, Sudan'ın batısına, kuzeyine ve güneyine etki eden, ülkenin en büyük siyasi ve ekonomik gücü olarak kabul edilirdi. Doğu Sudan, özellikle Kızıldeniz kıyıları (Sevakın ve Massawa), Osmanlı Devleti'nun kontrolü altındaydı. 19. yüzyılın başında, Sudan'daki Func İslam Krallığı'nda bir kaos başlamış ve krallık zayıflamıştır. Böylece Sudan'daki askeri ve siyasi durum, Osmanlı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın genişlemesi için zemin hazırlanmıştır. Osmanlı Padişahı II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti adına Sudan'ı alma talebini onayladıktan sonra, Mehmed Ali Paşa 1821'de Sudan'ı almak için iki sefer düzenlemiştir. 1822 yılı sonlarında Sudan topraklarının çoğu Osmanlı egemenliğine girmiştir. Böylece, 19. yüzyılın başlarında Func İslam Krallığı'nın yıkılmasından sonra, Sudan ülkesi, Kuzey Afrika'daki Osmanlı Devleti topraklarından biri haline gelmiştir. Türk yönetimi ülkenin kontrolünü ele geçirmiş ve 1881'deki Mehdi Devrimi'ne kadar durum böyle kalmıştır.

Sosyologlar ve antropologlar, kültürel etkinin, bir dizi faktörün sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmişlerdir (ortak kültürel faktörlerin varlığı, göçler, fetihler, kolonizasyon vb.). Fetihlere genellikle ülkelerde ve halklarda sosyal ve politik değişiklikler eşlik

ederdi. Türkiye'nin Sudan'daki genişlemesinin nedenleri ne olursa olsun, neredeyse 60 yıl ülkeye hükmetmiş ve Sudan toplumu üzerinde politik, ekonomik, sosyal ve kültürel bir etki oluşturmuştur. Sudan'daki Türklerin siyaseti iki ucu keskin bir silahla karakterize edilmiştir. Bir yandan Türkler Sudan'ın ekonomik imkânlarından yararlanmış, diğer yandan da Sudan yeni ve modern bir devlet görünümüne ulaşmıştır. Sudan, Osmanlı yönetimi öncesinde adı veya coğrafi bileşimi ile tanınmıyordu ve bugünkü adını 1821 yılında Türk egemenliği döneminde almıştı.

19. yüzyıldaki Türk dönemi, Sudan toplumuna yeni kültürel bileşenler getiren bir tarihi süreç olarak kabul edilir. Türk egemenliği dönemi, Sudan kültürünün birçok bileşeninde halkın uygulamalarına yansıyan sosyal, kültürel, ekonomik ve politik dönüşümleri ve değişimleri beraberinde getirmiştir. Sudan'daki araştırmacıların çoğu, Sudan'ın Türk egemenliğinin Sudan'daki yaşamın yönleri üzerinde somut bir etkisi olduğu konusunda hemfikirdir. Bu çalışmadan Sudan'daki Türk döneminin kültürel, medenî ve siyasî dönüşümler dönemi olduğu anlaşılmıştır. Türk kültürünün tezahürleri, bugüne kadar hala Sudan kültüründe kök salmış olan dil, mimari ve yemek kültürü alanlarında açıkça görülmektedir. Örneğin Sudan'da Türkçe kelimeler ve terimler günlük Sudan dilinde halen kullanılmaktadır. Türklerin Sevakın ve Hartum'daki, o dönem inşa ettikleri yapılar günümüze kadar ulaşmış ve Türk mimari kültürü etkisini halen sürdürmektedir.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada, 19. yüzyılda Sudan'daki Türklerin en önemli kültürel etkilerine ışık tutabildik ve buna çalışmanın konusunu giriş, sonuç, öneriler, kaynaklar ve referanslar listesi ve ekler olmak üzere üç bölüme ayırarak geldik. Bu çalışmanın ilk bölümünde, Sudan'daki funj İslam Krallığı'na değinerek Osmanlıların gelişinden önceki Sudan'daki kültürel, politik ve ekonomik durum hakkında net bir fikir verdik. 16. yüzyılın başlarında Sudan'ın doğusunda ve kuzeyinde Osmanlı genişlemesinin ele alınmasının yanı sıra, bu bölümde Osmanlı genişlemesinin nedenleri ve Osmanlıların o dönemde Sudan'ın Kuzeyinde ve doğusunda genişlediği en önemli alanlar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde, 19. yüzyılda Sudan'ın birçok bölgesinde Mısır Velisi Muhammed Ali Paşa ile ilişkilendirilen ikinci Osmanlı genişlemesini ele aldık. Genişlemenin nedenleri, bu genişlemenin nasıl yapıldığı ve kampanya sayısı açıklandı, 19. yüzyılda Türk egemenliği döneminde Sudan'da Türk valilerinin uyguladıkları idari sistemin niteliği ve

ekonomi politikası da açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümüne gelince, 19. yüzyılda Sudan'daki Türklerin en önemli kültürel etkilerini ele aldık, Sudanlıların Türkler üzerindeki etkisine katkıda bulunan en önemli faktörler açıklandı, Eğitim, idare, dil, şehircilik ve yemek gibi Türklerin etkilediği en önemli Sudan kültür kalıpları da anlatıldı.

Çalışmanın Amacı

Çalışma ilk olarak 19. yüzyılda Sudan'daki Türklerin kültürel etkilerini açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Sudan'daki Osmanlı-Türk döneminin, bazı çalışmalarda belirtilen biraz belirsiz bilgiler dışında, araştırmacılar tarafından yeterince ilgi görmediği göze çarpmaktadır. Günümüzde Türklerin kültürel etkileri Sudan kültürünün bazı bileşenlerinde belirgin olmakla birlikte, araştırmacıların çalışmalarının çoğu Sudan'daki Türklerin kültürel ve sosyal koşullarına değinmeden siyasi yönlerin incelenmesine odaklanmıştır. Türkiye dönemini ele alan çalışmaların azlığı nedeniyle, bu çalışma Sudan'daki Türklerin kültürel etkisi konusuna ışık tutmaya yönelik ilk girişimlerden biridir. İkinci olarak, bu çalışma Sudan toplumunun Türklerden kültürel olarak etkilenmesine neden olan etkenlerin açıklığa kavuşturulmasını da amaçlamaktadır. Türk kültüründen etkilenmiş en önemli Sudan kültür kalıplarını açıklığa kavuşturmanın yanı sıra, son olarak bu çalışma, Sudan'da halen geçerli olan Türk kültürel tezahürlerini tanımlamayı hedeflemektedir.

Çalışmanın Önemi

Çalışmanın önemi, 19. yüzyılda Sudan'daki Türklerin büyük kültürel rolünün ortaya konması yönündedir. Ayrıca araştırmacıların dikkatini Sudan'da Türk döneminin sosyal ve kültürel yönünü incelemeye olan ilgiye çekmektedir. Bu çalışma, Türkiye ile Sudan arasındaki ortak tarihin ve kültürel bağların açıklığa kavuşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye ile Sudan arasındaki bu ortak bağlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin şu anda ve gelecekte gelişmesinde büyük rol oynamaktadır.

Çalışmanın Sorunları

Çalışmanın hipotezini kanıtlamak ve 19. yüzyılda Sudan'daki Türklerin kültürel etkisini açıklığa kavuşturmak için, çalışmanın sorunu bir dizi soruda yatmaktadır. Bu sorular

Çalışma bünyesinde açık bir şekilde cevaplanmış olup, çalışmanın en önemli soruları aşağıdaki gibidir:

- Türkler gelmeden önce Sudan'daki kültürel durum neydi?
- Sudanlılar, Türklerden kültürel olarak nasıl etkilenmiştir?
- Türklerin Sudanlılar zerindeki kültürel etkisi kendiliğınden mi oldu yoksa zor kullanılarak mı sağılandı?
- Sudanlıların Türk kültüründen etkilenmesine yardımcı olan ortak faktörler var mıydı?
- Sudan kültür örüntülerinden hangisinde Türk kültürel etkisini gözlemleyebiliriz?
- Sudan'da hala Türk kültürünün srekliğı var mı?

Çalışmanın Yöntemi

Sudan'daki Türkiye dönemi ile ilgili çalışmaların çoğı, o dönemin toplumsal yönlerinden söz etmeden askeri ve siyasi yönlerinin açıklığı kavuşturulmasına odaklanmıştır. Bu nedenle, araştırma konusuyla ilgili önceki çalışmaların eksikliğınden dolayı, araştırmacı tarihsel materyalin analizine dayanmıştır. Sudan'daki Türklerin kültürel etkilerine ışık tutmak amacıyla, tarihsel olayların okuyucuya daha bilinçli ve anlaşılır olması için tarihsel yaklaşım, betimleyici analitik yaklaşım ve soru sorma yöntemi açık bir şekilde kullanılarak çalışmaya ilişkin veri ve bilgiler işlenmiştir. Tarihsel yaklaşım, araştırmacının Sudan'da Türkiye döneminde yaşanan gelişmeleri, olayları ve değışimleri analiz etmesine yardımcı olmuştur.

BÖLÜM 1: KUZHEY VE DOĞU SUDAN'DA OSMANLI AÇILIMI

1.1. Osmanlı'nın Gelişinden Önce Sudan'ın Durumu

Bu bölümde, Osmanlı Devleti'nin Sudan'ı fethinden önceki dönemle ilgili Sudanlı araştırmacıların yaptıkları çalışmalar değerlendirilecektir. Osmanlı Devleti'nden önce Sudan'ın durumunu gösteren bazı tarihi çalışmalar olsa da dönemsel olarak yaşanan olayların bazılarının yanlış değerlendirildiği görülmektedir. Bu durum araştırmacıların son yapılan çalışmalarında o dönemi daha net bir şekilde incelemedikleri, belgelerin azlığı veya Sudan tarihinde dönemle ilgili kaynakların eksikliğinden kaynaklanmış olabilir.

Dönemle ilgili araştırmalara dayanılarak Sudan'ın Osmanlı'ya dahil olmadan önce birçok önemli tarihi olayla ilişkilendirildiği, Sudan'a yeni yaşam biçimlerinin getirildiği ve Sudan'da sosyal, kültürel ve dini değişikliklerin gerçekleştiği söylenebilir. En meşhur dinî ve tarihî olaylar şunlardır: 1) İslamiyet'in Sudan'a yayılması. 2) Müslüman-Arap kabilelerinin Sudan'a göçü.

Çoğu Sudanlı araştırmacı, Sudan'daki bu tarihi olayların en önemli sonuçlarının, 15. yüzyılın başlarında Sudan'da Hristiyan krallıklarının çöküşü ve İslam krallıklarının başlangıcı olduğu konusunda hemfikirdir. Öte yandan o dönemde Osmanlı Devleti, Avrupa'daki etkisini zaten genişletmiştir. Dolayısıyla Sudan, Osmanlı Devleti'ne katılmadan önce tarihsel olarak İslam krallıklarıyla bir ilişki içerisindeydi.

Sudan'ın, Osmanlılardan önceki durumu hakkında net bir fikir söyleyebilmek için Sudan'daki İslam krallıkları döneminde hüküm süren İslam Func Krallığı siyasi ve kültürel duruma örnek olarak ele alınacaktır. Çoğu Sudanlı bilgin, Func Krallığı'nın 15. yüzyılın başlarında kurulan Sudan'daki en güçlü ve en büyük Müslüman krallıklardan biri olduğu konusunda hemfikirdir. Ayrıca pek çok araştırmacı, Sudan'ın, Osmanlılardan önceki durumunun incelenmesi, Osmanlı Devleti'nden önce Sudan'da var olan kültürel derinliğin açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olduğunu düşünmektedir.

Halife Ömer ibnü'l-Hattab döneminde Amr ibnü el-As liderliğindeki Müslümanlar, 641'de Mısır'ı fethetmiştir. Ardından Mısır İslam tarihinin önemli bir safhasına başlamıştır. Mısır'ın fethi tamamlandıktan sonra Müslümanlar, Mısır'ın Nûbe ülkesi

olarak bilinen güney kısımlarını fethetmek istemişlerdir. Tarihsel çalışmalar Müslümanların Nûbe ülkesini şu sebeplerle fethetmeye çalıştığını göstermektedir:

1) Dinî amaç: Müslümanların İslamiyet'i yayma ve İslam topraklarını artırma arzusu. Dini amaç, İslam'ı ulaşabilecekleri her yere getirmek, Müslüman cihadının yerleşik ilkesi olduğu için Müslümanlar arasında en yaygın bilinenlerden biridir.¹

2) Siyasi amaç: Müslümanlar, Mısır'ın güney sınırını güvence altına almak istemiştir. Bu hedef, dönemi incelemek isteyen araştırmacıların yazılarına da yansımaktadır. Bununla birlikte Mısır ve Nûbe ülkesi arasındaki coğrafi yakınlık nedeniyle, Nûbe ülkesinin Firavunlar zamanından beri, yani İslamiyet Mısır'a gelmeden önce Mısır için bir tehdit olduğunu gösterir.²

3) Ekonomik amaç: Müslümanlar, Mısır ile Nûbe ülkesi arasındaki ticari ilişkileri ve ticaret yolunu yeniden canlandırmak ve güvence altına almak istemiştir.³

Tarihsel ve arkeolojik çalışmalara göre, Nûbe ülkesi altın, hayvan gibi ekonomik kaynaklar bakımından zengin olduğu için Müslüman araştırmacıların bahsettiği Nûbe ülkesini alma hedeflerinin çok net ve doğru olduğu açıklanmaktadır. Tarihsel çalışmalar, Nûbe ülkesinin ekonomik kaynaklarını elde etmek için Firavunlar, Romalılar ve Yunanlılar tarafından fethedilmiş olduğunu bu nedenle de Nûbe ülkesinin Müslümanlar tarafından ekonomik bir hedef için alınmasının da çok doğal olduğunu belirtmektedir. Dinî hedefi açıklığa kavuşturma konusuna gelince Hz. Muhammed (S.A.V.) zamanından beri Müslümanlar için temel hedeflerden biri İslam'ın yeni bölgelere yayılmasıdır. Müslümanlar İslamiyet'i ulaşabilecekleri her yere yaymak için cihad ederlerdi. Diğer taraftan o dönemde İslamiyet'in yayılmasının Roma ve Bizans İmparatorluklarında Hristiyan dini için büyük bir tehlike haline geldiği de açıktır. İslam dini ne kadar çok yayılırsa Hristiyanlığın yayılması o kadar zayıflar ve Hristiyanların sayısı o kadar azalır. Bu Müslümanlar için büyük bir zaferdir. Dolayısıyla Müslümanlar hemen Nûbe ülkesini almak için askeri birlikler göndermeye başlamışlardır. Konuyla ilgili ilk kayıtlara göre, Nûbe ülkesini almak için gönderilen ilk askeri sefer, 642 yılında Nafi ibnü Abd el-Kays

¹ Mehmed El-Ruvaidi, *Bilad el-Nuba ve İttefakiyyet El-bakt (Nûbe ve El Bakt Anlaşması)*, ResearchGate Online Dergisi, 2018, s.6.

² Safaa Hafız Abdel Fattah, *El-mevani ve el-Süğür min elfeth el-İslamiyy hatta el-Asr el-Fatemeiyy (Mısır Limanları ve İslam Fethinden Fatımi Döneminin Sonuna Kadar Boşluklar)*, Arap Düşünce Evi,YY, 1986, s.73.

³ Makki Şubeyke, *El-Sudan abra el-Kurün (Yüzyıllar Boyunca Sudan)*, Dar- El-Jil , Beyrut, 1991, s.25.

tarafından yönetilmiştir. Bazı tarihi çalışmalar, Nûbe ülkesini almak için gönderilen ilk İslami seferin Ukbe ibnü Nafi tarafından yönetildiğini ifade etmektedir. Ancak çoğu âlim, Mısır alındığında Ukbe'nin yaşının küçük olması nedeniyle ilk seferin Nafi ibnü Abd El-Kays tarafından yönetildiği konusunda hemfikirdir⁴

Nafi ibnü Abd al- Kays önderliğinde Nûbe ülkesine askerî seferler yapıldıktan sonra Nubiler Müslümanlara çok fazla direndiği için Müslümanlar Nûbe topraklarında kazanamamışlardır. Çünkü Nubiler, Al-Ain gibi hassas yerlerde Müslümanlara ok atmışlardır. Bu yüzden çok sayıda Müslüman şehit olmuştur. Bu direniş nedeniyle Müslümanlar, Nubilerin becerilerini tanımışlar ve Nubilere ok kullanmadaki yeteneklerinden dolayı "Göz tetikçi" demişlerdir. Müslümanlara karşı bu yoğun direniş ve birçoğunun Nûbe ülkesinde öldürülmesi nedeniyle Amr ibnü al -As askeri harekâtın liderinden Mısır'a dönmesini istemiştir. Nûbe ülkesini almak için askeri seferlerin bir süre durdurulduğu düşünülmekte olsa da bu konuda kesin bir yargıya ulaşmak mümkün değildir.⁵

Osman bin Affan'ın halifeliği döneminde, Müslümanlar, Nûbe'nin fethi fikrine geri dönmüşlerdir. Bu yüzden Mısır'dan, 652 yılında Nûbe'yi fethetmek için Abdullah bin Saad bin Abi al Sarah liderliğinde büyük bir askerî harekât başlatılmıştır. Sefer, Nûbe ülkesindeki Dongola bölgesine ulaşmış, ardından Müslümanlar, Dongola bölgesinde şiddetli bir kuşatma uygulamışlardır. Dongola kentindeki Nubilerin koşullarının kötüye gitmesi üzerine Nubiler barış talebinde bulunmuş ve Müslümanlarla anlaşmayı kabul etmişlerdir.⁶ Yaklaşık on yıl süren uzun savaşların ardından, 652 yılında Abdullah ibnü Abi el-Sarah ile Nûbe Kralı Kalidros arasında tarihi kaynakların "El-Bakt Antlaşması" olarak kaydettiği bir anlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma yaklaşık 600 yıllık geçerlilik süresi ile İslam tarihinin en uzun soluklu antlaşmalarından biridir. Ayrıca El-Bakt Antlaşması, İslam hükümlerinin gayrimüslimlere de adalet sağladığının en temel kanıtlarından biridir. Böylece El-Bakt Antlaşması, Müslümanların Nûbe ülkesine karşı yürüttüğü savaşlara son vermiştir. Ayrıca tarafların ticari ilişkilerini de düzenleyen El-Bakt Antlaşması'nın maddelerinin bazıları şunlardır:

⁴ Ebu el-Kasım bin Abdul Hakam, *Fütüh Mısır ve Ehbarüha (Fattouh Mısır ve Onun Haberleri)*, Dar-el-Maarif, Kahire, 1994, s.169.

⁵ Ebu el Abbas Ahmed el Baladhar, *Fütüh el-Bldan (Devletlerin Fethi)*, Arap Kitap Evi, YY, 1901, s.238.

⁶ Şubeyke, a.g.e, s.30

- 1) Her yıl Nûbe halkı Müslümanlara 360 köle ödemesi yapacak.
- 2) Nûbe'deki insanlar emniyete alınacak ve onlarla savaşılmayacak.
- 3) Nûbe ülkesinde ikamet eden Müslümanlar ibadet etmekte özgür olacak.
- 4) Mısır ve Nûbe ülkesi arasında tüccarların geçişine izin verilecek.
- 5) Nûbe ülkesi herhangi bir dış düşman tarafından saldırıya uğradığı takdirde Müslümanlar Nûbe ülkesini savunmak zorunda olmayacak.
- 6) Dongola bölgesinde Müslümanlar tarafından yaptırılan caminin korunması ve temizliğinin sürdürülmesi Nûbilere ait olacak. ⁷

Araştırmacılara göre, El-Bakt Antlaşması, Müslümanlar ve Nubiler arasındaki askerî veya dinî bir antlaşmadan çok bir güvenlik ve ekonomi antlaşmasına benzemektedir. Müslümanlar, Nûbe ülkesinde bir zafer elde edemeyince Nûbe başkentindeki kuşatmalarını yoğunlaştırmışlar ve halkını Müslümanlardan barış istemeye zorlamışlardır. Bu da Müslümanların kontrolünün ve askeri üstünlüğünün açık bir göstergesi olmuştur. Müslümanlar ve Nubiler arasındaki antlaşma yaklaşık altı yüzyıl boyunca devam etmiştir. Bu uzun dönemde Mısır ile Nûbe arasında ticari ilişkiler başlamıştır. Mısır ile Sudan arasında mal taşıyan Müslüman tüccarlar aktifleşmişlerdir. Dolaylı olarak Mısır ile Sudan arasındaki ticaret sayesinde Müslüman tüccarlar Nûbe'de İslam ve Arap kültürünün yayılmasına katkıda bulunmuştur. Bu şekilde İslam'ın Sudan'a geldiğini ve yavaş yavaş barışçıl bir şekilde oraya yayıldığı açıklanabilir. ⁸

Öte yandan, uzun süre devam eden El-Bakt anlaşması döneminde Müslümanlar ve Nubiler arasında bir tür siyasi istikrar olduğu, bu nedenle kuraklık Arap yarımadasını vurduğunda, Arapların mera elde etmek ya da ticaret yapmak için yavaşça Nûbe ülkesine göç ettiği görülmektedir. Sudan'a Arap göçleri üç şekilde gerçekleşmiştir:

- 1) Mısır'dan Nil'e giden bir yoldan.
- 2) Hicaz'dan Kızıldeniz limanlarından (Badada, Azap ve Sevkin).
- 3) Sudan ve Mağrip çevreleri aracılığıyla Kuzey Afrika'dan. Üstelik Arap göçleri, Arap ve İslami etkilerin Nûbe'ye girmesinde büyük rol oynamıştır. ⁹

⁷ El-Ruvidi, a.g.m, s.6

⁸ Zahra Gebril Hilow Adam, *El-alakatü el-Harciyye li memleketü el-Func el-İslamiyye (Func İslam Krallığı Dış İlişkileri)*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, İstanbul, 2022), s.241.

⁹ Yusuf Fadel Hassan, *Mükaddime fi Tarihü El-memlekeü el-İslamiyye fi el-Sudan el-Şerkiyy* (Doğu Sudan'daki İslami Krallıkların Tarihine Giriş), Sudan Kitap Evi, Hartum, 2003, s.17.

El-Bakt Anlaşması'ndan Sudan'da İslam krallıklarının kurulmasına kadar İslam ve Arap kültürünün barışçıl bir şekilde kademeli olarak yayılmasına yardımcı olan faktörler de araştırmacılar tarafından şu şekilde belirtilmektedir:

- 1 El-Bakt Anlaşması döneminde Nubiler ve Müslümanlar arasında siyasi istikrar.
- 2 Coğrafi faktör; Mısır ve Sudan arasındaki mesafenin yakınlığı.
- 3 Mısır ve Sudan arasındaki ticarî ilişkiler.
- 4 Bazı Arap Müslüman kabilelerinin Nûbe'ye göçü ve istikrarı.
- 5 Bu faktörler İslam'ın Nûbe'ye (Sudan) giderek barışçıl bir şekilde yayılmasına yol açmıştır.

Sudanlı tarih profesörü Yusuf Fadl Hassan, Arap göçmenler ve tüccarların o dönemde Sudanlılar arasında İslam'ın yayılmasına aktif olarak katkıda bulunduklarını düşünür. Ancak Sudan'da İslam krallıkları kurulmadan önce İslam davasının yayılması şekilseldir. Bunun nedeni Sudan'da İslamiyet'i yayanların gelen tüccarlar ve çobanlar olmasıdır. Ancak İslam doktrininin ve içtihatlarının ayrıntılarını açıklamadan İslam'a girişin genel ilkelerini yaymaya odaklandıkları için İslami içtihatların farkında değillerdir. Arap-İslam etkisinin artması sonucu, Nûbe'daki Hristiyan aileler Araplaşmış Müslümanlar haline gelmiştir. Dolayısıyla Sudan'da İslam krallıkları kurulana kadar Hristiyan krallıkları arasında zayıflık ve dağılma tezahür etmeye başlamıştır.¹⁰

O dönemde Sudan'da İslam ve Arap kültürünün yaygınlaşması çok açık bir tarihsel olgudur. El-bakt Antlaşması belgesinin arkeologlar tarafından Sudan'ın kuzeyindeki İbrim Sarayı'nda bulunduğu doğrulanmıştır. El-Bakt Antlaşmasının sonuçları, Mısır ve Sudan arasındaki coğrafi yakınlığa, Müslümanları ve Nûbileri birbirine bağlayan ticari iletişimin varlığına göre normal olarak görülmektedir.¹¹

15'in sonunda, Batı Avrupa'daki Osmanlı İmparatorluğu'nun parlayan yıldızı ile çakışan Sudan ülkesi, İslam krallıklarının kurulmasına tanık olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, Sudan'daki o döneme ışık tutmak için func İslam krallığı ile ilgileneceğiz.

¹⁰ Hassan,a.g.e,s.135-140.

¹¹ Abdurrahman İbrahim Ali, *El-aser el-Usmaniye fi el-Sudan (Sudan'da Osmanlı Eserleri)*, Hartum Evi,Hartum, 2017, s.95.

1.2. Func İslam Krallığı (1504-1821)

İslam krallıkları kurulmadan önce Sudan'daki Arap aşiretlerinin göç ve istikrarı konusuyla ilgili araştırmacının ilgisini artıran birkaç soru vardır, çünkü Sudan'daki Arap göçmenler ile yerel halk arasında etnik bir karışıklık olması doğaldır. Sudan'daki bu etnik karışıklığın, araştırmacının o dönemde Sudan'ın statüsüyle ilgili birtakım sorulara atıfta bulunduğunu söylemek gerekir. Sudan'da İslam krallıkları kurulduğunda siyasi yöneticiler kimlerdi? Araplar mı yerliler mi? Sudan İslam Krallıkları döneminde Arapların ülke yönetiminde payı varsa, Arapların iktidara ulaşmasında nasıl bir rolü vardı? Araplar ve yerel halk arasında ülkeyi birlikte yönetmek için bir tür anlaşma yapılmış mıydı? Sorularının yanıtlanması oldukça önemlidir.

Yukarıdaki soruları cevaplayabilmek amacıyla, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti bu bölgelere gelmeden önce Sudan'ın durumu hakkında net bir fikir oluşması için başta Func İslam Krallığı olmak üzere İslam krallıkları döneminin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir. Sudan'daki Hristiyan krallıklarının zayıflamaları ve çöküşleri, büyük Arap göçleri ve İslami gelgit karşısında siyasi etkilerinin azalmasından sonra Araplar ve yerel halk arasında Sudan İslam krallıklarının kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Sudan şehirlerinin çoğunda İslam krallıkları yayılmıştır. Sudan İslam krallıkları 15. ve 17. yüzyıllar arasında ortaya çıkmıştır. Bu krallıkların en ünlüsü Sudan'ın orta kesimindeki El-Func krallığıdır (1505-1821). El-Func Krallığı'nın başkenti Sinner şehri, en ünlü kralları ise Abdullah Jama ve Badi Ebu Shalukh'tu. İkinci büyük İslam krallığı, Batı Sudan'daki El-Fur Krallığı'dır (1637-1875). Başkenti El-Faşir şehridir. En ünlü padişahları Sultan Tirab ve Sultan Ali Dinar'dır. Üçüncü krallık, Nûbe Dağları'ndaki Taqli Krallığı'dır (1570-19. Yüzyıl sonları). Dajo Krallığı, El-Müsebbaat Krallığı ve Beje Krallığı gibi diğer küçük krallıklar da bölgede kurulmuştur. Sudan'daki bu İslam krallıkları arasındaki ilişkiler, özellikle Kordofan eyaleti gibi stratejik öneme sahip olan nüfuz ve egemenlik alanları üzerindeki gerginlik ve çatışma ile karakterize edilmiştir.¹²

İslam krallıkları dönemi, Sudan tarihinin en önemli dönemlerinden biridir. Bu dönem, yaklaşık üç yüzyıl süren Hristiyanlıktan İslami yönetime geçişte büyük bir değişimle ilişkilendirilmiştir. İslam krallıkları yönetiminin sona ermesinden sonra İslam, Sudan'ın

¹² Abdülmecid Abdin, *Tarihü Sekafetü el-Arabiyye fi el-Sudan (Sudan'da Arap Kültürü Tarihi)*, Kültür Evi, Beyrut, 1953, s.14.

çoğu şehrine yayılmış, Sudan toplumu, Hristiyan azınlığa sahip Müslüman bir toplum haline gelmiştir. İslam Krallıkları mutlak merkeziyetçi bir yönetim anlayışını benimsemişlerdir. Bir dereceye kadar bir tür birlik ve siyasi istikrar yaratmışlar ve böylece İslam ve Arap kültürünün eskisinden daha derin ve kapsamlı yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.¹³

Func İslam Krallığı döneminde yaşanan etnik karışım süreci, Sudan'da yeni bir yerel nüfusu ve Arap göçmenleri temsil eden bir toplum üretmiştir. Func İslam Krallığı döneminde meydana gelen bu çoğulculuk ve etnik karışım, yerel bir Afrika ırkına ve Arap göçmen ırkına mensup Func Krallığı yöneticilerinin kökenleri nedeniyle krallıkta karışıklıklara yol açmıştır.¹⁴

Func Krallığı'nda Arap ve yerli ırkların kaynaştırılması nedeniyle tarihi kaynaklar, Func Krallığı'ndan bir dizi isimle bahsetmişlerdir. Nedenleri belirtilerek bu isimlerin aktarılması faydalı olacaktır:

- Func Krallığı. Bu bölgelerde yaşayan siyahlara göre adlandırılmış.¹⁵ Func Krallığı. "Func" kelimesi iktidar evi anlamına gelmektedir, bazı tarihi çalışmalar "Func" kelimesinin Umman'dan Sudan'a göç eden Arap kökenli bir Arap kabilesi olan Fenj kabilesine atfedildiğini, Fenc halkının Berberi ile Sevin arasında Sudan'a yerleştiğini belirtmektedir.¹⁶
- Mavi Sultanlık. Fatımi devletinin bulunduğu Mısır'dan ayrımı nedeniyle Mavi Sultanlık olarak da adlandırılmış.¹⁷
- Sinner Krallığı. Sinner, Sultan Amara Donkos (Func Sultanı) tarafından evlenen ve krallığa kendi adıyla isimlendirilen Func Krallığı'nda yaşayan bir kadının adıdır. Bazı tarihi çalışmalar Sinner isminin güç ve yeteneği gösterdiğini belirtmektedir.¹⁸

¹³ Ahmed Hüseyin Abdül Rahman, *El-sekafetü el-Maddiyye li memleketü el-Func (Func Krallığının Maddi Kültürü)*, Hartum Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Hartum, 2011, s.44.

¹⁴ Susan Al-Nur El-Jili, *El-neşat el-Diniyy ve el-İktisadiyy ve el-İctimaiyy ve el-Sekafiy li Seltanatü el-Func (Func Sultanlığı'nın Dini, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Etkinliği)*, Neelain Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Hartum, 2018, s.2.

¹⁵ Abdullah Hüseyin, *El-Sudan min el-Tarihü el-Kadim ila el-Bise el-Mısriyye (Eski Tarihten Mısır Misyonunun Yolculuğuna Sudan)*, Hendavay Evi, Kahire 2012, s.93.

¹⁶ Hüseyin, a.g.e, s.95.

¹⁷ Shater Busaily Abdül Celil, *Maalim Tarih Sudan vedi el-Nil (Sudan ve Nil Vadisi Tarihinin Önemli Noktaları)*, Abu Fadıl Evi, Kahire 1955, s.46.

¹⁸ Hassan, a.g.e, s.34.

Func İslam Krallığı ile ilgili tarihi çalışmalarda belirtilen tüm isimlere dayanılarak yapılan çalışmalarda, bu terimin şöhretine göre "Func krallığı" teriminin kullanılması ve Sudan tarihinde o dönem hakkında yazılırken Sudanlı ve diğer araştırmacıların arasında bu ismin kullanılması önerilmektedir. Ayrıca o dönemde Sudan ile ilişkileri olan çoğu ülke Func terimini kullanmıştır. Bu durum, iktidar ailesi tarafından da Func adının kullanıldığının kanıtıdır. O dönemde Sudan'ı yönetenlerin kökenini bu isim temsil etmektedir.

Sudan'daki islami Func Krallığına daha fazla ışık tutmak için Func Krallığının en önemli unsurlarını ele alacağız: Func'un kökeni, Func Krallığının kuruluşu, Func Krallığının sınırları, Func'un sosyal yapısı ve Func yönetiminin doğasıdır.

1.2.2. Func'un Kökeni

Func'un kökenini inceleyen çalışmalara göre, Func'un kökeni konusu, Sudan'daki araştırmacılar arasında bugüne kadarki en tartışmalı konulardan biridir. Bu tartışma, Sudanlı tarih profesörü Yusuf Fadl Hasan'ın Func'un kökeni hakkında söylediği şu ifadeyle açıkça görülmektedir: “Func'un kökeni Sudan tarihinde önemli bir sorun olmaya devam ediyor. Func'un Mavi Nil'in tepesinden gelen siyah bir halk ve belki de bir Arap baba ve Sudanlı bir anneden gelen Func Krallığı'ndaki bir hanedan olması muhtemeldir”.¹⁹ Func'un kökeni ile ilgili tartışmalara göre, Sudan tarihi çalışmalarında Func'un kökeni ile ilgili araştırmacıların üzerinde durduğu üç teori vardır:

Birinci Teori: Şulkavi Kökeni

Bu teorinin yazarı, 18. yüzyılın sonlarında Etiyopya gezisi için Sudan'dan geçen İskoç turist James Bruce'tur. James Bruce, Func'un kökeninin Beyaz Nil'in batı kıyısında yaşayan Şulk kabilesine ait olduğuna inanmaktadır. James Bruce bu teoriyi, Func İslam krallığındaki yönetici ailenin bir üyesi olan Ahmet Sayed el-kavm'dan duyduğu sözlü bir rivayete bağlamıştır. Ahmet Sayed el-kavm'ın Vazogli bölgesinde doğmuş olduğu ve annesinin Şulk kabilesinden olabileceği tahmin edilmektedir.²⁰

İkinci Teori: Bernavi Kökeni

¹⁹ Nur Abdullah Jadin, *El-ittisal fi el-Hadaratü el-Sudaniyye (Sudan Uygarlıklarında İletişim)*, Sinner Kitap Serisi, 2017 Yılı İçin İslam Kültürünün Başkenti, Hartum, 2017, s.95.

²⁰ Abdin, a.g.e,s.49.

Bu teori, Func'un kökeninin Batı Sudan'da yaşayan Bernu kabilesine ait olduğunu göstermektedir. Bu teorinin sahibi, Sudan tarihine ilişkin birçok arkeolojik araştırma yapan arkeolog George Arkel'dir. Arkel, Func Kralı'nın Bernavi kökenli olduğuna, Bernu kabilesinin gelip Beyaz Nil'e yerleşmiş olabileceğine, daha sonra Hristiyan Alva krallığıyla savaşmış ve bu savaşı kazanmış olabileceğine inanmaktadır. Daha sonra Bernu, Sinar'a ulaşmayı başarıp Func İslam Krallığı'nı kurmak için çalışmıştır. Ancak bu zayıf teori, Sudanlı araştırmacılar tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiş olup teorinin dayandırılabilmesi net bir kanıtı bulunmamaktadır.²¹

Üçüncü Teori: Emevi Kökeni

Bu teori, Func'un kökenini Emevi kökenine bağlamaktadır. Func'un kendilerinin Emevi kökenli olduklarını belirtmesine ek olarak, Func sultanlarından birinin rivayetine göre Func'un Etiyopya'dan gelen siyah bir halk olduğu ve kökenlerinin bir Arap Emevi hanedanı (Abdul Malik İbnü Mervan hanedanı) olduğu doğrulanmaktadır. Bu Emevi hanedanı, Abbasîlerden kaçmıştır. Emevi kökeni teorisinin Sudanlı araştırmacılar ve diğerleri arasında kullanımda en popüler teori olduğu görülmektedir. Bu araştırmacılar arasında en önemlileri, Afrika ve Sudan'da İslam tarihi uzmanı olan Sudanlı tarih profesörü Yusuf Fadl, Sudan tarihi üzerine İngilizce birçok çalışması olan İngiliz tarihçi Holt ve Mısırlı tarihçi Shater Basili Abd-el celil'dir.²²

1.2.3. Func İslam Krallığı'nın Kuruluşu

Func İslam Krallığı, Sudan'ın siyasi ve uygarlık tarihinde aktif bir gelişmeyi beraberinde getiren, oldukça önemli krallıklardan biridir. Func döneminde, din âlimlerinin Sudan'da İslam ve Arap kültürünü yayma çabalarıyla birlikte, Sudan toplumunda İslam yaşamının tezahürleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca İslam'ın Func İslam Krallığı'nda bulunan en büyük kültürel etkilerden biri olduğu görülmektedir. İslam etkisi, Func Krallığı'nın kurulmasında büyük bir role de sahiptir. Bunun en açık kanıtı, Func krallarının devletlerinin kuruluşunu ilan ettikleri bir dönemde, İslam'ı resmi din olarak almaları ve

²¹ Celil,a.g.e,s.46.

²² Noam Şukeyr, *Tarihü el-Sudan el-kadim ve el-Hadis ve cuğrafiyyeti (Eski ve modern Sudan'ın tarihi ve coğrafyası)*,1.Cilt, Dar- El- Jil Yayınları,Beyrut, (1981), s.81.

Arapçayı da krallığın resmi dili olarak kabul etmeleridir. Özellikle yönetim ve ticaret İslami kurallar çerçevesinde uygulanmıştır.²³

Şeyh Abdul Dave'nin tarihsel anlatımlarına göre, Func Kralları Func'un güneyindeki dağlardan Moye Dağı'na ilerlemiş ve Sinner yakınlarına yerleşmişlerdir. O dönemde, bölgede Arap kabileleri de bulunmaktaydı. Bunlardan en güçlüsü Abdullah Cama liderliğindeki Qawasma kabilesiydi. Abdullah Jama, Arap kabilelerini "Abdalap" adı altında, Hristiyan tehdidine karşı birlikte hareket etmek için birleştirmiş ve tarihi bir hareket başlatmıştır. Abdullah Jama, bu harekete katılması için el-Func'dan da yardım istemiştir. Sonuç olarak, El-Func ve Abdalap arasında, bir anlaşma sağlanıp birlik oluşturulmuştur. Hristiyan krallığın elinde Alawa'da, Müslümanlarla savaşmak için bir birlik bulunmaktaydı. El-Func ve El-Abdalap birleştikten sonra Hristiyan krallığının ordusunun bulunduğu Alawa'ya ilerlemişlerdir. 1504 yılında yapılan savaş sonucunda Sudan'da Hristiyan krallığı sona erdirilmiştir. Böylece Func İslam Krallığı'nın da temeli atılmıştır.²⁴

Sudan'daki Son Hristiyan krallığı Alawa'nın, El-Func ve Abdalap'ın eline geçmesinden sonra, Sudanlı araştırmacılara göre, Func ve Abdalap, kralın mirası ve ülkenin yönetimi nedeniyle aralarında mücadeleye başlamışlardır. Yaşanan savaşın sonunda, El-Func, El-Abdalap'a üstünlük sağlamış, El-Abdalap, El-Func'ın üstünlüğünü kabul etmiştir. Daha sonra Sudan'ı birlikte yönetmek için aralarında siyasi bir ittifak kurmuşlardır. Bu siyasi ittifak sonucunda, Func kralların, Abdalap ise iktidardaki emirlerin rolünü oynamıştır. Böylece, El-Func Krallığı, biri Abdalap'ın başkenti Geri'de, diğeri de tüm krallığın siyasi ve idari başkentini temsil eden ve Func'un yönetici ailesinin bulunduğu Sinner'da olmak üzere iki üsse ayrılmıştır.²⁵

El-Func ve El-Abdalap arasındaki siyasi ittifak konusunda yapılan araştırmalarda, Func ile Abdalap arasındaki ilişkilerin Func dönemi boyunca gergin bir şekilde devam ettiği ve bu gergin ilişkiler nedeniyle Func Sultanı tarafından Abdalap'a tam bağımsızlık verildiğine işaret etmektedir.

²³ El-Jili,a.g.t,s.13.

²⁴ Şukeyr,a.g.eis.98.

²⁵ Jadin,a.g,e,s.106.

1.2.4. Func İslam Krallığı'nın Sınırları

Funcların iktidarları sırasında Sudan'ın çoğu şehrinde Func siyasi nüfuzu kurulmuş ve krallığın sınırları kuzeydeki Dongala'dan güneydeki Vazogli'ye, Kızıldeniz'in doğusundan batıya Beyaz Nil'e kadar uzanmıştır. Sudan'ın çoğu kentini kapsayan bu geniş coğrafi yayılmayla birlikte, El-Func Krallığı, İkinci Kush Devleti (Mervva) zamanından beri Sudan'da ortaya çıkan en güçlü siyasi birliği temsil etmiştir. Buna ek olarak Func Krallığı'nın, en ünlüsü Arbji'deki Abdalap, Şandi'deki El-Jaliyin, Berberi'deki Mirfab ve Malavi'deki Şaygiya olan bir dizi küçük krallık ve kabile biriminden oluşan gönüllü bir konfederasyon birliğini temsil ettiği de belirtilmektedir. Tüm bu küçük krallıklar ve kabile birlikleri, kervanları korumak, iç ticareti teşvik etmek ve dış işgallere karşı güvenlik sağlamak amacıyla Func İslam Krallığı'nın egemenliği altında birleşmiştir.²⁶

1.2.5. Func İslam Krallığı'nda Sosyal Yapı

Arap göçmen grupları ile yerel halk arasındaki etnik karışıklık nedeniyle Func İslam Krallığı döneminde, Sudan'da sosyal, siyasi ve kültürel dönüşümler, yeni kavramlara, değerlere ve kültürel kalıplara sahip bir Sudan toplumu doğmasına yol açmıştır. Func Krallığı'nda var olan sosyal yapı, zenginlik ve güç eşitsizliklerine dayanmaktaydı.²⁷ Krallıktaki toplumsal yapı, Func cemaatinin hiyerarşik bir bileşimiydi ve şu şekildeydi:

- Krallar ve soylular sınıfı: İktidarda önemli siyasi ve ekonomik nüfuza sahip oldukları için Func Krallığı'nın fiili hükümdarını ve yönetici ailesini temsil ederlerdi. Bu yüzden krallıkta büyük bir zenginliğin tadını çıkarmaktaydılar.²⁸
- Din âlimleri ve tasavvuf şeyhleri sınıfı: 16. yüzyılın başlarında Sudan'a tasavvuf tarikatları gelmeye başlamıştır. Sudan'a gelen tasavvuf tarikatları, El-Func İslam Krallığı halkına dini ilimler öğretmek amacıyla, krallar tarafından Hicaz, Irak, Mısır, Fas ve Şam'dan Sudan'a davet edilerek gelmişlerdir. Din adamları o zamanlar Sudan toplumu arasında inanç kavramlarının daha kapsamlı bir şekilde yayılmasına katkıda bulundukları için krallar, din adamlarıyla yakından ilgilenmişler ve kendilerine

²⁶ Adam, A.g.m, s.245.

²⁷ Tac Elser Osman, *Lemhatün min Tarih Seltanatü el-Func el-İctimaıyy (El-Func Sosyal Sultanlığı Tarihine Bakışlar)*, Mehmed Ömer Beşir Evi, Hartum, 2004, s.83.

²⁸ Abdullah Asmahan, *El-alakatü el-İctimaıyy fi Devletü el-Func ve Eserüha alla istikrar el-Devlet (Func Devletinde Sosyal İlişkiler ve Devletin İstikrarı Üzerindeki Etkisi)*, Sudan Evi, Hartum, 2017, s.88.

bedelsiz toprak vermişlerdir. Din âlimleri ve tasavvuf şeyhleri, Func krallarından bazılarına başvurarak vergilerden muaf tutulmak için de çalışmışlardır. Func İslam Krallığı'nın toplumsal yapısında şeyhler ve âlimler önemli bir unsur olarak görülmekteydi.²⁹

- Tüccarlar sınıfı: Func Krallığı'nın başkenti olan Sinner, özellikle 17. Yüzyılda, iç ve dış ticaretin merkezi olan, altın, köle, fildişi gibi pahalı malların temel ihracat bölgelerinin büyüyerek aktif hale geldiği küresel bir ticaret şehri haline gelmiştir. Ticaret, krallar, emirler, ileri gelenler, bireyler ve zenginler tarafından uygulanan özgür bir ekonomik faaliyet haline gelmiştir.³⁰
- Çiftçiler sınıfı: El-Func Krallığı, Nil'in ortasında yer almaktaydı. Bu nedenle toprakları su ve bitkiler bakımından zengin olup önemli bir tarımsal hareketliliğe sahipti. Çiftçiler sınıfı, üretimden belirli bir pay karşılığında toprak sahiplerinin topraklarında, padişahın topraklarında veya ileri gelenlerin topraklarında faaliyet göstermekteydi.³¹
- Çobanlar sınıfı: Bu sınıf, deve, koyun ve diğer hayvanları yetiştirme zanaatını uygulayan, krallığın en önemli sosyal sınıflardan biri olarak kabul edilmiştir. Çünkü ürettikleri temel gıda tüketiminde kullanmıştır. Buna ek olarak hayvan derileri, Func Krallığı için önemli bir dış ticaret ürünü olarak kabul edilmiştir. Func Krallığı Mısır, Hicaz, Habeşistan ve Hindistan'a hayvan derileri ihraç etmiştir.³²
- Askerler sınıfı: Func kralları askerlere büyük önem vermiştir. El-Func Krallığı'ndaki askerler, köleler ve Func oğullarından oluşmaktaydı. Her yıl Sudan'ın Sinner kentindeki çoğu bölgesinden askeri eğitim için köleler toplanmaktaydı. Func kralları askeri liderlere ve ailelerine krallığın topraklarının bir kısmını vermişti.³³

Func Krallığı'nda hâkim olan sosyal yapı, o zamanlar dünyanın birçok ülkesinde uygulanan feodal sisteme oldukça benzemektedir. Buna ek olarak, El-Func kralları çok

²⁹ Süleyman Mehmed, *El-islam ve el-Nuba fi el-Usur el-Vüste (İslam ve Ortaçağ Nubiyası)*, Anglo-Mısır Kütüphanenin Evi, Kahire, 1940, s.220.

³⁰ Osman, a.g.e, s.72.

³¹ Ahmed Bin Hac Ebu Ali, Tahkik: Shater Busalyi Abdul Celil, *Mahtutat Katibü el-Şune fi Tarihü el-Seltanatü el-Sinneriyye (Sinner Sultanlığı Tarihinde Ki Şona Yazarının El Yazması)*, Sudan Kitap Evi, Hartum, 2009, s.90.

³² Mona Diab Muhtar, *Mezahir el-Hayatü el-İctimaiyye fi Seltanatü el-Func (El-Func Sultanlığında Sosyal Yaşam)*, Umdurman İslam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Hartum, 2010, s.98.

³³ Afaf Mohammed Khairi Nasr, *El-tağyyr el-İctimaiyy fi el-Seltanatü el-Sinneriyye (Sinner Sultanlığında Sosyal Değişim)*, İlk Sayı, Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi, İmam Mehdi Üniversitesi, Hartum, 2018, s.37.

kontrollüydü. Krala ve çevresine hizmet etmek için Func Krallığı'ndaki çoğu sosyal gruba yetkisini dayatmaktaydı.

1.2.6. Func İslam Krallığı'nın Yönetiminin Doğası

1505-1821 yılları arasında Func İslam Krallığı'nı 27 kral yönetmiştir. Func Krallığı'nın ilk kralı Amara Dungus'tur. Amara Dungus döneminde, Osmanlılar Mısır'a ardından da Sudan'a gelmişlerdir. Nüfuzlarını Kuzey ve Doğu Sudan'a dayatabilmişlerdir.³⁴ Func kralları, krallık topraklarının çoğunda İslam inancını ve uygulamasını kabul etmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. İslami kıyafetlerin kullanılması ve namaz vakitlerinde pazarların kapatılması bu uygulamalardandır. Ayrıca, kralların halkla irtibatlarını kaybetmemesi, krallığın ve halkın sorunlarını yakından takip etmek Func krallarının geleneksel bir uygulamasıdır. Krallığın bir Şura Konseyi bulunmaktaydı. Bu konseyin görevlerinden biri, kralın yüz kızartıcı bir suç işlemesi durumunda başka bir kral tayin ederek kralı görevden almaktır. Func Krallığı'nda böyle bir konseyin varlığı, o dönemde sıkı siyasi ve sosyal kontrolün olduğunu da ortaya koymaktadır.³⁵

Func krallarının iç politikası, dini hoşgörü ve krallık vatandaşlarının kültürel ve etnik çeşitliliğinin tanınması ile karakterize edilmiştir. Bunun en büyük kanıtı, İslam'ın Func Krallığı'na yayılmasına rağmen, krallıkta İslami öğretilerin birçoğuna aykırı örf ve adetleri uygulamaya devam etmesiydi.³⁶ Araştırmacılara göre, Func Krallığı'nda hâkim olan dini hoşgörü, Sudan toplumu arasında İslam ve Arap kültürünün daha derin ve kapsamlı bir şekilde yayılmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. O dönemde tasavvuf ileri gelenleri tarafından halka karşı izlenen yumuşak ve nazik politika ve şeyhlerin İslam dininin doğasını rahmet, kurtuluş ve sevgi dini olarak açıklamak için basit ve fakir insanlara yaklaşımları, tasavvuf büyüklerinin farklı Sudan şehirleri ve bölgeleri arasında huzur ve güven içinde seyahat edebilmelerine olanak sağlamıştır. Sonuç olarak, o zamanki Sudan nüfusunun çoğu tasavvuf tarikatlarına katılmış ve onların destekçisi olmuştur. Tasavvuf düşüncesi, Sudan topraklarında yayılmaya hazır bir çevre ve toplum

³⁴ Şukeyr, a.g.e, s.100.

³⁵ Hassan Makki, *El-sekaf el-Sinneriyye el-Meğza ve el-Medmün (Sinneriya Kültürü Anlam ve içerik)*, Afrika Araştırma Üniversitesi Araştırmaları Merkezi, Hartum, 1990, s.38.

³⁶ Jay Spaulding, Çeviren: Ahmed El-Mutassım El-Şeyh, *Asr el-Bütüle fi Sinner (Sinner'da Kahramanlık Çağı)*, Hartum Evi, Hartum, 2010, s.28.

bulmuş ve Sudan'ın çoğu şehrine ulaşmıştı. Sudan'da halen tasavvuf düşüncesini hala net bir şekilde uygulamaya devam eden çok sayıda tasavvuf grupları bulunmaktadır.³⁷

1.3. Osmanlı Dönemi'nden Önce Sudan'daki Kültürel Durum

Sudanlı araştırmacılar, Sudan'daki İslam krallıkları dönemi hakkında kapsamlı bir şekilde çalışmalar yapmalarına rağmen, İslam krallıkları döneminde Sudan'daki kültürel durumla ilgili daha fazla araştırma yapılması gerektirdiğine dikkat çekmektedirler. Sudan'da Osmanlı döneminden önceki kültürel durum, 16. yüzyılda Sudan'ın bazı bölgelerinin Osmanlı etkisi altına girmeden önce İslam krallıkları döneminde hâkim olan maddi kültüre yöneliktir. İslam krallıkları dönemindeki kültürel durum, Arap kültürünün yerel Afrika kültürüyle karışımıydı. Bu da Sudan toplumunda yeni ve farklı bir kültürün üretilmesine yol açmıştı. Buna ek olarak, Func İslam Krallığı dönemi, Sudan tarihinde önemli ve belirleyici bir dönem olarak görülmektedir. Nitekim bu dönem, Sudan ülkesindeki Hristiyan akımından İslami akıma uygar bir geçiş ile karakterize edilmişti. Func İslam Krallığı, Func (yerel nüfus) ve Abdalap (Arap göçmenler) arasında Müslüman siyasi otorite ile birlikte ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Func halkı, yerel Afrika kültürü ile Arap göçmen kültürü arasında çeşitli kültürel bir karışım oluşturmuştur.

El -Func İslam Krallığı döneminde Sudan, Hicaz, Mısır, Irak, Fas ve Tunus gibi birçok Arap ve Afrika ülkesinden İslami kültürel, bilimsel ve sosyal etkilerin gelişine tanıklık edilmiştir. Bu ülkelerden Sudan'a gelen İslami etkiler, tasavvuf kültürü ile karakterize edilmiştir. Bu nedenle Sudan'a gelen âlimlerin ilgisinin, Sudan'da tasavvuf tarikatlarının oluşumunda yoğunlaşması kaçınılmazdı. Ayrıca bu ülkelere okumak için giden Sudanlılar, döndüklerinde tasavvuf yöntemleri ile ilgilenmişlerdi. Farklı ülkelerden İslam kültürü etkilerinin gelmesi, Func Krallığı'nın gücünün ve dış ilişkilerinin uzantısının bir kanıtı olarak görülmektedir.³⁸

Func İslam Krallığı döneminde din adamları ve tasavvuf tarikat şeyhleri, sadece İslam'ı yaymakla kalmamış, aynı zamanda Arap kültürünün Sudan toplumu arasında yayılmasına da katkıda bulunmuşlardır. İslam'ın yayılmasıyla ilgili olarak, din adamları İslam'ın ve inancın esaslarını öğretmek için Sudan'ın çeşitli şehirlerinde birçok dini okullar ve

³⁷ Adam,a.g.m,s.247.

³⁸ Ahmed Issa Mahmud Hammad, *El-esar el-Terbeviyy li el-Menhec el-Telimiyy fi memleketü el-Func (Func Krallığı'ndaki eğitim müfredatının eğitimsel etkileri)*, Sinner Konferansı, Sinner Üniversitesi, 2017, s.14.

camiler kurmuşlardır. Func kralları ve krallığın genel halkı din adamlarından etkilenmiştir. Tasavvuf yöntemlerinin ve din adamlarının krallıktaki kültürel hareket üzerindeki etkisinin en önemli tezahürlerinden biri, Func krallarının İslami yaratılışa bağlı kalma, zamanında namaz kılma ve ezan sesi duyulduğunda pazarları kapatma konusundaki keskinliği idi. Bu nedenle Sudanlı araştırmacıların çoğu, Func Krallığı döneminin krallığın iktidar ve toplum olarak bir İslam krallığı olduğunu ve Sudan'da İslam kültürünün geliştiği dönemi temsil ettiği konusunda hemfikirdir.³⁹

Sudan'ın çoğu kentinde din eğitiminin yaygınlaşması, din adamlarının ve tasavvuf yöntemlerinin Func Krallığı'ndaki kültürel hareket üzerindeki etkisinin açık bir göstergesiydi. Din eğitimi Sudan'da halka İslam'ın esaslarını öğretmek için kurulan bir dizi dini kurum aracılığıyla yayılmıştı. Buna karşılık, bu dini kurumlar sadece dinin öğretilerini yaymakla kalmayıp aynı zamanda İslam'ın geleneklerine ve öğretilerine daha fazla bağlı hale gelen Sudan toplumunun davranışlarını değiştirerek sosyal yaşam alanlarında da önemli bir rol oynamıştır. Sonuç olarak Arap-İslam kültürü ve yerel gelenekler arasında bir karışım oluşmuştur. Sudan toplumu farklı ve çeşitli bir kültürel karakterde ortaya çıkmıştır. Krallık halkının her kültüre uyum sağlayabilen, herhangi bir yeni kültürü alıp yerel kültürüyle bütünleştirebilen bir toplum olduğu da görülmektedir.⁴⁰

Tasavvuf tarikatları, Func krallığı döneminde Sudan'a gelen dini ve entelektüel kültürel unsurlardır. Sufi düşünce tüm krallığa yayılmıştır. Sudan'da Sufi tarikatların yayılmasına yardımcı olan şey, Sudan'a sınırı olan veya Hicaz, Mısır, Irak ve Fas gibi Sudan'a bağlı Arap ülkelerinde yaygın olan Sufi karakterdi. Buna ek olarak, Sudan halkı, Sufi tarikatları ve şeyhlerini memnuniyetle karşılamış ve Func kralları da sufi şeyhlerini Sudan şehirlerinin çoğunda yayılmaya teşvik etmiştir. El-Func Krallığı döneminde Sudan'da yayılan en önemli tasavvuf tarikatları, 1545'te Hicaz'dan Şeyh Tajeddine El-Baharı aracılığıyla gelen Kadiriye ve 1445'te Şeyh Hamad Abudandana aracılığıyla Tunus'tan gelen Şazaliye tarikatlarıdır.⁴¹

Tasavvuf şeyhleri, Func Krallığı'ndaki sosyal atmosferi kapsamlı tasavvuf faaliyetlerine uygun bulmuştur. Yusuf Fadl, Func toplumunda İslam'ın öğretilerinin doğru bir şekilde

³⁹ Nabil Rabih Adam Saeed, *Devr el-Ülema ve Rical el-Sufiyye fi neşr el-Sekafa el-Arabiyye el-İslamiyye fi Seltanatü el-Func* (El-Func Sultanlığında Arap-İslam Kültürünün Yayılmasında Tasavvuf Adamlarının Rolü), Sinner Devlet Konferansı Bildirileri, Sinner Üniversitesi, 2017, s.150.

⁴⁰ El-Jili,a.g.t,s.137.

⁴¹ Abdin,a.g.e,s.63.

yayılmasından önce Sufi düşüncenin Sudan'da İslam'ın öğretilerine aykırı bazı eski putperest ibadetlerle karıştırılarak çok yayıldığını ifade etmektedir. Bunun nedeni Sudan'da İslam inancını sağlam ve doğru bir temele yaymak için bilgiye sahip bir fakih sınıfı olmamasıydı.⁴²

Osmanlı döneminden önce Sudan'da hüküm süren kültürel durum hakkında net bir fikir vermek bağlamında herhangi bir ülkede bulunabilecek, sosyal bilimlerdeki bilim adamları ve araştırmacılar tarafından tanınan en önemli kültürel unsurlar aşağıda ele alınacaktır. Func İslam krallığının kültürel unsurları, Sudan'ın çoğu eyaletinde kültürel çeşitlilik, çok ırklılık ve çoğalma ile karakterize edilmiştir. Func Krallığı'nın incelenen kültürel unsurları şunlardır: Dil, yemek, kıyafetler, gelenekler, görenekler ve mimari (saraylar, evler, askeri mimari, dini mimari gibi... vb. araçlar) (dini ritüel araçları, törenler, pişirme gereçleri, süs aletleri... vb.). Func İslam Krallığı'nın maddi kültürünün unsurlarına değinerek Osmanlılar gelmeden önce Sudan'daki kültürel durumu aşağıda açıklandığı gibidir.

1.3.1. Dil

İlk olarak, Sudan toplumunun İslam krallıkları sırasında kullandığı dilin niteliğini netleştirmeden önce, dilin ve ifadenin, dünyanın herhangi bir ülkesindeki toplumların kültürlerinin tersine çevrilmesini sağlayabilecek bir terim olduğuna dikkat edilmelidir. Özel bir dile sahip herhangi bir toplum, kültürünü yaşamın bir dizi alanında iletebilir. Osmanlı öncesi dönemde, İslam Krallıkları döneminde Sudan toplumu, en ünlüsü Nûben dili, Bejave dili ve Nili'ye dilleri (Dinka, Şulk ve Nuer) olan bir dizi yerel dil ve lehçeyi konuşmaktaydı. Ancak Arap-İslam kabilelerinin Sudan'a göçü, Sudan'daki Arapların istikrarı ve halkın İslam'ı kucaklaması sonrasında Arapça ve yerel diller arasında bir örtüşme gerçekleşmiştir. Bunun nedeni Arapçanın İslam'ın ve Kur'an-ı Kerim'in dili olmasıydı. İslam Krallıkları döneminde Arapça, dini ayinlerin, ticari ve resmi işlemlerin dili; yerel diller ise söylem, muhabbet ve edebiyat dili olmuştur. Func İslam krallığı döneminde Arapça, din adamları ve tasavvuf şeyhleri aracılığıyla Sudan toplumu arasında yayılmıştır. Daha sonra Sudan toplumu Arapça ve yerel dillerin bir arada konuşulduğu bir toplum haline gelmiştir.⁴³

⁴² Hassan,a.g.e,s.144.

⁴³ Abdin,a.g.e,s.14.

1.3.2. Yiyecekler ve İçecekler

Sudanlıların Osmanlı döneminden önce bildikleri yiyecek ve içeceklerin çoğu ticari ilişkiler nedeniyle Hindistan ve Hicaz'dan kendilerine gelen yiyecekler ve bunların yanı sıra yerel olarak ürettikleri farklı türlerdendir. Tükettikleri en popüler yiyecekler darı lapası, mısır lapası, kıyma ve mayasız meyvelerdir.⁴⁴ O dönemde yaygın olan içecek türleri süt, halomer suyu (mısır unu, tarçın ve zencefil gibi bazı baharatlarla yerel olarak üretilir), kürdi suyu, ardib suyu ve marisadır (şarap). Padişahların kutlama ve ritüellerinde tercih ettiği temel içecek marisadır. Bütün bu içecekler yerel olarak üretilmektedir. Ayrıca çanak çömlek, bakır mutfak eşyaları ve ahşap mutfak eşyaları gibi yiyecek ve içecekleri korumak için yerel malzemelerden yapılmış mutfak eşyaları kullanmışlardır.⁴⁵

17. yüzyılda Func Krallığı'nı ziyaret eden Evliya Çelebi'ye göre, yediği en ünlü yiyecek ve içecekler, koyun kebabı, deve eti, mısır ve deve sütüdür. Mısır'dan Func'a pirinç ve mercimek ithal edilirdi. Func halkı Ramazan ayında, pilav, kabak ve karnabahar yedi. Buna ek olarak, yemek zamanında, Func Kralı'na 200 farklı yiyecek servis edilirdi.⁴⁶

1.3.3. Mimari

İslam krallıkları döneminde Sudan'da farklı mimari türleri mevcuttur. Func Krallığı'nın mimarisi çeşitlidir: saraylar, evler ve dini mimari (camiler, medreseler ve kubbeler). Func Krallığı'nda askeri mimari de vardır (kaleler ve silahlar). Func Krallığı'ndaki evler ve saraylar taş, kil veya samandan yapılmıştır. Func Krallığı'nın en ünlü sarayı, 17. yüzyılın ortalarında Sultan II. Bade tarafından yaptırılan Sinner Sarayı'dır. 2009 yılında Func Krallığı'nda mimarlığın önemini açıklığa kavuşturmak amacıyla İslam dünyası temsilcileri Azerbaycan'da İslam mirasının yeniden canlanması için bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta Func İslam Krallığı'nın kültürel ve mimari özelliklerini yeniden canlandırmak amacıyla 2017 yılında Sinner şehri (Func İslam Krallığı'nın başkenti) dünyada İslam kültür başkenti seçilmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Mona Khorasani, *El-mezahir el-Sekafiyye li el-mücteme el-Sinneriy (Sinner Topluluğunun Kültürel Tezahürleri)*, Sinner Konferansı, Sinner Üniversitesi, 2017, s.9.

⁴⁵ Al-Jili, a.g.t, s.148.

⁴⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 10.Cilt, Üadad Evi, İstanbul, 1985, s.551.

⁴⁷ Rahman, a.g.m.s.53.

1.3.4. Önemli Malzemeler

Araçlar, Func İslam krallığı kültürünün en önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilir. Araçlar, krallığın birçok yerinde çeşitlilik ve yayılma ile karakterize edilmiştir. Bu enstrümanlar arasında kralların nişanları, kaker (Padişah koltuğunu oluşturan) ve kralın tacı (um kureynat şapkası) vardır. Ayrıca, kalemler, ahşap tahtalar, davaya, nubia, taar ve diğerleri gibi dini ritüeller için araçlar vardır. Ayrıca çanak çömlek, odun mutfak eşyaları gibi birçok ev eşyası da bulunmaktaydı.⁴⁸

1.3.5. Kıyafetler

Func Krallığı'nda, farklı birtakım kostümler ve kıyafetler bulunmaktaydı. Func Kralı, özel bir üniforma giyerdi. Bu üniforma pamuk ve ipekten yapılmış, geniş, renkli bir gömlekti. Sultanın bakanı da ipekten yapılmış uzun bir gömlek, bir yaka ve bir kemer giyerdi. Kadınların elbisesine gelince, (El-fraka) adı verilen süslemeli kıyafetler giyerlerdi. Ayakkabılara gelince, Func krallığı halkı kendilerine sunulan hayvanların derisinden deri ayakkabılar yaparlardı. Sahip oldukları en ünlü ayakkabıya (samurca) adı verilirdi.⁴⁹

1.3.6. Gelenekler ve Görenekler

Osmanlılar Sudan'a gelmeden önce Sudan toplumunun örf ve adetlerinde yavaş yavaş kültürel ve sosyal değişimler meydana gelmişti. Func'daki bu adetler, İslam ve Arap kültürüyle ilişkiliydi. Arap-İslam gelenekleri ile Func'daki yerel gelenekler arasındaki örtüşme, İslam'ın doğasına uymak için bazı geleneklerin hayatta kalmasına, bazı geleneklerin değiştirilmesine veya bazı geleneklerin kalıcı olarak ortadan kaldırılmasına yol açmıştır. Bu nedenle Func İslam Krallığı'nda Sudan toplumunun inşasının temeli, İslami değerler ile İslami mevzuatı ihlal etmeyen yerel gelenek ve görenekler arasında bir harmanlama ve etkileşim gerçekleşmiştir. Örneğin, Func halkındaki bayramlar ve kutlamalar, genel Müslüman ülkelerde yaygın olan İslam'la ilgili kutlamalarla sınırlandırılmıştır. Evlilik gelenekleri de İslami geleneğe uygun hale getirilmiştir. Buna ek olarak, kölelik sistemi, Func Krallığı toplumunda yaygındı. İslam krallıkları

⁴⁸ Rahman,a.g.m,s.61.

⁴⁹ Tasnim Hamad Salahuddin Hamad Malik, *El-edevat el-Müstahdeme fi el-Tüküs el-Diniyye inde memleketü el-Func (Func Krallığında Dini Ritüellerde Kullanılan Araçlar)*, Sinner Devletinde Yönetim ve Yönetim Sistemleri Konferansı Bildirileri,Sinner Üniversitesi, 2017, s.38.

döneminde Sudan'daki kölelik sistemi engellenmemiş ancak kölelik sistemi, kölelerin tarım ve Func Sultanlarının ve askerlerin evlerinde hizmet de dâhil olmak üzere çeşitli görevleri yerine getirdiği İslami sistemlerle ilişkilendirilmiştir. İslam dininin yayılmasına rağmen bazı örf ve adetler, İslami öğretilerin birçok değerine aykırı bir şekilde uygulanmaya da devam etmiştir.⁵⁰

Bu çalışmada, Func İslam krallığı toplumunda var olan maddi kültürün ele alınması neticesinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

1. Sudan'da (Func İslam krallığı döneminde) Osmanlıların gelmesinden önce mevcut kültürel durum, yerel kabileler ve Arap kabileleri arasında meydana gelen etnik bir karışımla karakterize edilmiştir. Bu da kültürel unsurlarda ve çoklu etnik yapıda farklı bir Sudan toplumunun yaratılmasına yol açmıştır.
2. Func Krallığı'ndaki sosyal atmosfer, göçmen Araplar ile yerel halk arasındaki kültürlerin ve ırkların etkileşimine elverişli olmuştur.
3. Func ve Abdalap arasındaki ülkeyi birlikte yönetme konusundaki siyasi ittifak, o zamanlar kültürel olarak farklı ve çok uluslu bir toplum olan Sudan toplumunun büyük ölçüde dini, kültürel ve politik olarak hoşgörülü olmasına yardımcı olmuştur.
4. Func toplumu, Sudan'a uzanan herhangi bir kültürden ihtiyaç duyduğu şeyi özümseyebilme ve yerel kültüre entegre etme yeteneğine sahip olduğu için, herhangi bir yeni kültüre uyum sağlama ve bir arada yaşama yeteneği ile karakterize edilmiştir.

Böylece bu çalışma, Sudan toplumunun her kültüre uyarlanmış yenilenmiş bir kültür toplumu olduğunu doğrulamaktadır ve bu Sudan halkının sürekli kültürel derinliğe sahip bir halk olduğunun kanıtıdır.

1.4. Doğu ve Kuzey Sudan'da Osmanlı Genişlemesi

16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmı (Mısır, Cezayir, Sudan, Tunus ve Libya) Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaydı. Sudan'daki Türk dönemiyle ilgilenen araştırmacıların çalışmalarında, büyük ölçüde 19. yüzyılda Sudan'ın Türk egemenliği döneminin tarihsel olarak odak noktası olduğu ve 16. yüzyıldan beri mevcut olan kuzey ve doğu Sudan'daki Osmanlı varlığı döneminin ihmal edildiği görülmektedir. 19. yüzyılda Sudan'daki Türk dönemini ele alan bazı araştırmacılar, kuzey ve doğu

⁵⁰ Nasr,a.g.m,s.43.

Sudan'daki Osmanlı varlığı dönemini yalnızca bir giriş şeklinde ele almaktadırlar. Bu dönemle ilgili araştırmaların son derece nadir ve neredeyse var olmadığı görülmektedir.

Bu bölümde, Sudan'daki Türk dönemi, kuzey ve doğu Sudan'daki Osmanlı varlığına ışık tutacak yeni bir yolla incelenecektir. Bu dönemin daha net incelenmesi için Sudan'daki Türk dönemi, iki döneme ayrılmıştır. Birinci Türk döneminde (1517-1821) Osmanlılar, doğu ve kuzey Sudan (Sevakın, İbrim, Say, Halfa) bölgelerinde yoğunlaşmıştır. İkinci Türk dönemine gelince (1821-1885), bu dönem 19. yüzyılda Sudan'daki Türk genişlemesidir. Bu dönemde Sudan'ın büyük bir bölümü Türklerin eline geçmiştir. Osmanlı komutanı Özdemir Paşa, Osmanlı'nın Kızıldeniz bölgesinde genişlemesinde önemli rol oynadığı 16. yüzyılda kuzey ve doğu Sudan bölgelerinde Osmanlı açılımları konusuna ilişkin Osmanlı belgelerinde adı geçen ana şahsiyettir.⁵¹ Osmanlıların bölgede genişlemesi, 16. yüzyılda Arap bölgesinde meydana gelen siyasi ve dini gelişmeler ve faktörlerden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Padişahı I. Selim, Osmanlı genişleme hareketinin stratejisini değiştirmiş ve odak noktasını Avrupa'dan Arap bölgesine ve Kuzey Afrika'ya kaydırmıştır. Osmanlıların Arap bölgesindeki genişlemesi onlara çeşitli kazanımlar getirebilirdi: Memluk Devleti'nin (Mısır ve Şam) topraklarının kontrolü ve kutsal toprakların (Mekke ve Medine) Osmanlı koruması altına girmesi.⁵²

16. yüzyılda Osmanlı'nın Arap bölgesinde genişlemesine neden olan en önemli siyasi ve dini faktörler şunlardır:

- Mısır'da Memluk Devleti'nin Zayıflığı

Memluk Devleti'nin zayıflığına ve çöküşüne yol açan birtakım faktörler vardı. Bunlardan en önemlisi Memluk ordusunun geleneksel binicilik tatbikatlarını ihmal etmesi, Memluk ordusunun ateşli silah kullanımına alışamaması, ordunun askeri eğitim sisteminin çökmesidir. Tamerlane'nin Şam'a saldırmasından itibaren Memluk ekonomisinde de zayıflama başlamıştır. Mısır, sık sık Nil suyu kıtlığına tanık olmuş ve bu da tarımsal üretime zarar vermiştir. Ayrıca Portekizlilerin ticaret yollarını Ümit Burnu'na çevirerek başlattıkları dönüşüm, Memluk ticaretinde büyük bir zaafa neden olmuştur. Memlukler,

⁵¹ Anam Osman Kabaşı, *El-usmaniyyen ve Siyasetihim İtticah Şemale el-Sudan fi el-Karn el-Sadis aşr (Osmanlılar ve 16. Yüzyılda Kuzey Sudan'a Yönelik Politikaları)*, Edebiyat Dergisi, Hartum Üniversitesi, No. 33, 2014, s.268.

⁵² Anam Mehmed Osman El-Kabaşı, *Tesis Livee Sevakın fi el-Ahd el-Usmani (Osmanlı Döneminde Sevakın Tugayı'nın Kuruluşu)*, El-Darah Dergisi, Dördüncü Sayı, 2009, s.193.

Mısır şehirlerinde vergilendirmenin artmasına neden olan Portekiz askeri ve ekonomik tehdidine son verememiştir. Memluklerin siyasi durumu da ekonomik zayıflıktan etkilenmiştir. Halk, Arap bölgesindeki Memluklerin yönetiminden hoşnutsuzluk duyuyordu. Devletin maaşları ödeyememesi, bazı şehirlerde Memluklere karşı isyan hareketlerine yol açmıştır. Memluk Devleti'ni sarsan bu zaafılardan dolayı Osmanlılar, Arap bölgesine doğru ilerlemeye karar vermiştir.⁵³

- Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı

Safevi Devleti, 16. yüzyılın başlarında İran'da dini bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Şah İsmail döneminde, Safevi Devleti, Anadolu bölgesinde nüfuz kurarak Osmanlı Devleti'na rakip bir siyasi hareket başlatmıştır. Safevi Devleti doğudaki Hera'dan Bağdat ve Diyarbakır'a ve başkenti Tebriz bölgesine kadar uzanıyordu. Safeviler Şiiliği resmen benimsedikten sonra hem Osmanlılar hem de Memlukler için korku yaratmıştır. Şiiliğin özellikle Türkmen aşiretleri arasında yayılmaya çalışılması üzerine Türkmenler, kendi hayatlarıyla tutarlı öğretiler olan tasavvufi yollara bağlılık göstermişlerdir. Bu durum, Osmanlıların Şiiliğin Doğu Anadolu'da yayılmasından ve bunun bölge nüfusunun kültürel ve sosyal bileşimi üzerindeki etkisinin tehlikesinden çekinmesine neden olmuştur. Safevi Devleti, Osmanlılar için bir tehdit haline gelmiş ve bu nedenle de Osmanlı Padişahı I. Selim, Safevilerle savaşmaya karar vermiştir. Osmanlılar, Tebriz yakınlarındaki Çaldıran Muharebesi'nde Safevileri yenmeyi başarmış ve Tebriz, 1514'te Osmanlı Devleti'nin nüfuzu altına girmiştir. Tebriz camilerinde hutbede Osmanlı Padişahı I. Selim'in adı anılmıştır.⁵⁴

- Arap Bölgesinde Portekiz Sömürge Tehdidinin Ortaya Çıkışı

15. yüzyılda Portekiz, coğrafi keşiflerin başlangıcı açısından Avrupa ülkelerinin ön saflarında yer almaktadır. Portekiz aynı zamanda Avrupa kolonizasyonunun başlangıcı konusunda ilk ülkelerden biri olmuştur. Portekizliler, İpek Yolu yerine Avrupa ile Asya arasında doğrudan ticaret için Ümit Burnu'nu keşfetmişlerdir. Bu olayla Portekizliler Akdeniz ve Kızıldeniz'den geçen doğu ticaretini Ümit Burnu'na aktarmış ve Araplara

⁵³ Abdülkerim Rafik, *Bilad el-Şam ve Mısır min el-Feteha el-Usmani ila Hamlet Napolyon Bonapart (Osmanlı Fethinden Napolyon Bonapart Seferine Kadar Şam ve Mısır)*, Modern Araplar Tarihi Araştırmaları, Kahire 1968, ss.21-24.

⁵⁴ Abdülkerim Refik, *El-meşrik el-Araby fi el-Ahd el-Usmaniyy (Osmanlı Döneminde Arap Maşriği)*, Şam Üniversitesi Evi, Beyrut, 1992, ss.41-42.

ticari ve ekonomik olarak zarar vermişlerdir.⁵⁵ 16. yüzyılın başında, Portekiz filosu, Kızıldeniz limanlarının güvenlik koşulları hakkında bilgi toplamak için aniden Kızıldeniz kıyılarında ortaya çıkmıştır. Arap Körfezi ve Kızıldeniz'deki yaygın Arap ticaret faaliyetlerini ortadan kaldırmak ve ekonomik kazanımlar elde etmek için Kızıldeniz'e gelmişlerdir. Ayrıca yeni bir Haçlı ruhunun motive ettiği Portekiz, dini hedeflerine ulaşmak, Arap bölgesine doğru ilerleyerek Kutsal Toprakları (Hicaz ve Filistin) ele geçirmek ve Hristiyan dinini yaymak için harekete geçmiştir. Bu durum özellikle Portekizlilerin Habeşistan'a tekrar tekrar ziyaretlerinden sonra Osmanlılar arasında endişenin artmasına neden olmuştur.⁵⁶

Memluk Devleti'nin kutsal toprakları Portekiz tehlikesinden koruyamaması, Arapların, askeri ve ekonomik güçsüzlükle nitelendirilen Memluklerin yönetiminden kurtulmaları için Osmanlılardan yardım istemelerinin ve Osmanlıların Arap bölgesine müdahale etmesinin yolunu açtığı söylenebilir. Osmanlı'nın Arap bölgesine müdahalesi, Osmanlı Padişahı I. Selim tarafından yapılmıştır. Sultan I. Selim, Avrupa'daki Osmanlı fetihlerini durdurunca, Memluk Devleti topraklarına Osmanlı nüfuzunu dayatmak için orduyu Memluklerin merkezi olan Arap bölgesine, özellikle Şam ve Mısır'a doğru harekete geçirmiştir. Ayrıca Osmanlıların Portekiz sömürge tehdidine karşı koyabilmeleri ve başta iki Kutsal Cami olmak üzere Müslüman ülkelerden uzak tutabilmeleri için Osmanlıların Memluk topraklarını kontrol altına almaları gerekiyordu. Bunun nedeni, Osmanlılarla Portekizliler arasındaki olası çatışmanın Arap bölgesinde bulunan Memluk topraklarında gerçekleşme ihtimaliydi.

Arap bölgesindeki bu tarihi gelişmelere dayanarak, Osmanlı Padişahı I. Selim ordularını İstanbul'da donatmış ve sefere çıkmıştır. 1516'da Osmanlı ve Memluk tarafları Halep yakınlarındaki Mercidabık Muharebesi'nde karşı karşıya gelmişlerdir. Bu muharebedeki zafer, Memluklerin kullanmadıkları el silahlarını kullanma tecrübesi olan Osmanlıların olmuştur. Savaşın ardından Şam'ın bütün şehirleri birbiri ardına Osmanlıların eline geçmiştir.⁵⁷ Şam'daki bu askeri başarının ardından Sultan I. Selim, Memluk Devleti'nin

⁵⁵ İbrahim Halil Ahmed, *Bidayetü el-Teveccüh el-Usmaniyy nahve el-Halic el-Arabiyy (Osmanlı'nın Arap Körfezi Bölgesine Yönelişinin Başlangıcı)*, Mevsıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Arap Tarihçisi Dergisi, 2007, ss.25-26.

⁵⁶ Seyf-i İslam Badawi Beşir, *Sevakin: el-Melaha ve Tedeyyet el-Harake el-Ticariyye bi el-bahr el-Ahmar min el-karn el-aşir ela el-karn el-tasi aşir (Sevakin: 10. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Kadar Kızıldeniz Ticaret Hareketinin Seyrüsefer ve Sonuçları)*, Bilişsel Aydınlanma Araştırmaları Merkezi, 2013, s.122.

⁵⁷ Refik,a.g.e,ss.47-48.

merkezi sayılan Mısır'a doğru yayılmacı hareketini güneye doğru sürdürmüştür. Mısır'da Osmanlılar, 1517'de Ridaniye Muharebesi'nde Memlukleri tekrar mağlup etmişlerdir. Osmanlılar Kahire'ye girdikten sonra Memluk Devleti'ni ortadan kaldırmışlardır. Mısır Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.⁵⁸ Mısır ve Şam'ın Osmanlı Devleti'nin eline geçmesinden sonra, Osmanlıların elde ettiği kazanımlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Şam ve Mısır'ın fethinden sonra, Osmanlılar bu bölgelerde yaşayan ve Memluklerin şiddetli muameleleri nedeniyle acı çeken yerel halk arasında destek kazanmışlardır. Tarihi kaynaklarda Şam halkının Osmanlılara karşı direnişinden bahseden hiçbir bilgi bulunmaması, Memluk yönetimine karşı bıkkınlığın da bir göstergesidir.⁵⁹
2. Osmanlı'nın Arap bölgesindeki en önemli askeri kazanımlarından biri, kutsal toprakların ve Memluk Devleti topraklarının Osmanlı hâkimiyetine girmesidir.⁶⁰
3. Osmanlı'nın Mısır ve Doğu Akdeniz'de fethinin sona ermesinden itibaren camilerde Osmanlı padişahı adına hutbe okunması ve Osmanlı padişahlarına Abbasi Halifesi el-Mutavakkil Ali Allah'ın yerine iki kutsal caminin koruyucusu denmesinin dini olarak faydaları da vardır.⁶¹

1.4.1. Kuzey ve Doğu Sudan'da Osmanlıların Genişleme Nedenleri

16. yüzyılın başlarında, Osmanlılar Kızıldeniz kıyılarında kontrol sağlamaya başlamışlardır. 1517'den 1821'e kadarki dönemde Osmanlı genişlemesi Kuzey Sudan'a, özellikle İbrim, Say, Halfa bölgelerine kadar uzanmaktaydı. O dönemde Osmanlı genişlemesi Doğu Sudan'ı, özellikle Sevakın ve Massawa bölgelerindeki Kızıldeniz limanlarını da kapsamaktaydı.⁶²

Sultan I. Selim'in Mısır'da Memluk Devleti'ni mağlup etmesinden sonra bazı Memlukler güneye, Kuzey Sudan'a doğru kaçmışlardır. Sonuç olarak Sultan I. Selim kaçan Memluklerin peşine düşmeye karar vermiştir. Sultan I. Selim, Kuzey Sudan bölgelerini Osmanlı Devleti'nin idaresine sokmasının yanı sıra kaçan Memluklerin izini sürmek ve onları ortadan kaldırmak için bir Osmanlı askeri birliği göndermiştir. Sultan I. Selim'in

⁵⁸ Gengiz Orhonlu, *Osmanlı Devletinin Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1996, s.1.

⁵⁹ Anam Mehmed Osman El-Kabaşi, *Tesis Sevakın fi el-Ahd el-Usmaniyy (Osmanlı Döneminde Sevakın)*, Bilişsel Aydınlanma Araştırmaları Merkezi, Hartum, 2013, 145.

⁶⁰ El-Kabaşi, a.g.m,s.145.

⁶¹ El-Kabaşi, a.g.m,s.145.

⁶² Ali, a.g.e,s.135.

gönderdiği askeri tümen Sudan'ın kuzey sınırlarına ulaşmış (Halfa, İbrim, Say), ayrıca bu bölgelerde Osmanlılar, İbrim kalesi ve Say kalesi gibi yeni kaleler kurmuşlardır.⁶³ Osmanlı etkisinin Kuzey Sudan bölgelerine yayılmasının iki hedefe ulaşmak amacı taşıdığı görülmektedir. Birinci amaç, Memluklerin Mısır'ı yeniden yönetme girişimlerine, yani Osmanlıları Mısır'dan çıkarma girişimlerine karşı durmaktır. İkinci amaç ise Mısır'daki yönetimi olası saldırılardan korumak ve Mısır'ın güney sınırını güvence altına almak amacıyla Osmanlı Devleti'nin Kuzey Sudan toprakları üzerindeki nüfuzunu genişletmektedir.

Osmanlıların Kuzey Sudan'daki (İbrim kalesi ve Say kalesi gibi) kalelerin inşasına olan ilgisinin asıl amacı, öncelikle askeri bir hedef olduğunun açık bir kanıtıdır. Mısır'ın güney sınırı herhangi bir saldırıdan korunmak isteniyordu. Tarihi kaynaklarda Osmanlıların o dönemde Sudan topraklarının geri kalanına girişinden bahseden bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun nedeni Osmanlılar geldiğinde Sudan'ın iç bölgelerinin, sınırları kuzeye Dongola'ya kadar uzanan Müslüman Func Krallığı tarafından kontrol edilmesidir. Osmanlı nüfuzunun Sudan iç topraklarına dayatılmasının önce Func Krallığı ile yüzleşmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Ayrıca, Sudan topraklarının geri kalanına girmek için, Osmanlıların yüksek sıcaklık ile karakterize çöl alanları olmaları dışında pek bilmedikleri alanlar hakkında yeterli bilgi toplaması gerekmektedir. Belki de daha soğuk havaya sahip bölgelerden gelen Osmanlı orduları Sudan'ın çöl havasına dayanamıyordu. Bu nedenle Osmanlılar Sudan'a daha fazla yayılmamış, o dönemde Kuzey Sudan bölgelerinde Osmanlı nüfuzu kurmakla yetinmiştir.

16. yüzyılın başında Doğu Sudan'da, Portekizliler, özellikle Sevakim limanında, Kızıldeniz kıyılarında aniden ve tekrar tekrar ortaya çıkmışlardır. Böylece Portekiz filosunun Kızıldeniz'e bakan kutsal topraklara (Mekke ve Medine) açık bir askeri tehdit oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Portekiz tehdidi, özellikle Portekizliler tarafından 15 yüzyıldan beri doğuya giden Ümit Burnu yolunun keşfedilmesinden sonra Arapların ve İslam krallıklarının Hindistan'la ticaretini doğrudan tehdit etmiştir. Portekiz'in amacı, Müslümanların zenginliği ve gücü sayılan Ortadoğu'nun ticaretini kontrol etmektir. Bu arada Osmanlı Devleti Memluk topraklarının büyük bir bölümünü kontrol altına almış ve

⁶³ Orhonlu, a.g.e, s.1.

Müslümanların koruyucu gücü olmuştu. Bu nedenle de Hindistan'ın Müslüman krallıkları Portekiz tehdidinden kurtulmak için sık sık Osmanlılardan yardım istemişlerdir.⁶⁴

Osmanlılar, Sevakın, Yemen ve Etiyopya gibi Kızıldeniz sınırındaki bölgelerde Portekizlilerle belirleyici bir çatışma başlatmaya karar vermiştir. İlk adımlardan biri, Hadım Süleyman Paşa'dan Özdemir Paşa'ya Kızıldeniz kıyılarındaki topraklarda seferler yürütmesi emriydi. Özdemir Paşa'nın Kızıldeniz'deki başarısının en önemli sonuçlarından biri Sevakın şehzadelerinin Osmanlı itaati çemberinin altına girmeleriydi.⁶⁵ Mevcut çalışmalar çerçevesinde, Osmanlıların 16 yüzyılın ortalarında doğu ve kuzey Sudan bölgeleri üzerindeki etkilerini genişletmelerine neden olan başlıca nedenlerin aşağıdaki noktalarda sınırlandığı görülmektedir:

- Birinci sebep, Mısır'ın güney sınırlarının olası her türlü saldırıya karşı emniyetinin sağlanması ihtiyacıdır. Bu sebep, Osmanlıların genişlemesi ve Kuzey Sudan bölgelerindeki nüfuzlarının sağlanması ile ilgilidir.⁶⁶
- İkinci sebep ise Mısır'dan Kuzey Sudan'a kaçan Memluklerin izinin sürülmesi ve bir daha geri dönmeleri için ortadan kaldırılmaları ihtiyacıdır. Memluklerin varlığı Mısır'daki Osmanlı yönetimine tehdit oluşturmaktaydı.⁶⁷
- Üçüncü sebep, Kutsal toprakların (Mekke ve Medine) Portekizlilerin tehlikesinden korunması gerekliliğidir. Özellikle Portekiz'in 16. yüzyılda Kızıldeniz kıyılarında ortaya çıkmasından sonra, Portekiz filosu bu bölgelerin sakinlerini tehdit etmiştir. Kızıldeniz'in en önemli limanları Sudan'da olduğu için Osmanlılar, Doğu Sudan bölgelerinde genişlemeyi hedeflemişlerdir.⁶⁸
- Dördüncü sebep, Hindistan ile ticaret yapmak için Kızıldeniz kıyılarını korumaktır.

69

1.4.2. 16. Yüzyılda Kuzey ve Doğu Sudan'da Osmanlılar

Osmanlı'nın Kuzey Sudan'a genişlemesi, Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki Yemen topraklarına boyun eğdirmede büyük başarı elde eden Osmanlı komutanı Özdemir Paşa

⁶⁴ Beşir, a.g.e,s.122.

⁶⁵ Orhonlu, a.g.e, s.12.

⁶⁶ Kabaşı, a.g.m, s.267.

⁶⁷ Kabaşı, a.g.m, s.268.

⁶⁸ Beşir, A.g.m,s.122.

⁶⁹ İntisar El-Zein Sağayroun, *El-esar el-Usmaniyye fi el-Sudan (Sudan'da Osmanlı Eserleri)*, Adonato Dergisi,Hartum, 2003, s.90.

ile ilişkilendirilmiştir. Bu zaferler sonucunda Özdemiş Paşa, 1547'de Yemen Emiri olarak tayin edilmiştir. Fakat Kasım 1554'te Babiali, O'nu Yemen Emirliğı görevinden azletmiştir. Osmanlı Padişahı I. Süleyman, Özdemiş Paşa'ya, bu toprakları Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına almak amacıyla Kuzey Sudan'a gitmek üzere sefer hazırlıklarına başlaması emrini göndermiştir⁷⁰.

1554'te Osmanlı komutanı Özdemiş Paşa, Mısır üzerinden Sudan'ı fethetmek için, ordularını birincisi Nil'den, ikincisi çölden olmak üzere iki yol kullanarak yönetmiştir. İlk güzergâhta Özdemiş Paşa, Nil'in karşısındaki nehir filosunu kullanmıştır. Sudan'a giderken birçok Arap aşiretlerini Osmanlı yönetimine tabi kılmıştır. Ayrıca Özdemiş Paşa Kuzey Sudan'a ulaşmış ve Func İslam Devleti topraklarının bir kısmını (Halfa, İbrim ve Say gibi) Osmanlı idaresine almıştır. Özdemiş Paşa'ya Say'da bir kale ve cami kurması emredilmiştir. Böylece Osmanlılar, sınırları kuzeye Dongola'ya kadar uzanan Func İslam Krallığı'na çok yaklaşmış, bu durum daha sonra Func ile Osmanlılar arasında endişe ve gerginliğe yol açmıştır. Çöl yoluna gelince, Osmanlı askeri tümeni, Yukarı Mısır'daki Şale bölgesine ulaşmış, Yukarı Mısır'a ve diğer bazı bölgelere girebilmiştir. Yukarı Mısır bir sınır bölgesi haline gelmiştir.⁷¹ Ancak Özdemiş Paşa'nın seferleri, bazı nedenlerden ötürü, Func topraklarına doğru daha güneye devam edememiştir.

İlk olarak, Özdemiş Paşa orduları içinde zıtlıklar meydana gelmiştir. İkinci olarak, çok yüksek bir sıcaklığa sahip Sudan'ın uzaklığı ve hava koşullarıdır. Bu nedenlerden dolayı Mısır'a dönen Özdemiş Paşa, İstanbul'daki merkez için Habeşistan seferinde maruz kaldığı sorunlardan bahsetmiş, Osmanlı'nın Sudan içindeki genişlemesini engelleyen unsurlarla ilgili bir rapor yazmış ve Sudan'ın koşulları hakkında bazı bilgileri aktarmıştır. Özdemiş Paşa, Mısır'a dönmesine rağmen Sudan'daki Osmanlı genişlemesinin kapısını aralayabilmiş ve bunun yanında Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki güney sınırlarını güvence altına almak için Sudan'ın kuzey kesimlerinde genişleme hedefini gerçekleştirebilmiştir.⁷²

- İbrim Kalesi

Evliya Çelebi'ye göre, Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman zamanında Özdemiş Paşa'yı Func İslam Krallığı topraklarında bulunan İbrim kalesini almaya göndermiş,

⁷⁰ Orhonlu, a.g.e, s. 12.

⁷¹ BOA, *Osmanlı İdaresinde Sudan*, BOA,NO:124,İstanbul, 2013, s.21.

⁷² Bedir El-Din Hamed El-Haşimi, *El-Usmaniyyen ve Seltanatü el-Func fi el-kran el-sadis aşr (16. Yüzyılda Osmanlılar ve Func Sultanlığı)*, <https://sudanile.com>, E.T :07/11/2021 Saat:09.30.

Özdemir Paşa, İbrim kalesini ele geçirmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi, İbrim kalesinde bir vali, 200 Osmanlı askeri, 40 top, 80 ev ve bir cami bulunduğunu zikretmiştir.⁷³ Osmanlılar, geçmişte Ptolemiler ve Romalılar tarafından inşa edilen İbrim kalesinde değişiklikler yapmışlardır. İbrim kalesini taştan yeniden inşa etmişler, süvarilere girmek için yeni ve sofistike bir giriş inşa etmişlerdir. İbrim, Osmanlı Devleti'nin Sudan'ın kuzeyindeki sınırı haline gelmiştir.⁷⁴

İbrim'de yapılan arkeolojik çalışmalar, mevcut binaların izlerinin, bir dizi silah ve tüfeğin bulunduğu Osmanlı dönemine kadar uzandığını ortaya koymaktadır. Bu arkeolojik eserler, Evliya Çelebi'nin İbrim hakkındaki açıklamalarına ek olarak, Osmanlıların Mısır'ı Sudan'daki Memluklerden korumak için İbrim Kalesi'ni bir savaş kampı ve sınır bölgesi olarak aldıklarının ya da Func'dan Sevakine gelen önemli bir ticaret noktası olarak gördüklerinin açık bir teyidi olmuştur.⁷⁵

- İbrim Sancağı

Kuzey Sudan'daki Osmanlı genişlemesinin başlangıcında, Mısır ile İbrim arasında bağlantı olmamasına rağmen İbrim Sancağı Mısır'ın idaresindeydi. Daha sonra bazı Habeş emirleri, özellikle İbrim'in ekonomik önemi nedeniyle, İbrim'i Habeş Eyaleti'ne bağlamanın daha iyi olduğunu düşünmüşlerdi. Bu nedenle, 26 Temmuz 1573'te İbrim, Vali Rıdvan'ın isteği üzerine Habeş Eyaleti'ne bağlanmıştır.⁷⁶ Ayrıca 2 Nisan 1579'da Mısır emirlerinden Abdi Bey, İbrim Sancağı Emiri olarak tayin edilmiştir.⁷⁷ Bir süre sonra Habeşistan Eyaleti'ne ekonomik malzeme gönderilmesinde büyük rol oynadığı için ayrı bir Eyalete dönüştürülmek üzere İbrim örgütlenmiş, 13 Şubat 1584'te İbrim Eyaleti kurulmuş ve 1300 akça maaşla Hızır Paşa'nın emrine verilmiştir.⁷⁸ Ancak 26 Aralık 1585'te İbrim tekrar sancağa çevrilmiş ve idari olarak Habeşistan'a bağlı hale gelmiştir.⁷⁹

1.4.3. Sevakindeki Osmanlılar

Sudan'ın doğusundaki Osmanlı genişlemesi meselesi, Kızıldeniz kıyılarına bakan kıyı kenti Sevakine kadar uzanmaktadır. Sevakine'in stratejik coğrafi konumunun öneminden

⁷³ Çelebi, a.g.e.s.532.

⁷⁴ Sağayroun, a.g.m.s.94.

⁷⁵ Sağayroun, a.g.m.s.99.

⁷⁶ BOA, 'BOA', KK, Ruus (Divan-ı humayun Ruus defterleri, Kamil Kepeci tasnifi), No:225, 1573, s.304.

⁷⁷ BOA, 'BOA', KK, Ruus (Divan-ı humayun Ruus defterleri, Kamil Kepeci tasnifi), No:234, 1579, s.48.

⁷⁸ BOA, 'BOA', KK, Ruus (Divan-ı humayun Ruus defterleri, Kamil Kepeci tasnifi), No:242, 1584, s.146.

⁷⁹ BOA, 'BOA', KK, Ruus (Divan-ı humayun Ruus defterleri, Kamil Kepeci tasnifi), No:246, 1585, s.111.

dolayı korunması ve küresel bir turistik cazibe merkezi olarak görülmesi gereken tarihi ve arkeolojik şehirlerinden biridir. Sevakın'ın stratejik coğrafi konumu, antik çağ boyunca çeşitli ülkelerden gelen ordu ve tüccar filolarını çekmede önemli bir rol oynamıştır.

Coğrafi açıdan bakıldığında, Sevakın şehri, Kızıldeniz'in batı kıyısında, Kuzeyde 19/7 paralelleri ile doğuda 37/20 paralellerinin oluşturduğu bir daire üzerinde yer almakta, Kızıldeniz kıyılarını Sudan ve Afrika ile birbirine bağlamaktaydı. Sevakın, Süveyş Kanalı'na 720 mil ve Cidde şehrine 200 mil uzaklıktaydı. Sevakın, Ürdün ve Cidde'deki Akabe limanı gibi Kızıldeniz'in doğu kıyısındaki önemli limanlardan birisiydi. Sevakın üç ayrılmaz parçadan oluşurdu: Birinci kısım kıyı arazisinde, ikinci kısım Sevakın adasında, üçüncü kısım tuz endüstrisi bölgesinde bulunurdu. Üçüncü kısım, gemilerin hareketini ve bazı idari işleri birbirine bağlamak için kullanılırdı.⁸⁰ Sevakın şehri, Firavunlar döneminde Kral Ramses II'nin (M.Ö.1415-1429) aldığı tarihi şehirlerden biri olarak kabul edilirdi. Sevakın şehri, Mısır ile Uzak Doğu arasındaki ticari hareketleri izlemek için Kızıldeniz'i sık sık ziyaret eden ticaret filolarının üssü olmuştu. Ayrıca Ptolemy döneminde Kral Ptolemy II (M.Ö.247-285) ticari alan olarak stratejik konumuna duyduğu hayranlıktan dolayı Sevakın'ı işgal ederek Sudan ve Habeşistan ekinlerini getirmek için şehri kullanmıştı.⁸¹ İslam hâkimiyeti döneminde Sevakın, Hac yapmak için Afrika'dan Hicaz'a gelen hacıları kabul etmek için bir liman haline gelmiştir. Sevakın aynı zamanda Sudan'ı Hicaz, Hindistan ve Mısır'a bağlayan, Afrika ürünlerinin Sevakın üzerinden Arap ülkelerine ihraç edilen ve Afrika'ya ithal edilen ürünlerin geldiği ticari bir şehirdir.⁸²

Memluk döneminde dünya ticaret hacmindeki artış ve uluslararası ticaret yollarının savaş alanına çeviren Haçlı Seferlerinin patlak vermesi nedeniyle, Sevakın limanının önemi artmıştır. Özellikle Akdeniz'in liman ve şehirleri ile Kızıldeniz limanlarında trafiğin artmasına neden olmuştur.⁸³ 1516'da Memluk Devleti'nin zayıflığı nedeniyle Portekiz filosu aniden Sevakın limanına gelmiştir. Portekiz filosu Memluk filosuyla çarpışmış, Portekizliler Memluklara karşı zafer kazanarak Kızıldeniz ve Hint Okyanusu limanlarını

⁸⁰ Abdülrahman İbrahim Said Ali, *Sevakın: El-esar el-İslamiyye ve el-Ahd el-Usmaniyy (Sevakın İslam Eserleri ve Osmanlı Dönemi)*, <https://www.sudaress.com/alrakoba/30148>, E.T:11/11/2021 Saat:15.15.

⁸¹ Mehmed Salih Darrar, *Tarih Sevakın ve el-bahr el-Ahmar (Sevakın ve Kızıldeniz Tarihi)*, Sudan Kitaplar Evi, Hartum, 1988, s.27.

⁸² Abdul Baki Mehmed Ahmed Kabir, *Sevakın münzü fecr el-İslam hatta el-asr el-Memlûkiyy (İslam'ın başlangıcından Memluk dönemine kadar)*, Bilişsel Aydınlanma Dergisi, Hartum, 2013, s.81.

⁸³ Kabir, A.g.m, s.107.

ele geçirmişlerdir. Böylece Arap tüccarlar bölgedeki ticaret üstünlüklerini kaybetmişlerdir.⁸⁴

1517'de Doğu Akdeniz ve Mısır'ın fethini tamamlayıp Memluk Devleti'ni ortadan kaldırdıktan sonra İstanbul'a dönen Osmanlı Padişahı ve Halife I. Selim, Mısır'daki genel komutanlığı Sinan Paşa'ya bırakmıştır. Sinan Paşa, Yemen'i almak ve Kızıldeniz kıyılarındaki üssü Massawa'yı Portekiz filosundan temizlemek için bir deniz filosu hazırlamaya başlamıştır.⁸⁵ Sinan Paşa, bu amaçla Mısır'dan donanmasıyla harekete geçmiştir. Nitekim Portekiz filosu, Doğu ticareti, kutsal topraklar (Mekke ve Medine) ve Hindistan'da bulunan İslam krallıkları için açık bir askeri tehditti. Ayrıca Hindistan'ın Müslüman krallıkları, Müslümanların koruyucu gücü olarak Osmanlılardan yardım istemişti. Bu nedenle Osmanlılar, Portekizlilerle yüzleşmekten başka çarelerinin olmadığını düşünmekteydiler. Portekizliler ve Osmanlılar arasındaki çatışma yoğunlaşmış, Osmanlı filosu bu çatışmada zafer kazanmıştır. Osmanlılar daha sonra Sevakin, Massawa ve Cidde üzerindeki nüfuzlarını genişletmişlerdir. Üstelik Osmanlılar her şehrin başına bir yetkili tayin etmiş, yanında bir askeri garnizon bırakmışlar ve bütün şehirleri Hicaz valisine bağlı hale getirmişlerdir. O dönemden 19. yüzyıla kadar Sevakin, daha sonra iki kaleli bir askeri garnizon kuran Osmanlıların yönetiminde kalmıştır.⁸⁶

- Sevakin Sancağı

Kızıldeniz kıyısındaki Sevakin Adası, Osmanlı Devleti'nin Doğu Afrika üzerindeki kontrolünün merkezi haline gelmiştir. Sevakin Osmanlı idaresine girdikten sonra Osmanlılar, 1554'te Sevakin Sancağını kurmuşlardır. Başlangıçta Mısır'ın yetki alanına giren Sevakin Sancağına, Abdul Baki Bey Osmanlı Devleti tarafından atanan ilk emirdir.⁸⁷ Temmuz 1555'te Osmanlılar, Ayala Habeşistan'ı kurmuşlardır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Habeşistan Ayala'sına yıllık bir milyon dört yüz bin maaşla vali tayin etmiştir. Özdemir Paşa, Habeşistan eyaletindeki ilk vali olmuştur.⁸⁸ Osmanlı belgelerinden yola çıkıldığında, Habeşistan Eyaleti'nin idaresini yaklaşık 11 valinin devraldığını görülmektedir. Habeşistan'ın eyaletinin ilk valisi Özdemir Paşa ve son valisi

⁸⁴ Abdülrahman İbrahim Said Ali, a.g.d, s.1.

⁸⁵ Orhonlu, a.g.e, s.12.

⁸⁶ Abdurrahman İbrahim Ali, a.g.e, s.294.

⁸⁷ BOA, 'BOA', KK, Ruus (Divan-ı humayun Ruus defterleri, Kamil Kepeci tasnifi), No:211, 1554, s.78.

⁸⁸ BOA, 'BOA', KK, Ruus (Divan-ı humayun Ruus defterleri, Kamil Kepeci tasnifi), No:213, 1555, s.212.

Ali Paşa olmuştur.⁸⁹ Osmanlı arşivlerinde, Babıali tarafından bu valilerin atandığını gösteren belgeler bulunmaktadır.

Özdemir Paşa, Sevakin'e geldiğinde şehir önemli bir idari gelişmeye tanık olmuştur. Sevakin şehri, Habeşistan Eyaleti'nin merkezi yapılmıştır. Özdemir Paşa, Sevakin'e yerleştikten sonra Habeşistan Eyaleti'ni geliştirmeye başlamıştır.⁹⁰ Özdemir Paşa'nın Habeşistan'da attığı ilk adımlardan biri, Mevlâna Abdülvehab Efendi'yi günlük 130 akça maaşla Habeşistan'ın ilk kadısı olarak atamak olmuştur. Kadının görevi, halk arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarla ilgili davalara bakmak ve mümkün olduğunca adaleti sağlamaktır.⁹¹

Habeş eyaletindeki yargıya gelince bu eyaletin mahkemesi, eyaletin başkenti ve merkezi olan Sevakin'de bulunuyordu. Bu mahkeme, kadının yasal ve hukuki konularda kararlarını verdiği yerdi. Bu kararlar, Osmanlı Devleti'nin meşru doktrini olan Hanefi mezhebi esas alınarak verilmekteydi. Kadının maddi yönüne gelince, kendisine 130 akça maaş ödeniyordu ve göreve atanma süresi bir dönemden diğerine değişiyordu.⁹²

1.4.4. Osmanlılar ile Func Krallığı Arasındaki İlişkiler

Osmanlılar tarafından Funcistan olarak da bilinen Func İslam krallığı, Mavi ve Beyaz Nil arasında yer alan ve bugün toprakları Sudan eyaletinde bulunan bir İslam devletidir. Osmanlılar, 1517'de Mısır'a girdiklerinde, Func Krallığı sakinleri Türklere komşu olmuşlardır. İslam hilafetinin Osmanlı padişahlarına geçişinden sonra onlarla ilişkiler başlamıştır. 16. yüzyılda Func ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler, özellikle Osmanlı komutanı Özdemir Paşa'nın Habeşistan'a seferlerinin başlamasından sonra bir tür askeri gerilimle damgasını vurmuştur. Özdemir Paşa, İbrim, Say ve Halfa gibi Func Krallığına bağlı şehirleri ve kaleleri kontrol edebilmiş, ayrıca bazı kabileler Osmanlı Devleti'ne tabi olmayı kabul etmişlerdir⁹³.

Func Krallığı'ndan ilk kez Osmanlı kaptanı Salman Reis'in 1525 yılında hazırladığı raporda bahsedilmiştir. Bu raporda, Portekiz'in kutsal toprakların siyasi durumunu tehdit

⁸⁹ BOA, a.g.a,s.16-34.

⁹⁰ BOA, a.g.a,s.35.

⁹¹ BOA, 'BOA', KK,Ruus(Divan-ı humayun Ruus defterleri,Kamil Kepeçi tasnifi),No:214, 1556,s.24.

⁹² Mehmet Akif Aydın, *El-devletü el-Usmaniyye Tarih ve Hadara (Osmanlı Devleti Tarih ve Medeniyeti)*, Erska Yayıncılık Merkezi,İstanbul, 1999, s.456.

⁹³ BOA, a.g.a,s.21.

ettiği belirtilmiş ve Yemen'in işgali, Sevakin, Func'un işgali ve Etiyopya'nın işgali gibi bazı önerilerde bulunmuştur. Bunun üzerine Babıali Salman Reis'in bazı önerilerini uygulamak istemiş ve Osmanlı orduları Kızıldeniz limanlarına ulaşmıştır. Massava ve Sevakin ile Habeşistan topraklarının bir kısmı üzerinde Osmanlı kontrolü sağlamıştır⁹⁴.

1564'te Func, Sevakin'e saldırmış ve çok sayıda Müslümanı öldürmüştür. Func, ayrıca Sevakin'deki su kaynaklarını kontrol altına almış, halkın su kaynaklarına erişimini engellemiş ve hatta suyu çok yüksek bir fiyata halka satmıştır. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde yeni bir Sevakin emiri atamış ve su kaynaklarını tekrar Funcların olası saldırılarından korumak için bir kale yapılmasına karar vermiştir. Bunun üzerine, Yakup Bey, 200 bin akça maaşla, Func isyancılarından koruma sağlamak ve su kaynaklarını kurtarmak için Sevakin Emiri olarak atamıştır.⁹⁵

17. yüzyılda, Osmanlı Devleti, askeri ve ekonomik gücünün zirvesine ulaşmış, dünyaya daha açık hale gelmiştir. Aynı zamanda, Func Krallığı'nın başkenti (Sinnar) Doğudan ve Batıdan yabancı tüccarlar için bir merkez haline gelmiş ve küresel bir ticaret şehri olmuştur. Func İslam Krallığı'nın ticari ve ekonomik üstünlüğünden dolayı Func kralları, yurt dışından silah ve tüfek gibi yeni üretilen silahları satın alarak ordularını modernleştirmeye çalışmışlardır. Mısır ile Sinnar arasındaki mahalle ve ulaşım kolaylığı nedeniyle Mısır, Func için silah alımında en önemli kaynaktı. 17. yüzyılda Func ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler oldukça istikrarlı olmuştu. Mısır, Func ve Osmanlılar arasındaki ticari ilişkilerin kapısı olmuştur. Mısır üzerinden Sudan ihracatı Akdeniz ülkelerine ulaşmıştır. Func Krallığı'nın ihracatı kılıç, köle, altın, fildişi, fil, deri gibi önemli ürünleri içermektedir⁹⁶.

⁹⁴ El-Haşimi, a.g.m.s.1.

⁹⁵ BOA, 'BOA', KK, Ruus (Divan-ı humayun Ruus defterleri, Kamil Kepeci tasnifi), No:218, 1565, s.168.

⁹⁶ Adam, a.g.m.s.251.

BÖLÜM 2: 19. YÜZYILDA SUDAN'DAKİ TÜRK GENİŞLEMESİ

2.1. 19. Yüzyılın Başlangıcında Mısır ve Sudan'daki Durum

19. yüzyılın başlangıcında, Func İslam Krallığı, Mehmed Ali Paşa'nın orduları tarafından yıkılmıştır. Func Krallığı'nın son Sultanı (Sultan Bade VI), Sudan'ın ve halkının Osmanlı Sultanına tabi olmasını bir feragat belgesi kabul etmiş ve tahttan düşmüştür. Sudan vilayetinin yönetimi daha sonra Osmanlı Devleti tarafından Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya teslim edilmiştir. 1821'de Türkler ülkeyi ele geçirmiştir. Sudan bir Osmanlı vilayeti olarak tanınmaya başlanmıştır. Sudan, Muhammed Ahmed el-Mehdi liderliğindeki 1881'deki Mahdist Devrimi'ne kadar böyle kalmaya devam etmiştir.

Sudan'daki Türk hâkimiyeti altmış dört yıl sürmüştür. Bu süre zarfında Sudan, Osmanlı Devleti'nin görevlendirdiği farklı etnik kökenlerden yirmi altı yönetici tarafından yönetilmiştir. Buna ek olarak Mısırlılar, siyasi ve askeri işlerde küçük roller oynamışlardır. Mısırlılar, hükümet görevlerinde, finans yönetiminde, esnafılıkta ve din adamlığında yoğunlaşmışlardır⁹⁷.

Sudan'daki Türk dönemi ile ilgili yapılan araştırmalarda, Sudan tarihinde o dönemin adlandırılması konusunda araştırmacıların ve tarihçilerin arasında bir farklılık olduğu dikkat çekmektedir. Bazı tarihçiler, 19. yüzyılda Sudan'daki Türk döneminin Mısır ve Mehmed Ali Paşa ve onun soyundan gelenlerle bağlantısı nedeniyle bu dönemi (Sudan'daki Türk-Mısır yönetimi) olarak adlandırmıştır. Diğer tarihçiler bu döneme (Sudan'da Türk dönemi) adını vermiştir. Bu durum bir dizi tarihsel nedene dayanmaktadır: Öncelikle, Mehmed Ali Paşa'nın 1821'de Sudan'ı almak için kullandığı ordunun çoğu resmi olarak Osmanlı Devleti'ne aittir. İkinci olarak, o dönemde Sudan'ı yöneten hükümdar ve valilerin çoğu da Osmanlı Devleti'ne mensuptur. Üçüncü olarak, son Func Sultanı (Sultan Badi VI), atalarının tahtından feragat belgesini imzaladığında onu Mehmed Ali Paşa'ya değil, Osmanlı padişahına imzalamıştır. Böylece o dönemde Sudan'ın resmî olarak Türklere ait veya diğer bir deyişle bir Osmanlı toprağı olduğu açıktır⁹⁸.

⁹⁷ Robert Collins, *Tarihü el-Sudan el-Hadis (Modern Sudan Tarihi)*, çeviren: Mustafa Magdi El Cemal, Mısır Kitap Evi, 2015, 27.

⁹⁸ El-Haşimi Badreddine Hamed, *El-Sudan bi üyün garbiyye (Batı Bakışıyla Sudan)*, 4.Cilt, El-Gül Evi, 6 (2016), s.41.

Sudan'daki Türk dönemini daha ayrıntılı olarak incelemek için, 19. yüzyılın başında hem Mısır'da hem de Sudan'da hüküm süren koşulları, iki ülkedeki siyasi ve ekonomik dönüşümleri bilmek ve anlamak gerekir. Çünkü iki ülkedeki siyasi ve ekonomik koşullar hakkında bilgi sahibi olmak, bizi daha sonra Sudan'daki Türk genişlemesinde neler olduğunu analiz etmeye daha da yaklaştıracaktır. Mehmed Ali Paşa'nın Sudan topraklarında Osmanlı Padişahı adına genişlemesinin nedenleri o döneme ilgi duyan araştırmacıların çalışmalarından analiz edilebilir. Ayrıca, araştırmanın bu bölümünde yer alan bazı sorulara, aşağıdakiler de dahil olmak üzere ikna edici cevaplar bulanmaya çalışılacaktır. Sudan 19. yüzyılda Türk genişlemesi için olgunlaşmış mıydı? 19. yüzyılda Sudan'daki Türk genişlemesi neden o zamanki Osmanlı Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ile ilişkiliydi? Mehmed Ali Paşa'nın 19. yüzyılda Sudan'a genişlemesine neden olan kişisel nedenleri var mıydı? Bu soruları yanıtlanmak için çalışmanın bu bölümünde Sudan'daki Türk dönemi incelenecektir.

19. Yüzyılın Başlarında Sudan

1504'ten beri Sudan'da ülkeye yayılmış küçük birçok İslam krallıkları kurulmuştur. Func İslam Krallığı, o zamanlar Sudan'daki diğer krallıklar arasında en büyük siyasi güç olarak kabul edilmiştir. Func Krallığı'nın etkisi güney ve batıda Kordofan ve Darfur'a, kuzeyde İbrim bölgesine kadar uzanırken, Doğu Sudan özellikle Kızıldeniz kıyıları (Sevakın ve Massawa), Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaydı. Buna ek olarak Func Krallığı'nın başkenti Sinner şehri, Afrika'nın çeşitli bölgelerinden bir dizi ticari kervan rotası için bir buluşma merkeziydi. Func Krallığı'nın Hindistan, Mısır, Arabistan ve Osmanlı Devleti ile geniş ticari ilişkileri vardı. 18. yüzyılın başından itibaren Func Krallığı, dış ticarete özellikle fildişi, devekuşu tüyleri, köleler ve altın ihraç ederken; karşılığında kıyafet, silah ve diğer malları ithal etmiş ve büyümüştür⁹⁹.

19. yüzyılın başında Func Krallığı, bir kaos ve zayıflık dönemine girmiştir. Sudan'daki kabile liderleri krallıktan bağımsız hale gelmiş ve Func Sultanı krallığın ihtişamını geri getirememiştir. Sadece nominal bir etkiyle kanaat etmiştir. Bunun nedeni krallık hazinesinin ve dolayısıyla padişahın ordularının zayıflaması ve sayısının azalmasıdır. Ordunun geriye kalan kısmı ise kaynak olarak kölelerden oluşuyordu. Ekonomik

⁹⁹ Ahmed bin Hac Ebu Ali ,Tahkikat: Yusuf Fadl Hasan, *Tarihü Müluk Sinner ve el-Hukum el-Türki el-Mısryy fi el-Sudan(Sinner Krallarının tarihi ve Sudan'da Türk-Mısır yönetimi)*, Madrak Evi,Hartum 2018, s.35.

durumun çöküşü, Func Krallığı'nın tüm kurumlarının çöküşüne yol açan önemli bir nedendir. Krallığın başkenti Sinner, kanlı olaylara sahne olmuş, bakanlara birçok siyasi suikast yapılmış ve bakanların düzenlediği komplolar yüzünden padişahların bile can güvenliği kalmamıştır. Bu yüzden Sinner'da neredeyse her gün bir padişah ya da bir bakan hayatını kaybediyordu. Sudan'da farklı kabileler arasındaki anlaşmazlıklar da artmış ve bu da ülkeyi savaflara sürüklemiştir. Func Krallığı ile Fur Krallığı arasında, Kordofan'daki topraklar üzerinde iki krallığı maddi ve askeri olarak zorlayan şiddetli bir anlaşmazlık vardı. Krallıkta Sudan milliyetçiliği duygusu kaybedildikten ve bileşenlerin iç savaflar nedeniyle dağılmasından sonra, Func Krallığı, Osmanlı Devleti'nin ilhakına elverişli bir hale gelmişti¹⁰⁰.

19. yüzyılın başlarında Sudan'ın durumu ele alındığında, Sudan'daki siyasi atmosferin Türkiye'nin genişlemesine elverişli olduğu dikkat çekmektedir. Func İslam Krallığı'nın Türklerin egemenliğine girmesine neden olan başlıca etkenler, şu şekilde özetlenebilir:

- Func Krallığı'nda ticaretin durmasına yol açan güvenlik eksikliği.
- Sudan'daki küçük krallıklar arasındaki iç çekişme ve çatışmaların başlaması.
- Func Krallığı'ndaki ekonomik sistemin büyük servet kaynaklarının yetersizliği nedeniyle çökmesi ve tüccarların hırsızlığa, yağmaya ve savaflara maruz kalmaları.

Dünyadaki herhangi bir ülkenin çöküşüne neden olan başlıca nedenlerin askeri sistemin ve ekonomik sistemin çöküşü olduğu söylenebilir. Bu durum, o dönemde Sudan'daki Func İslam Krallığı'nın çöküşünde de açıkça görülmektedir.

19. Yüzyılın Başlarında Mısır

18. yüzyılın ortalarında Mısır, Osmanlılar adına Memlukler tarafından yönetilen bir Osmanlı Devleti'ydi. 1798'de Napolyon Bonapart Mısır'a bir Fransız seferi başlatmıştı. Bu sefer, 1801 yılına kadar devam etmişti. Fransızların Mısır'daki Memluklere karşı zafer kazanmasının ilk nedeni, Fransız ordularının kullandığı ateşli silahların üstünlüğüydü. Ayrıca, Mısır'daki çeşitli Memluk grupları arasında iktidar için bir iç mücadele vardı. Osmanlılar, Fransızları Mısır'dan çıkarmak için Mısır'a bir askeri tümeni göndermişlerdi.

¹⁰⁰ Darrar Salih Darrar, *Tarihü el-Sudan el-Hadis (Modern Sudan Tarihi)*, Dar Al Hayat Evi, Beyrut, 1964, s.19.

Bu Osmanlı tümenine, Osmanlı ordusunda Arnavut tümeninin ikinci komutanı olan ve daha sonra 1805'te Mısır valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Ağa eşlik etmiştir¹⁰¹.

Kavalalı Mehmed Ali Ağa, 1769'da Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Arnavutluk'taki Kavala şehrinde doğmuştur. Babası o küçükken vefat etmiş ve daha sonra amcasının koruması altında yaşamaya başlamıştır. Ancak kısa bir süre sonra amcası görevi ihmal suçundan idam edilmiştir. Mehmed Ali, daha sonra Leon adında bir Fransız tüccarla ticarete girmiş ve Fransızlarla da ilk teması başlamıştır. Mehmed Ali, 18 yaşında Osmanlı ordusuna katılmış ve bu orduda başarı göstermiştir. Akıcı bir Türkçe konuşan Mehmed Ali, kendisini her zaman bir Osmanlı olarak görmüştür. Tütün tüccarı olarak çalışmış ve ticari faaliyetleri ona Osmanlı Devleti içindeki çeşitli etnik kökenlerden Avrupalılarla iletişim kurma fırsatı vermiştir. Mehmed Ali de bir dönem Osmanlı ordusunda görev yapmış ve bu yüzden Fransızları çıkarmak için askerî grupla Mısır'a gelmiştir. O dönemde otuz yaşının biraz üzerinde olan Mehmed Ali, okuma yazma bilmemesine rağmen, kültürlü, güçlü karakterli, benlik saygısı olan ve Mısır'da tahta çıkma konusunda yüksek hırsları olan bir kişiydi. Fransız ordularının Mısır'dan çıkmasının ardından Mehmed Ali, El-Ezher'in bilim adamlarını yanına alarak Mısır'ın siyasi tarafında açıkça görünmüş, Mısır halkının yanında durmuş ve Memluklerin baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Mehmed Ali, 19. yüzyılda Orta Doğu'ya damgasını vurmuş, biraz şansla ve biraz da kendi koşullarını iyi kullanarak güçlü, pratik, zeki ve kurnaz bir devlet adamı olarak ortaya çıkmıştır¹⁰².

Fransızlar mağlup olup Mısır'dan ayrılmıştır. Ancak üç yıllık süre boyunca Fransızlar, Mısır'daki ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın geleceği üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Fransız seferine eşlik eden âlimler, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik çağrısı ile Fransız devrimci düşüncesini yaymak için Mısır'da da çalışmışlardır. Fransa, Mısır'ı işgal ederek Hindistan'a giden ticaret yolunu kontrol etmeye ve Hindistan'daki İngiliz varlığını tehdit etmeye çalışmıştır¹⁰³. Fransızlar Mısır'dan ayrıldıktan sonra, ülkede siyasi bir boşluk başlamıştır. Mısır'da Memlukler, Osmanlılar ve Mısır halkı arasında ağır vergilendirme nedeniyle bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Kavalalı Mehmed Ali, zekâsı

¹⁰¹ Mohamed Movako Al-Arnaout, *Fessul min Tarihü el-Elban fi Mısır (Mısır'daki Arnavutların Tarihi)*, Dar Al-Sharq Yayın Evi, 2018, s.31.

¹⁰² İlhan Zengin, *Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri*, Kırıkkale Üniversitesi,Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.21.

¹⁰³ Mahmud Şaker, *el-Sudan (Sudan)*, İslam Evi,Beyrut, 1981, s.12.

ve güçlü karakteri ile bu mücadelede rol oynayarak 1805'te iktidara gelmiştir. Mısır halkına ve özellikle de Ezher şeyhlerine olan yakınlığı da bunda etkili olmuştur. Mehmed Ali, örgütlü bir askeri güce sahip olan tek taraftı. Osmanlı Padişahı onu hemen Mısır valisi olarak tanımasa da, Haziran 1805'te Osmanlı Padişahının Mehmed Ali'yi resmen Mısır valisi tayin edene kadar Mısır tahtına ve iktidarın başına geçmiştir¹⁰⁴.

1807'de İngilizlerin Mısır seferinin başarısızlığından sonra Mehmed Ali nüfuzunu güçlendirmiş ve durumu kendi lehine pekiştirmiştir. Mısır'daki Memluklerle savaşmış ve 1811'de onları ortadan kaldırmak için kalede bir katliam gerçekleştirmiştir. Memluklerin çoğu ölmüş, geri kalanı ise Kuzey Sudan'a kaçmıştır. Osmanlı Devleti, daha sonra Mehmed Ali Paşa'dan Arabistan'da patlak veren Vahhabi hareketini ortadan kaldırmasını istemiştir. Mehmed Ali Paşa bu isteği kabul ederek Mısır'da kendisini rahatsız eden Memluk ve Arnavut askerlerinden kurtulma fırsatı bulmuştur. Osmanlı Padişahına bağlılığını kanıtlamak için Hicaz'a yapılan seferleri bizzat kendisi denetlemiş ve oğulları Tosun ve İbrahim'i 1811-1818 döneminde Hicaz topraklarındaki seferlerin komutanları olarak göndermiştir. Vahhabiler, 1818'de teslim olmuş ve Mehmed Ali'nin oğlu İbrahim'in elde ettiği parlak başarıdan sonra Babıali ona Cidde ve Habeş eyaletlerinin yönetimini vermiştir¹⁰⁵.

19 yüzyılın başında, Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nden gelen ekonomik destekle Mısır'ı bir tarım ülkesinden, güçlü bir orduya ve donanmaya sahip bir sanayi ülkesine dönüştürmeyi başarmıştır. Buna ek olarak Mısır'da kültürel reformlar yapmış ve onun liderliği altında Mısır, Osmanlı Devleti'nde iktidara sahip tek yer olmuştur. Bu dönüşümler içerisinde dış ticareti en üst düzeye çıkarma amacı da bulunuyordu. Bu büyük dönüşüm, Mısır ekonomisinin dünya kapitalist sistemine girmesiyle sonuçlanmıştır. Mısır, ürünleri için yeni pazarlar aramaya ve sanayi şirketleri için hammadde kaynaklarını güvence altına almaya başlamıştır. Bu dönemde, Sudan, Mısır ekonomisinin ve ordusunun gelişimi için en iyi seçim olmuştur¹⁰⁶. Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin Arabistan'daki Vahhabi hareketi üzerindeki zaferinden sonra, Mısır, Sudan, Libya, Hicaz ve Levant'ı içeren kendi imparatorluğunu kurma hayalini gerçekleştirmek için nüfuzunu güçlendirmeye başlamıştır. Sudan'a büyük önem veren Mehmed Ali, 1821'de Mısır'ın

¹⁰⁴ Al-Arnaout, a.g.e, s.37.

¹⁰⁵ Orhonlu, s.g.e,s. 142.

¹⁰⁶ Ahmed bin Hac Ebu Ali, a.g.e,s.35

güney sınırlarında genişlemeye karar vermiştir. Osmanlı Padişahının kendisine Sudan'a giriş ve başkenti Sinner olan Func İslam Krallığı'nı ilhak etme görevini vermesinin ardından bölgeyi Osmanlı Devleti adına ilhak etmiştir¹⁰⁷.

2.2. Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve Sudan'ın Fethi

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Sudan'da Osmanlı genişlemesi konusunda önemli bir gelişme yaşanmıştır. Dönemin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Padişahından (II. Mahmud) Osmanlı Devleti'nin koruması altında Func İslam Krallığı topraklarını fethetmesine izin veren bir ferman çıkarmasını talep etmiştir. Sultan II. Mahmud, Mısır valisinin Sudan topraklarını fethetme talebini kabul etmiş ve Sudan'ın Osmanlı Padişahı ve Osmanlı Devleti adına fethedilmesine izin vermiştir. Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'a girmenin asıl amacı, Mısır'daki ordusunu güçlendirmek için adam elde etmek ve Mısır ekonomisini güçlendirmek için altın elde etmektir. Nitekim para ve ordu modern devletin inşasının temeliydi¹⁰⁸. Mehmed Ali Paşa, Sudan'ı ilhak etmek için sefere başlamadan önce, onu tereddüde düşüren birçok faktörler de vardı:

- Başta Doğu Afrika kolonileri olan ve Kızıldeniz kıyılarında pay sahibi olmak isteyen İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinin tepkisinden çekinmiştir. Çünkü İngiltere, Kızıldeniz kıyılarının ticari öneminin farkındaydı.
- Mehmed Ali Paşa, susuzluktan ve açlıktan ölmek için ordunun Nil kıyılarına yakın yürümesini gerektiren Sudan'daki çok sıcak hava nedeniyle sefer yollarının Sudan içinde güvence altına alınmasını sağlamak istemiştir.
- Mehmed Ali Paşa, düzenleyeceği seferin küçük Sudan krallıklarını kendisine karşı biraraya getirme olasılığını da düşünmekteydi.

Mehmed Ali Paşa'yı Sudan'ın ilhakı konusunda tereddüde düşüren tüm bu faktörlere rağmen kişisel güdüler ve hedefleri onun için en güçlü argüman ve ikna aracı olmuş ve bu yüzden Sudan topraklarını Mısır'a ilhak etmek için bölgeyle ilgili bilgi toplamaya başlamıştır.¹⁰⁹ Sinner Krallığı'nın fethi ve ilhakına hazırlık olarak Mehmed Ali Paşa,

¹⁰⁷ Darrar, a.g.e,s.91

¹⁰⁸ Anam Mehmed Osman El-Kabaşi, *El-ahval el-Siyasiyye fi el-Sudan fi Nihayet el-karn el-tasi aşr ve Bidayet el-karn el-ısrın (19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başında Sudan'da Siyasi Koşullar)*, Afrika Araştırma ve Araştırmalar Merkezi, Afrika Üniversitesi, 2018, s.172.

¹⁰⁹ Boukraf celloul, *Etma Mühammed Ali Paşa fi el-Sudan (Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'daki Yayılmacı Emelleri)*, Cezayir Tarih Araştırmaları Dergisi 5 Sayı,Cezayir, 2018, s.87.

Sudan ülkesinin siyasi ve askerî durumunu öğrenmek için 1812'de Func Krallığı'na lüks hediyeler taşıyan heyetler göndermiştir. Keşif heyeti, Func Kralı'ndan Dongola'ya gelip oraya yerleşen Memlukleri teslim etmesini istenmiştir. Gerçekte ise heyetin gizli görevi ülkeyi araştırmak, siyasi ve askeri koşullarını değerlendirmektir.¹¹⁰ Keşif heyeti, bakanlar arasındaki iç çatışmaların sık olması ve Dongola'nın Sinner krallığı'ndan büyük ölçüde bağımsız olması nedeniyle Sinner Sultanı ve bakanlarının ülke üzerinde hiçbir gücünün olmadığını tespit etmiştir. Buna ek olarak Für Sultanlığı, Sinner Krallığına ait olan Kordofan'ı işgal etmişti. Heyet, ülkedeki siyasi ve askeri zaafllara dikkat çekmiştir. Heyetin raporunda, Sudan'da ateşli silah bulunmadığını, bazı kabile liderlerinin Mısır'dan onları desteklemek için müdahale etmelerini istedikleri aktarılmaktaydı. Sudan'daki siyasi atmosfer, Mehmed Ali Paşa'nın bölgeye genişlemesi için hazırды.¹¹¹

Keşif heyetinin Sudan ülkesine gönderilmesi ile Sudan'ın Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa'nın seferi arasındaki süre içerisinde önemli bir zaman farkı vardı. Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'a gönderdiği keşif heyetinin zaman çizelgesi yakından incelendiğinde, Sudan'ın fethi planının Sudan'ın alınmasından birkaç yıl önce başladığı açıkça görülmektedir. Belki de Mehmed Ali Paşa'nın ordusu, Hicaz topraklarındaki Vahhabi hareketini ortadan kaldırma göreviyle meşgul olduğu için (1812-1818) ya da Mehmed Ali Paşa'nın Sudan ve koşulları hakkında bilgi sahibi olmaması da mümkündür. İkinci olasılık mantıklı ve doğaldır. Nitekim Mehmed Ali Paşa Mısırlı değildi. Bu nedenle Sudan ülkesi hakkında hiçbir bilgiye sahip değildi. Bu yüzden 1821'de oğlu İsmail Paşa liderliğindeki Sudan seferine başlamadan önce bilgi toplamak için yeterli zamana ihtiyacı vardı. Keşif heyetinin getirdiği haberler, Mehmed Ali Paşa'yı o dönemde Sudan'ın fethini düşünmeye teşvik eden faktörler arasındaydı.

2.3. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ı Alma Sebepleri

Mehmed Ali Paşa'yı Osmanlı Devleti adına Sudan'ın fethini düşünmeye sevk eden bazı faktörler bulunmaktaydı. Bunların ilki, Func Krallığının zayıflığı ve diğer krallıklar arasında kaos ve çatışmaların hakim olmasıydı. Sudan'da Mehmed Ali Paşa'nın seferleri karşısında duracak bir güç bulunmamaktaydı. İkinci olarak, Sudan'ın bazı liderleri Mehmed Ali Paşa'dan mevcut çatışmalardan kurtulmak için ülkelerine müdahale

¹¹⁰ Orhonlu,a.g.e,s.142

¹¹¹ Ahmed Bin Hac Ebu Ali,a.g.e,s.36

etmelerini istemişlerdi. Sudan ülkesindeki Berberi bölgesinden Kral Nasr el-Din, Mehmed Ali Paşa'ya Func Krallığı'nın zayıflık, çürüme ve parçalanma durumunu açıklamıştı. Bu faktörler Mehmed Ali Paşa'ya Sudan'ın Osmanlı Mısır'ına ilhakını düşünmesi için destek vermişti.¹¹²

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa tarafından 19. yüzyılda Osmanlıların Sudan topraklarında genişlemelerinin nedenlerini ele alan bazı araştırmalar bulunmaktadır. Araştırmacıların 19. yüzyılda Sudan'daki Türk genişlemesi için gösterdikleri nedenler arasında, Mehmed Ali Paşa'nın kişisel hedeflerine ulaşma arzusu ve Ortadoğu'da kendi imparatorluğunu kurma konusundaki yayılcı politikasıyla ilgili olduğunu açıklamaktadır. Sudan'ın durumu ile ilgili diğer nedenler krallıkların ve Funcların zayıflığı nedeniyle bazı Sudanlı liderlerin bile Mehmed Ali Paşa'dan halklarını kurtarmak için ülkelerinin işlerine müdahale etmelerini istemesiydi. Mehmed Ali Paşa'nın 19. yüzyılda Sudan'a genişlemesinin nedenleri şu şekilde ele alınabilir:

- Mehmed Ali Paşa'nın asker ihtiyacı bulunmaktaydı. Bunun nedeni, Arap bölgesinde (Mısır, Sudan, Libya, Levant ve Hicaz) ulusal ekonomiye, modern bilime, şehirciliğe ve sanayiye dayanan Avrupa imparatorlukları tarzında bir imparatorluk kurmaya çalışmasıydı. Mehmed Ali Paşa, Mısır'ı Avrupa ülkelerinin emellerine karşı savunmak, Mısır'daki konumunu güçlendirmek için modern bir askeri güç inşa etmek istemişti. Bunu başarmak için Mehmed Ali Paşa, özellikle Sudan halkı güçleri, itaatleri ve disiplinleriyle ünlü oldukları için buradan çok sayıda köle elde etmek amacıyla Sudan'a gitmişti. Mısır'daki Arnavut askerleri, ilgisiz ve disiplinsizdi. Mehmed Ali Paşa'nın emirlerine de uymuyorlardı. Mehmed Ali Paşa da Arnavutları Sudan'ı almaya göndermenin bir süre onlardan kurtulmak için bir fırsat olduğunu düşünüyordu. Mehmed Ali Paşa, Mısırlı köylülerin orduya alınmasından da kaçınıyordu çünkü hakim fikir Mısırlıların askerliğe uygun olmadıklarıydı. Mehmed Ali Paşa, Osmanlıların Mısır valisi olduktan sonra Mısırlıların devriminden çekinmiş ve bu yüzden Mısırlıları tarımla baş başa bırakmaya karar vermiş. Sudan'ı köle almak için ilhak etmeyi ve köleleri de orduda kullanmayı düşünüyordu. Sudan'ın fethinin başlangıcında bu nedenin açık bir şekilde ortadaydı. Sudan'ın fethi sürecinin tamamlanmasından sonra, Mehmed Ali Paşa'nın oğulları İsmail ve İbrahim, bu

¹¹² Hocalı Ahmet Sıddık, *Nüzüm el-Hükum fi el-Sudan 1820-1885 (Sudan'da Yönetim Sistemleri 1820-1885)*, Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Ümmü'l-Kur'an Üniversitesi, Mekke, 1987, s.5.

bölgelerden köle getirmek için Mavi Nil ve Beyaz Nil'de askeri seferler başlatmışlardır. Sudan'ı ele geçirip 1900 kişiyi esir etmişler ve esirleri doğrudan Mısır'a göndermişlerdir.¹¹³

- Mehmed Ali Paşa'nın maddi kaynak ihtiyacı da bulunuyordu. Sudan, çağlar boyunca Mısır hükümdarları arasında altın ve sığır bakımından zengin bir bölge olarak görülmüştü. Özellikle de Sinner madenleri oldukça meşhurdur. Sudan'ın zenginliği ile ilgili hikayeler, Mehmed Ali'nin kulaklarına ulaştıktan sonra yeni bir hammadde kaynağı olarak, Sudan'ın devasa ekonomik zenginliğinden yararlanmak istemişti. Mehmed Ali Paşa, Sudan'dan getireceği kaynaklarla Mısır'ı inşa edip, tarımsal, endüstriyel ve askeri anlamda geliştirebilecek ve Sudan ise Mısır sanayilerinin ürünlerinin tanıtımı ve tüketimi için de bir pazar haline gelecekti. Mehmed Ali Paşa, Sudan'a altın araştırması yapmak için doğrudan bir dizi Avrupalı uzman göndermişti ancak uzmanların bulguları tatmin edici olmamıştı. Bu yüzden Mehmed Ali Paşa, 1838'de Sudan'ı ziyaret ederek altın elde etmenin yollarını aramıştır. Zamanının çoğunu Bani Shangul dağlarında geçirmiş, ancak sonuçlar başarısız olmuştur. Büyük ihtimalle o dönemde madencilik uzmanları az miktarda altına ulaşmıştı ama bu küçük miktar çok şey hayal eden Mehmed Ali'yi tatmin etmemişti.¹¹⁴ Sudan'daki maden aramalarındaki başarısızlığın modern arama makinelerinin eksikliğinden kaynaklanabileceği öne sürülebilir.
- Mısır'ın güney sınırlarını güvence altına almak ve Memluklerin kalıntılarını ortadan kaldırmak da Sudan'ın fethinin nedenlerinden biriydi. 1811'de Mehmed Ali Paşa'dan kurtulmak için Kuzey Sudan'daki Memluklerin yol açtığı güvenlik kargaşası üzerine, bulundukları kale harap edilmiş ve Memlukler Mısır'dan kuzey Sudan'a kaçmışlardı. Kuzey Sudan'da Şeykiye krallığına yakın bir yerde yaşayan Memlukler, Diyar Şeykiye'de kendi krallıklarını kurmuşlardı. Bir süre sonra Arko bölgesinde Şeykiye'ye karşı darbe yapmışlar ve Kuzey Sudan'da iktidara gelmişlerdi. Memlukler daha sonra Mısır ile Sudan arasındaki ticaret yolunu engellemek ve Mehmed Ali Paşa'ya misilleme olarak Güney Mısır'da fitne çıkarmak için ateşli silahlarla donanmış bir askeri güç oluşturmaya başlamıştır. Mehmed Ali Paşa, Mısır'a

¹¹³ Süleyman El-Gannam, *Siyaset Mühammed Ali Paşa el-Teveessütyye (Mehmed Ali Paşa'nın Yayılmacı Politikası)*, Arap Kültür Evi, Kazablanka, 2004, s.64.

¹¹⁴ Amer Zanati, *Hamlet Mühammed Ali Paşa ala el-Sudan 1821 (Mehmed Ali Paşa'nın Kampanyası Ali Sudan 1821)*, Arap İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt. 12, İlk Sayı, Kuveyt, 2019, s.372.

doğrudan tehdit oluşturan Memluk ittifakı ve Func'dan çekindiği için, Mısır'a doğru yürümeden önce güney Mısır sınırlarını güvence altına almaya ve Memluklerden kurtulmaya karar vermişti.¹¹⁵

- Mısır ticaretinin küresel pazardaki ağırlığının artırılması arzusu da Sudan'ın fethinde önemli rol oynamıştır. Mehmed Ali Paşa, Sudan'ın hammadde kaynaklarından yararlanarak Sudan'ın mahsullerini tekeline almak ve Mısır üzerinden uluslararası pazarlarda Mısır malı olarak pazarlamak istiyordu. Sudan, birçok ekonomik kaynağa sahip zengin bir ülkeydi. Bu zenginliklerden arasında köleler, fildişi, devekuşu tüyleri, deri ve altın bulunmaktaydı. Sudan, ayrıca Mısır'da üretilen tüketim ürünlerinin satışı için de bir pazar haline gelecekti.¹¹⁶
- Kızıldeniz kıyılarına hâkimiyet düşüncesi de Sudan'ın fetih nedenlerindendi. Avrupa ülkeleri, Kızıldeniz kıyılarının ticari ve ekonomik önemini farkındaydı. Özellikle İngiltere bölgeyi kontrolünü almak istiyordu. Mehmed Ali Paşa, Hindistan ile ticaret yapmak ve Doğu Asya ülkelerine kolayca ulaşmak için İngiltere'ye giden yolu keserek Kızıldeniz kıyılarına egemenlik kurmak ve bu vesileyle de Kutsal Toprakları korumak için Sudan'a açılmaya karar vermişti.¹¹⁷ Mehmed Ali Paşa, Kızıldeniz kıyısındaki Osmanlı topraklarını ele geçirmek istemiş de olabilirdi.
- Nil Vadisi'nin kaynaklarının keşfedilmesi düşüncesi fethin ekonomik nedenleri arasındaydı. Mehmed Ali Paşa, coğrafyaya ve coğrafi açıklamalara çok ilgi duyuyordu. Nil Nehri'nin doğduğu yerden döküldüğü yere kadarki bölgeye sahip olmak istiyordu. Böylece Nil Nehri'ni kontrol etmek ve nimetlerinden yararlanmak için rekabet halinde olan Avrupa ülkelerinin eline geçmesini engellemek arzusundaydı. Ayrıca, Mısır'daki yaşam tamamen Nil'in sularına bağlıydı ve Mehmed Ali Paşa, Nil'in kaynaklarını keşfetmek için Sudan'a gitmek istemişti. Sudan'ın 19. yüzyılda ilhak edilmesi, kökeni belirsiz olan Nil Nehri'nin doğduğu yerin keşfi konusunda tatmin edici sonuçlar vermişti. İngiltere ve Fransa'nın coğrafi keşifçileri hemen Nil'in kaynaklarını ortaya çıkarmak için keşif gezilerine başlamışlardı. Coğrafi keşifler, Kaptan Süleyman El-Türki'nin yolculuğu, Samuel

¹¹⁵ Tuğrul oğuzhan Yılmaz, *Türklerin Sudan'daki Hakimiyet ve İdaresi*, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt. 118, s.İstanbul,Nisan 2018,161.

¹¹⁶ Mohamed Füad Şükriyy, *Mısır ve Sudan 1820-1899*, Dar El- Maarif Evi,Kahire, 1963, s.12.

¹¹⁷ Şevvkiyy Atta El-Cemal, *El-veseyik ell-Tarihıyye li Siyasetü Mısır fi el-Bahr el-Ahmar (Mısır'ın Kızıldeniz'deki Politikasının Tarihi Belgeleri)*, 1958,Kahire, s.30.

Becker'in yolculuğu ve diğer keşif gezileri de dahil olmak üzere Mısır hükümdarları tarafından denetlenmişti.¹¹⁸

19. yüzyılın başlarında Osmanlıların Sudan'ı fethini etkileyen faktörler ve gerekçeler ele aldıktan sonra, diğer bir soruya daha dikkat çekilmelidir. 19. yüzyılda Sudan'daki Türk genişlemesi neden Mehmed Ali Paşa ile ilişkilendirilmiştir? Bu noktalar şu şekilde aktarılabilir:

- 19. yüzyılda Sudan'daki Türk genişlemesinin Mısır'la bağlantısında Mısır ve Sudan'ın coğrafi faktörü önemli rol oynamıştır.
- 19. yüzyılda Sudan'da Osmanlıların genişlemesi konusu, Sudanlılar ve Türkler için yeni bir olay değildi. 16. yüzyılda Türkler, Mısır sınırlarını güvence altına almak, Kutsal Toprakları Avrupa sömürge güçlerinden korumak için doğu ve kuzey Sudan'a genişlemişti. 16. ve 17. yüzyıllarda Türkler, Osmanlı kumandanı Özdemir Paşa'nın kuzey Sudan'ın İbrim bölgesinden Güneye doğru yürümesini, Func Krallığı'nı alıp Osmanlı himayesinde ilhak etmesini isteseler de Func'da başarı elde edememişlerdir.
- 19. yüzyıl başında Mehmed Ali Paşa, o dönemde Arap bölgesinde Osmanlı Devleti'ne bağlı Mısır'ın valisi olmuş, Mısır'daki otoritesini istikrara kavuşturmak için nüfuzunu genişletmek istemiş ve bu yüzden Sudan'ın ve diğer Arap bölgelerinin fethini düşünmüştü.
- Mehmed Ali Paşa'nın kişisel hedefleri ve Arap bölgesinde kendine ait bir imparatorluk kurma konusundaki hırsı, bölgenin zenginliğinden yararlanmak için Osmanlı Devleti adına Sudan'ı ilhak etmesine izin verilmesini isteme cesaretini vermiştir. Hedeflerine ulaşmak için Avrupa ülkeleriyle mücadele etmiştir. Bu da Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını talep etmesiyle sonuçlanacak süreci başlatmıştır. Mehmed Ali Paşa, nüfuzunu genişletmek ve Sudan üzerinde kontrol kurmak için Osmanlı adını kullanmıştır. Bazı tarihçiler onu Osmanlı Devleti'nin bir Hanı olarak sınıflandırır çünkü genişlemelerinin bir kısmı Osmanlı Devleti'ne ait topraklara (Levant, Libya ve Kızıldeniz kıyıları) uzandığını söylerler.

¹¹⁸ Tekavva Abdul Moneim Babaker, *Tarihü el-Sudan el-Iktisadiyye hılal Hıkbetü Mühammed Ali Paşa (Mehmed Ali Paşa Hanedanlığı Döneminde Sudan'ın Ekonomik Tarihi)*, Yüksek Lisans, Nilin Üniversitesi Tarih Bölümü, Hartum, 2020, s.24.

- Mehmed Ali Paşa'nın Mısır ve Sudan'ı Osmanlı Devleti adına birlikte yönetmesi, 19. yüzyılda Sudan'daki Türk genişlemesinin Mehmed Ali Paşa ve onun soyundan gelenlerle ilişkilendirilmesine yol açmıştır.

2.4. Sudan Seferleri (1819-1822)

1820 yılı başlarında, Mehmed Ali Paşa ordunun hazırlığını tamamlamış ve Sudan'ı almak için askeri seferin harekât planını hazırlamıştır. Türklerden, Faslılardan, Arnavutlardan ve Araplardan oluşan 5400 kişilik bir ordu hazırlamıştır. Sefere çıkan ordu ateşli silahlarla donatılmıştır. Ordunun ateşli silah kullanması, Sudan halkına karşı büyük zaferin en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Ayrıca Sudanlı liderleri teslim olmaya ve Osmanlı hilafetine itaat etmeye ikna etmek için üç bilim adamı da sefere katılmıştı. Bilim adamlarının orduyla birlikte Sudan'a gitmesinin, Fransız ordusunun Mısır'dan çıkışından sonra Mehmed Ali Paşa'nın düşüncesi üzerinde bıraktığı bir Fransız etkisi olarak kabul edilebilir. Çünkü Mısır'ı işgal eden Fransız ordusunda da Mısırlıları ikna etmek için âlimler bulunmaktaydı.¹¹⁹

Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti adına Sudan'ı almak için Osmanlı padişahından izin aldıktan sonra, 1820'de iki sefer düzenlemiştir. İlk sefer oğlu İsmail tarafından Func Krallığı'nın başkenti Sinner'ı, ikinci sefer ise damadı Defterdar Muhammed Hüsrev Bey'in önderliğinde Kordofan ve Darfur'u almak için yapılmıştır. Seferlere katılan orduların ateşli silahlarla donatılması, Sudanlıları teslim olmaya ve Osmanlı egemenliğine itaati kabul etmeye mecbur bırakmıştır.¹²⁰

2.4.1. İlk Sefer: Sinner'ın Fethi

Haziran 1820'de Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa önderliğindeki ilk sefer, Sudan'daki Func Krallığı'nın başkenti Sinner'ı hedeflemiştir. Sefere 3.400 Türk ve Arnavut piyade, 1.500 süvari ve 500 düzensiz Arap askerden oluşan bir ordu ile çıkan İsmail Paşa, Kuzey Sudan'ın Nûbe bölgesine geldiğinde, hükümdarı Hüseyin Kashif ona direnmek istemiş ancak kardeşi Hasan Kashif buna karşı çıkmıştır. Hüseyin Kashif

¹¹⁹ Abdel Rahman El-Rafei, *Asr Mühümmed Ali (Mehmed Ali Dönemi)*, Dar El-Maarif Evi, Kahire, 1989, s.160.

¹²⁰ Mehmed Rıfaat Ramazan, *Vedü el-Sudan fi Nitek el-alakatü beyne Mısır ve el-Devletü el-Usmaniyye hatta 1863 (1863 Yılına Kadar Mısır ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler Kapsamında Sudan'ın Durumu)*, El-Beyen El-Arabi Evi, Kahire, 1955, s.17.

kaçmak zorunda kalmış ama Hasan Kashif, İsmail Paşa'ya teslim olmuştur. Bu yüzden Asvan'dan Halfa'ya kadar olan bölgenin valisi olarak atanmıştır. Bunun üzerine Sukkot hükümdarı, El-Mahs hükümdarı ve Dongola hükümdarı fazla direnmeden İsmail Paşa'ya teslim olmuşlardır. Böylece, Kuzey Sudan'daki çoğu bölge İsmail Paşa'ya teslim olmuş ve direnmeden itaatini kabul etmiştir. Bazı Memlukler bile teslim olmuş, geriye kalanlarsa Shendi bölgesine doğru kaçmıştır.¹²¹

Seferi sürdüren İsmail Paşa, Diyar el-Şeyhiyya'ya (Sudan'ın büyük kabilelerinin şeyhiyyası) geldiğinde Şeyhiyya hükümdarı vergi ödemeyi kabul etmiştir. İsmail Paşa'dan silahlarını ve atlarını ellerinde tutmalarına izin vermesini istemiş, ancak İsmail Paşa, Şeyhiyya hükümdarının isteğini kabul etmemiş ve itaati tamamen ve koşulsuz olarak kabul etmesini istemiştir. Bunun üzerine, El-Şeyhiyya, yalnızca kılıçları ve az sayıda ateşli silahları olmasına rağmen askeri olarak direnmeye karar vermiştir. Şeyhiyya, İsmail Paşa'nın ordusuyla iki savaş yapmıştır. İlk savaş Kasım 1820'de Kurti bölgesinde, ikinci savaş Aralık 1820'de Cebelü'l-takiye'de gerçekleşmiştir. İsmail Paşa'nın ordusunun kullandığı ateşli silahların üstünlüğünden dolayı, şeyhler cesaretlerine rağmen her iki savaşta da yenilmişlerdir. Şeyhiyya'nın yenilgisi, onların himayesinde olan Memluklerin de yenilgisine yol açmış ve bundan sonra da Memlukler hakkında hiçbir haber duyulmamıştır.¹²²

İsmail Paşa daha sonra ordusunu Sevakın ve Mısır'ın kavşağı olması nedeniyle en önemli ticaret şehirlerinden biri olarak kabul edilen Berberi bölgesine doğru yönlendirmiştir. Berberlerin hükümdarı, Badia Arapları ve Diyar-ı Şeyhiye'den kaçan Memlukler, İsmail Paşa'ya teslim olmuşlardır. İsmail Paşa, Jalain (El-Muttamah ve Shandi) bölgelerine ulaşana kadar yürüyüşüne devam etmiştir. Jalain valileri (Nim kralı ve Müsat kralı) İsmail Paşa'ya teslim olmuştur. Kısa bir süre sonra İsmail Paşa, Func Kralı'na (Kral Badi VI) yazılı bir mesaj göndererek onu teslim olmaya ve itaati kabul etmeye çağırmıştır. Fakat vezir Muhammed Adlan teslim olmayı reddederek karşılık vermiş ve İsmail Paşa'ya direniş için hazırlanmaya başlamıştır. Direniş, Sinner'daki siyasi entrikalar nedeniyle Muhammed Adlan'ın öldürülmesi sonucu başarısız olmuştur. İsmail Paşa, Func Krallığı'nın (Sinner) başkentine geldiğinde, Kral Badi onu resmi olarak karşılamış ve Func Krallığı'nın tahtından feragat belgesini Osmanlı Padişahı ve Müslümanların

¹²¹ Orhonlu, a.g.e, s.142

¹²² Ahmed Bin Hac Ebu Ali, a.g.e, s.226

halifesine imzalamıştır. Buna karşılık İsmail Paşa, Kral Badi'yi görevde tutmuştur. Kendisine ve ailesine aylık maaş vermiştir. Bu maaşın Mahdist Devrimi'ne kadar devam ettiği ifade edilmektedir. Vazugli bölgesine gelince, teslim olduğunu ilan ederek valisini İsmail Paşa'ya göndermiştir. Ordu, 1821'de Vazugli bölgesine girmiştir. Böylece Func Krallığı'na ait tüm topraklar ele geçirilmiş, 12 Haziran 1821'de İsmail Paşa, Sinner'a girerek Func Krallığı'na son vermiştir. Artık Sudan tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.¹²³

İsmail Paşa, Sinner'ın fethini tamamladıktan ve Sudan ülkesinin çoğunu ele geçirmeyi başardıktan sonra 13 Haziran 1821'de kendisini hemen Sudan Genel Valisi ilan etmiştir. Bir süre Sinner'da kalan İsmail Paşa, daha sonra Mısır'a dönmek istemiştir. Mısır'a giderken Kral Nimr tarafından yönetilen Şendi bölgesini geçmiştir. İsmail Paşa, Şendi bölgesine geldiğinde Kral Nimr'den bin köle ve büyük miktarda altın şeklinde vergi istemiştir. Şendi halkı bu vergiyi ödeyemediği için İsmail Paşa ile Kral Nimr arasında anlaşmazlık çıkmış ve neticede Kral Nimr, İsmail Paşa ve adamlarına yiyecek ve alkol içeren büyük bir ziyafet düzenlemiştir. Gecenin sonunda hepsini bu ziyafette yakmış ve böylece İsmail Paşa Kasım 1821'de ölmüştür.¹²⁴

2.4.2. İkinci Sefer: Kordofan'ın Fethi

20 Nisan 1821'de Mehmed Ali Paşa, Defterdar Muhammed Hüsrev Bey kumandasındaki ordusunu, Kordofan ve Darfur'u fethetmek için sefere göndermiştir. Ateşli silahlarla donanmış dört yüz askerlik ordu, Dongola'da toplanmış ve ardından El-Dabbah bölgesine ve oradan el-Ebyad şehrine gitmiştir. Muhammed Hüsrev, Kordofan valisine (El-Makdüm Müslim) teslim olmasını ve itaati kabul etmesini isteyen bir mektup göndermiştir. El-Makdüm Müslim teslim olmayı reddettiğini karşı bir mektupla bildirmiştir. Mektupta bu fethin hiçbir gerekçesi olmadığını açıklamıştır. Mısır ordusu, El-Abyad'a geldiğinde 16 Nisan 1821'de Bara Muharebesi'nde El-Makdüm Müslim ordusuyla karşı karşıya gelmiştir. Muharebe, çoğu savaşta öldürülen El-Makdüm Müslim ordusunun yenilgisiyle sona ermiştir. Böylece Defterdar, Kordofan'ı ele geçirmiştir. O dönemde, Darfur bölgesi fethedilmemiştir. Mısır'a coğrafi olarak uzaklığı veya Darfur

¹²³ Mohamed Ahmed Mohamed Taha, *Mühadarat fi Tarihü el-Sudan el-Hadis (Sudan'ın Modern Tarihi Üzerine Dersler)*, Dongola Üniversitesi, Tarih Bölümü, 2018, s.2.

¹²⁴ İlhan zengin, *Türkiye Döneminde Sudan Genel Valileri 1821-1885*, Near East Historical Review, İstanbul, Ekim 2020, s.347.

topraklarıyla ilgili daha fazla bilgiye ihtiyaç olduğu için buranın fethi tamamlanmamıştır. Böylece, Sudan'ın fethi Kordafan'da durdurulmuş ve seferin askeri liderleri Sudan'ı doğrudan askeri rejim üzerinde yönetmeye başlamıştır.¹²⁵

Burada neden fethin Darfur'da durduğu ve bölgenin fethinin tamamlanmadığı sorgulanabilir. Muhammed Hüsrev, Jaleinlerin (Şendi ve Berberi bölgesinde) isyanının patlak vermesinin ardından, isyanı bastırmak için kuzeye dönmek zorunda kalmıştır. Darfur'un fethi, geniş alan nedeniyle büyük bir askeri potansiyel de gerektirmekteydi. Ayrıca Darfur hakkında çok fazla bilgi yoktu. Bu nedenle Muhammed Ali, sonucu garanti edilmeyen bir askeri savaşa girmek istememiştir. Buna ek olarak oldukça geniş bir bölge fethedilmiştir ve yönetilmesi ve organize edilmesi gereken bir takım sorunlar ortaya çıkmıştır.¹²⁶ 1822'nin sonunda, Sudan topraklarının çoğu Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Sudan'ın durumu 1841 fermanının çıkarılmasına kadar bu şekilde devam etmiştir. Mısır valisi, Osmanlı Padişahının emriyle Sudan eyaletinin yönetimini devralmıştır. Sudan, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Mısır'ın idaresine bırakılmıştır.¹²⁷

2.5. Sudan'da Türk Hâkimiyeti

Bazı araştırmacılar arasında Sudan'ın Türk hâkimiyetindeki siyasi durumu konusunda dolaşan yanlış bilgilerin olduğu görülmüş olup bunların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. 19. yüzyılda Sudan bir Osmanlı eyaleti miydi yoksa Sudan Mısır hâkimiyeti altında mıydı? 19. yüzyılda Sudan'ı Mısır hâkimiyeti altında gören araştırmacılar arasında dolaşan bilgilerin, tarihsel kaynaklarca desteklenmeyen ve hatta uluslararası hukuk tarafından gerekçelendirilmeyen bilgiler olduğu tespit edilmiştir. Çoğu tarihi kaynakta Mısır valisinin Osmanlı Padişahı adına Sudan'ı fethettiği tespit edildiğinden, Func krallarının ve Sudanlı ulusal liderlerin itaati ve sadakati de Padişaha ve Osmanlı Devleti'ne olmuştur. Ayrıca, Sudan'ın fethinin tamamlanmasından sonra Osmanlı Devleti, Mısır valisinden Sudan eyaletini yönetmesini istemişti. Bu durum Mısır valisine Sudan üzerinde hâkimiyet hakkı vermiyordu. Nitekim uluslararası hukuk geleneğinde hâkimiyet hakkı sadece bağımsız devletler içindir. 19. yüzyılda Mısır, Osmanlı Devleti'ne bağlı ülkelerden sadece birisiydi. Kendi toprakları başkasına itaat

¹²⁵ Taha, a.g.m, s.3

¹²⁶ Mehmed Said El-Kadal, *Tarihü el-Sudan el-Hadis 1820-1955 (Modern Sudan Tarihi 1820-1955)*, Hartum Üniversitesinin Evi, 3 Baskı, Hartum, 2018, s.49.

¹²⁷ Ramazan, a.g.e, s.18

eden bir ülke, başka bir ülke Sudan üzerinde nasıl egemenlik ikna edebilir? 19. yüzyılda Sudan eyaletinin siyasi statüsü olarak, Mısır eyaletini idari açıdan takip eden bir Osmanlı eyaleti olmasına rağmen hukuki açıdan Sudan eyaletinin Osmanlı hâkimiyetine ve Osmanlı Padişahına tabi olduğu belirtilmelidir.¹²⁸

1821'de Func Krallığı'na ait toprakların çoğunun fethinin tamamlanmasından sonra Sudan yeni bir yönetim aşamasına girmiştir. Osmanlılar, 19 yüzyılda Sudanlılar üzerindeki ilk yabancı hâkimiyetidir ve Sudanlılar bu dönemi (Türk dönemi) olarak adlandırmışlardır. Sudan'daki Türk döneminde yönetim ve idare örüntüleri gelenekselden moderne değişmiştir. Modernleşme, Sudan'daki ekonomik ve sosyal yaşamın birçok alanını da kapsamıştır. Sudan'da yönetim Osmanlı yönetimiyle aynı yaklaşıma kavuşmuştur. Mehmed Ali Paşa, kendisini Mısır ve Sudan üzerinde bir Osmanlı hükümdarı olarak gördüğü için yönetim tarzını İstanbul'dan almıştır. Dolayısıyla hem Mısır'da hem de Sudan'ın meşru hâkimiyeti İstanbul'daki Babıali'ye aittir.¹²⁹ 19. yüzyılda Sudan'daki Türk dönemi meselesini daha net anlamak için Mehmed Ali'nin Sudan'ın fethinden önce Osmanlı Padişahından izin istemesi vurgulanmalıdır. Sudan'ın fethinin tamamlanmasından sonra Osmanlı Devleti, Sudan eyaletini yalnızca idari olarak Mısır eyaletine bağlamıştır. Ayrıca Sudan'ın fethinin tamamlanmasından sonra Osmanlı Padişahı tarafından Sudan valisi olarak İsmail Paşa atanmıştır.¹³⁰

2.5.1. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Döneminde Sudan (1820-1847)

Sudan'ın fethinden sonraki ilk yıllar İslam krallıklarının Türk hâkimiyetine teslim edilmesine odaklanmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ı yönetme planı olmadığı için fetih tamamlandıktan sonra İsmail Paşa Sudan yönetimini üstlenmiştir. Sudan'ın geniş topraklarını yönetmek için idari bir planın olmaması nedeniyle tüm şehirler askeri yönetim altına alınmıştır. Ordu komutanları ve subayları eyaletin işlerini askeri bir rejimle yürütmeye başlamışlardır.¹³¹ İsmail Paşa'nın Sudan'da kurduğu askeri yönetim, özellikle Sudan'daki halkı yoran ağır vergilerin uygulanması konusunda zulüm ve şiddetle nitelendirilmiştir. Sorun sadece vergilerde değil, aynı zamanda vergi toplama

¹²⁸ Ramazan,a.g.e,s.19

¹²⁹ Sıddık,a.g.t,s.13

¹³⁰ Zaher Riad, *el-Sudan el-Müasır münzû el-feth el-Mısırıyy ela el-İstıklal (Mısır Fethinden Bağımsızlığa Çağdaş Sudan)*, Anglo-Mısır Evi,Kahire, 1966,s. 58.

¹³¹ Darrar,a.g.e,s.51

biçimindeydi. Bu da bazı anlaşmazlıklara ve çekişmelere yol açmıştı. Mehmed Ali Paşa'nın Sudanlı kölelerden bir ordu kurma amacı nedeniyle, halktan vergiler köle şeklinde istenmiş ve bu sert politika nedeniyle Sudan'ın birçok şehrinde İsmail Paşa'ya ve yöneticilerine karşı hareket ve isyanlar meydana gelmiştir. Bu isyanlar, 1822'de İsmail Paşa'nın Şendi'de Kral Nimr'in elinde ölmesiyle son bulmuştur.¹³²

Şendi'de İsmail Paşa'nın öldürülmesinden sonra Sudan kentlerinin çoğunda yeni yönetime direnen isyanlar ortaya çıkmıştır. Defterdar Muhammed Hüsrev, İsmail Paşa'nın öldürülmesinden hemen sonra Sudan'daki yönetimden ve ordudan sorumlu kişi olmuştur. Defterdar, ilk olarak Sudan'da patlak veren isyanları bastırmaya başlamış ve Beyaz Nil ve Şendi bölgelerinde kanlı intikam seferleri yürütmüştür. Görünüşe göre İsmail Paşa'nın ölümünün intikamı alınmak istenmiştir. Bu misilleme seferlerinde yaklaşık 50 bin Sudanlı öldürülmüş ve bu da Sudan toplumu arasında yeni yönetime karşı kötü bir izlenim oluşmasıyla sonuçlanmıştır.¹³³

Defterdar, Sudan'da yürütülen misilleme seferlerine kendisi karar vermişti. Mehmed Ali Paşa, Sudan'da bu misilleme seferlerini yürütmesine izin veren bir mektup göndermemişti. Mehmed Ali Paşa, 1824'te Sudan'daki misilleme katliamını duyduğunda Defterdar'ı derhal Kahire'ye çağırarak ve böylece Sudan'ın durumunun kontrol edilmesi zor bir aşamaya ulaşmamıştır. Defterdar, Sudan'daki halk arasında yeni Türk hâkimiyetinin itibarını sağlamak istiyordu ancak bu şiddetli askeri olaylardan sonra Mehmed Ali Paşa Sudan'ın yönetim planını değiştirmeyi düşünmeye başlamıştır.¹³⁴

Sudan'daki siyasi istikrarın sağlanmasının ardından, Mehmed Ali Paşa yönetimi örgütlenmek için çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde hâkim olan yönetim sistemi çerçevesinde Sudan'ı idari olarak bölmüştür. Sudan, yedi idari birime ayrılmıştır (Dongola, Hartum, Sinner, Fazogli, Kordofan, Berberi, Kassala). Ayrıca Sudan'ı yönetmek için valiler atamıştır. 1834'te Mehmed Ali Paşa (tüm Sudan bölgelerinin hükümdarı) olarak adlandırılan Sudan valisi olarak atanmıştır. Bu hükümdarın Sudan'da mutlak idari ve askeri yetkileri vardı.¹³⁵ 1843'te Mehmed Ali Paşa, Sudan'ın idari

¹³² Salih Saadavi, *Osmanlı Döneminde Sudan*, İRCIA-İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s.54.

¹³³ Orhonlu, a.g.e, s.143

¹³⁴ Mehmed El-Hacı *el-Sudan hıvalı hüküm Mühümmed Ali Paşa, (Mehmed Ali Paşa'nın Yönetimi Sırasında Sudan)*, Şam Üniversitesi, Sanat ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Dergisi, 2018, s.2.

¹³⁵ Orhonlu, a.g.e, s.145

sisteminde bir değişiklik yapmak zorunda kalmıştı. Bunun nedeni Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ı Mısır'dan yönetmesi nedeniyle valilerin bağımsız olma hırsından korkması ve endişelenmesidir. Bu valilerden biri, Sudan'ın yönetimi altında bağımsızlık için güçlü bir arzusu olan Ahmed Paşa Ebu Vadan'dı.¹³⁶

Sudan'daki idari birimlere gelindiğinde, Mehmed Ali Paşa her idari birime kaymakam rütbesinde birini atamıştır. Onları ilgili yerin tüm faaliyetlerinden ve bölgelerinin yönetiminden sorumlu kılmıştır. Kaymakam, birimdeki en üst makamı temsil ederdi. Her birimde, insanlar arasındaki anlaşmazlıklara ve kişisel meselelere karar vermek için bir kadı atanmıştır. Ayrıca bazı müdürlükler kurulmuştur. Her merkez, subay, yüzbaşı rütbesine sahip bir kâşif tarafından denetlenirdi. Bu kâşif kaymakamı görevinden almayı da içerecek yetkilere sahipti. Kâşife ayrıca kabilelerin, şehirlerin ve köylerin yaşlılarından oluşan yardımcılar da verilmiştir.¹³⁷

Mehmed Ali Paşa döneminde Sudan'ın sınırları genişlemiş ve Habeşistan sınırlarına ulaşmıştır. Sudan'a atanan valiler, Doğu Sudan'daki Takeh, Gedarif ve Kalabat eyaletlerini ilhak edebilmişlerdi. Güney Sudan'da, Beyaz Nil'deki Sudan sınırı Dinka adasına kadar ulaşmış ve Batı Sudan'da sınır Kordufan'a ulaşmıştır. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın döneminde, hâkimiyet Nil Nehrinin kaynaklarına veya çok büyük bir hayvan zenginliğine sahip olan Ekvator bölgesine karar ilerletilememiştir.¹³⁸

Sawakin ve Massawa'ya gelince, 1550 yılından beri Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında oldukları bilinmektedir. 1849'da Sawakin ve Massawa, Hicaz valisinin mutlak kontrolü altına alınmış ancak Doğu Sudan'da Taka sancağının kurulmasından sonra Sevakin ve Massawa, Mısır'daki Mehmed Ali Paşa'nın Türk yönetimi ile daha fazla ilişkilendirilmiştir. Mehmed Ali Paşa, ticari hareketlilikleri nedeniyle Sevakin ve Massawa'yı kendi yönetimine almak istemiş ancak Sevakin ve Massawa konusunda Babıali'den destek görmemiştir. Bunun üzerine, Cidde'deki Osmanlı hazinesine ödenecek bir yüzde karşılığında bu iki şehri Osmanlı Devleti'nden kiralamak istemiştir. Sevakin ve Massawa limanlarının kendi idaresine verilmesi durumunda, Osmanlı hazinesine 18 bin Fransız Frangı kadar bir gelir getireceğini belirtmiştir. Ayrıca Kızıldeniz üzerinden hayvancılığın Kusayr ve Süveyş'e ihracatını kolaylaştıracaktı. Osmanlı Padişahı

¹³⁶ Darrar,a.g.e,s.52

¹³⁷ Darrar,a.g.e,s.54

¹³⁸ Saadavi,a.g.e,s.57

Abdölmecid, Mehmed Ali Paşa'nın isteğini yerine getirerek ona belirli bir saliana (yıllık telif hakkı) karşılığında Sevakin ve Massawa limanlarını vermiştir. Sevakin ve Massawa'nın siyasi durumu 1866'ya kadar böyle devam etmiştir.¹³⁹

O dönemle ilgilenen araştırmacıların çoğu, Mehmed Ali Paşa döneminde Sudan'daki idari sistemin temelini atıldığını belirtmişlerdir. Bu dönemde atanan valiler, Sudan'da idari sistemin uygulanmasına yardımcı olmuşlardır. Geniş toprakları bulunan Sudan, kendisi gibi bir ülkeyi yönetme konusunda güç, sabır ve idari tecrübeyle öne çıkan valiler tarafından yönetilmiştir. Bu valiler Sudan'ın çoğu şehrinde güvenliği arttırmışlardır. Ayrıca Sudan şehirlerinin kurulmasına katkıda bulunmuşlar, sanayi ve tarım alanında modern sistemler getirmişlerdir. Mehmed Ali Paşa tarafından Sudan'da kurulan rejim, güç ve esneklik ile karakterize edilmiştir. Bu nedenle Mehmed Ali Paşa'nın ölümünden sonra Sudan'daki idari sistem kapsamlı bir şekilde değiştirilmemiştir. Mısır tahtını üstlenen torunları Sudan'da hüküm süren idari sisteme değişiklikler eklemek için çalışmışlardır. Mehmed Ali Paşa döneminde, Sudan'daki idari sistemin geliştirilmesi ve uygulanmasında görev alan ve Sudan'ı yöneten meşhur valilerle ilgili de bilgi vermek gerekmektedir.

Çerkez Osman Bey

Çerkez Osman Bey, 1824'te Defterdar Muhammed Hüsrev'in yerine Sudan yönetimine gelmiştir. O dönemde Sudan'daki mevcut durumda, halka barış ve güveni yeniden sağlamak için ılımlı ve kararlı bir insana ihtiyaç vardı. Defterdar döneminde hüküm süren misilleme seferlerinin kaosu ve etkileri ortadan kaldırılmak isteniyordu. Bazı tarihçiler Osman Bey'i Sudan'daki ilk hükümdar olarak görmüşlerdir. Çünkü Türk hâkimiyetinin idari sisteminin özellikleri onun yönetimi sırasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Osman Bey Sudan'a geldiğinde, Sinner ve Kordofan'ın yönetimine yardım etmesi için yanında idareci bir grup getirmiştir. Osman Bey ayrıca Sudan'da güvenlik ve istikrarın tesis edilmesine yardımcı olmak için modern askeri üslerde örgütlü ve eğitimli bir orduyla gelmiştir. Osman Bey'e göre, Wad Madani şehri Sudan bölgelerinin idaresinin başkenti olarak uygun değildi. Beyaz ve Mavi Nil'in buluşma noktası olan küçük bir köyün konumu dikkatini çekmişti. Bu yüzden başkenti oraya taşımaya karar vermişti. Bu köy Sudan'ın şu anki başkenti Hartum şehridir. Hartum şehri, Osman Bey döneminden

¹³⁹ Orhonlu,a.g.e,s.145

itibaren büyümeğe başlamıştır. Hartum'u idari başkent olarak seçmesi, özellikle Sudan'ın merkezinde bulunması ve Mısır'a giden ticaret yollarının geçtiği önemli bir noktada olması nedeniyle başarılı bir seçimdir. Osman Bey tüberküloza maruz kalmış ve bu hastalık hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Nisan 1826'da başkent Hartum'da vedat etmiştir.¹⁴⁰

Mahu Bey

Osman Bey Hartum'da Sudan valisi iken Mahu Bey Sinner'da kaymakamdı. Mahu Bey, Sinner'daki halk arasında adaletli yönetimi ile karakterize edilmişti. Osman Bey'in vefatından sonra Mahu Bey Sudan valiliğine atanmıştır. Bundan sonra Mahu Bey, Hartum'da ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Ancak adil olduğu sadece birkaç ay hükümette kalmıştır. Askerlerin köylülere tecavüzünü yasaklamış, Sudan halkını ağır vergilerden kurtarmış ve Defterdar Muhammed Hüsrev'in misilleme seferleri nedeniyle terk ettikleri evlerine geri döndürmek için çalışmıştı. Bunu başarılmasında kendisine en iyi yardımcı olan Şeyh Abdulkader wad al-Zein'di. Onu yerel işlerde Sudanlı danışmanı olarak görüyordu. Böylece Mahu Bey, Sudanlıların ülkeyi etkin bir şekilde yönetmeye katılımını düşünen ilk Türk validir. Sudan'da kaldığı kısa süre boyunca, Hartum'da askerler için bir Hükümet Konağı ve kışla inşa eden Mahu Bey, Nil Nehri'nden uzak bölgelerde içme suyu sağlamak için kuyu açma emri vermiştir. Berberi bölgesine yakın bir yerde onun adına bir kuyu açılmıştır.¹⁴¹

Ali Hurşid Paşa

Ali Hurşid Paşa 6 Haziran 1826'da Sudan'a gelmiştir. Hartum'a geldikten hemen sonra idari çalışmalarına başlamıştır. Burada üst düzey subaylarıyla bir konsey düzenlemiş ve bunun sonucu olarak kötü ekonomik durum nedeniyle halkın gerekli vergileri ödeyememesi hakkında bir rapor hazırlamıştır. Hurşid Paşa, Mehmed Ali Paşa'ya gönderdiği raporda, Sudan bölgelerinin durumunu açıklamış, ayrıca önceki yönetimlerin adaletsizlik, ihmal, yönetimdeki yolsuzluk ve vergi tahsilatındaki kötüye kullanım konusundaki tüm eksikliklerinden bahsetmiştir. Hurşid Paşa bu rapora Sudan meseleleri için bir reform programı planı eklemiştir. Mehmed Ali Paşa, reform programının

¹⁴⁰ Şavki El-Gamal, *Tarihü Sudan vedi el-Nil (Nil Vadisi Tarihi Sudan)*, Anglo-Mısır Evi,Kahire, 2008, s.303.

¹⁴¹ Şubeyke,a.g.e,s.120.

doğrudan Sudan'da uygulanmasını onaylamış, Sudan halkına modern tarımı öğretmek için Mısır'dan 118 eğitimci gönderilmesini emretmiş ve ayrıca Sudanlılara gemi ve tekne üretimini öğretmek için vasıflı işçiler göndermiştir.¹⁴²

Hurşid Paşa, istikrarı ve şehirciliği tesis etmek için Sudan yönetiminde Mahu Bey'in yaklaşımı üzerine yürümüştür. Tarihçilerin çoğu, Hurşid Paşa dönemini Sudan'da idari kuruluş dönemi olarak görmektedir. Çünkü Hurşid Paşa, Sudan'ın Hartum şehrinde inşaatın temellerini atan ilk validir. Hurşid Paşa'nın Sudan'daki görev süresi yaklaşık 12 yıl sürmüştür, 1835'te Mehmed Ali Paşa'nın ülkeyi idari ve askeri açıdan yönetmesi için kendisine mutlak yetkiler verdiği Sudan'ın hükümdarı olmuştur. Hurşid Paşa, Hartum şehrinde devlet daireleri ve askeri kışlalar inşa etmiş, tarım arazilerinin alanını ve ürün çeşitliliğini artırmaya yardımcı olan sulama pompaları kurmuştur. Hurşid Paşa, hem Sudan'da çivit, şeker kamışı ve bir takım meyveler gibi nakit mahsullerin yetiştirilmesini hem de Sudanlıların Hartum şehrinde yaşamalarını ve evlerini kurutulmuş kırmızı tuğlalarla inşa etmelerini teşvik etmiştir.¹⁴³

Hurşid Paşa, Sudan ulusal unsurlarının ülke yönetimine katılımı üzerinde çalışmıştır. Bu siyaset, Habeş sınırına kaçan Sudanlıların geri dönmesine yardımcı olmuştur. Bazı endüstrileri ve el sanatlarını öğrenmek için bazı Sudanlıları Mısır'a göndermiştir. Hurşid Paşa çalışanları kontrol etmiş, Sudan'daki insanlara baskı yapmalarını engellemiştir. Ayrıca Sudan'daki ticaretin restorasyonunu teşvik etmiştir. İç ve Mısır'la ticareti harekete geçirmek için ticaret konvoylarının güvenliğinin ve korunmasının genişletilmesi üzerinde çalışmıştır. Ek olarak Nil'de gemi ve tekne üretimi için bir sanayi merkezi kurmuştur. Böylece insanların gemi ve denizcilik ile ilgili endüstrileri öğrenmelerine yardımcı olmuştur.¹⁴⁴

Hurşid Paşa, Sudan eyaletinde daha da genişlemiş ve burada Berber, Dongola ve Kalabat'ı Türk yönetimine eklemiştir. Hurşid Paşa, Galabat askeri merkezinin önemini görünce onu Türklerden oluşan bir askeri garnizon haline getirip Hartum'a dönmüştür. 1838'de Hurşid Paşa, sağlık durumunun kötü olması nedeniyle görevinden muafiyet talebinde bulunduktan sonra Sudan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Mehmed Ali Paşa, onu Sudan

¹⁴² Gamal,A.g.e,s.341.

¹⁴³ Mehmed Sabri, *El-imbaratüriyye el-Sudaniyye fi el-karn el-tasi-aşr (19. Yüzyılda Sudan İmparatorluğu)*, Mısır Kitap Evi,Kahire, 1948, ss.10-12.

¹⁴⁴ El-Hacı,a.g.m,s.2

yönetimi görevinden muaf tutmuştur. Hurşid Paşa, Sudan'dan ayrılınca halk vedasında çok yas tutmuştur.¹⁴⁵

Ahmed Paşa Ebu Vadan

Ahmed Paşa yönetimi, bu valinin Sudan'da güvenliği genişletmek için çalıştığı ve hükümet ve idare ofisleri düzenlediği Hurşid el-Adil yönetiminin bir devamıydı. Ayrıca Sudan'da tarım, sanayi ve ticaretin teşviki üzerine çalışmıştır. Sudanlıları deniz seyrüseferinde çalışmaya teşvik edip Sudan'da birçok gemi inşa etmiştir. En önemli çalışmalarından biri, Takah topraklarının Sudan'daki Türk yönetimine eklenmesidir.¹⁴⁶

Mehmed Ali Paşa Ekim 1838'de Sudan'ı ziyaret etmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'a ziyareti ile ilgili araştırmacıların aktardığı birçok görüş bulunmaktadır. Bazıları Sudan'a yaptığı ziyaretlerin sebebinin Ahmed Paşa'nın Sudan'ı Mısır'dan bağımsızlaştırmayı planladığı yönündeki iddialardan kaynaklandığını, bazı tarihçiler ise Mehmed Ali'nin Sudan'ı o dönemde ziyaret etmesinin sebebinin Mısır'daki kötü mali koşullardan kaynaklandığını belirtmektedir. İkinci gruptakiler, Mehmed Ali'nin özellikle Sudan'daki maden zenginliği hakkında çok fazla konuşma duyduktan sonra, hızlı bir şekilde paraya ihtiyacı olduğundan bahsedilmiştir. İkinci görüş mantıklıdır nitekim o dönemde Mehmed Ali ile Osmanlı sultanı arasındaki ilişkiler kötüleşmiş, ayrıca İngiltere oradaki Mısır nüfuzuyla yüzleşmek için Aden'e girmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın yayılmacı hedefleri ve güç sevgisi olduğu için Mısır'daki nüfuzunu korumak zorunda kalmıştır. Bu yüzden altın araştırmalarını denetlemek için Sudan'a gitmeye karar vermiştir. Ancak modern araştırma araçlarının eksikliği nedeniyle altın arama başarısız olmuştur, Bu ziyaretin hedefleri ne olursa olsun, Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ın durumunu görmesi için bir fırsat sağlamıştır. Sudan'da ulaşım ile ilgili bazı sorunları halletmiştir. Mart 1839'da Sudan'ın Mısır'daki ekonomik krizde kendisine yardım etmesi için kendisine acilen mali kaynak sağlayamayacağını öğrendikten sonra Mısır'a dönmüştür¹⁴⁷.

2.5.2. İbrahim Paşa Döneminde Sudan (1847-1848)

Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın sağlığının kötü olması nedeniyle babası henüz hayattayken Mısır ve Sudan ülkelerini yönetmesi için vali olarak

¹⁴⁵ Sabri,a.g.e,s.14

¹⁴⁶ Sabri,a.g.e,s.15

¹⁴⁷ Gamal,a.g.e,s.345

atanmıştır. İbrahim Paşa, Mehmed Ali'nin en büyük oğludur. Kavala bölgesinde doğan İbrahim Paşa, 1805 yılında kardeşi Tosun ile birlikte Mısır'a getirilmiştir. İbrahim Paşa, özellikle Vahhabi, Yunan ve Şam savaşlarında Mehmed Ali Paşa ordusuna önderlik etmiştir. Aynı zamanda Mehmed Ali Paşa'nın Mısır, Sudan ve Hicaz devletinin yönetimini organize etme konusunda ilk yardımcısıydı. İbrahim Paşa döneminde Sudan herhangi bir idari değişiklik ya da yayılcılık yaşamamıştır. Bunun nedeni İbrahim Paşa'nın Mısır'daki hâkimiyet döneminin kısa ömürlü olmasıdır¹⁴⁸.

2.5.3. Abbas Paşa Döneminde Sudan (1849-1854)

Abbas Paşa, Kasım 1848'de amcası İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra Mısır ve Sudan valisi olmuştu. Abbas Paşa, Sudan'ı sürgün yeri olarak görüyordu. Mısır'da onlara kızgın olan herkesi Sudan'a sürgün etmişti. Bu nedenle Abbas Paşa, Sudan'da iki yıldan az bir süre ile bir dizi vali tayin etmişti. Sudan valilerinin Abbas Paşa tarafından sürekli değişmesinin nedeni, Abbas Paşa'nın Sudan'ı yönetecek valilerin bağımsızlığı konusundaki korku ve endişesinden kaynaklandığı söylenebilir. Abbas Paşa döneminde Sudan'a sürgün edilenlerin en önde gelenlerinden biri Kahire'deki El-Alsun okulunun kurucusu Rifa'a Rafi El-Tahtawi'dir. Mehmed Ali Paşa döneminde entelektüel hareketin önde gelen kurucularından biridir. Abbas Paşa, Rifa'a Bey gibi Mısır'daki alimlerden kurtulmak için Hartum'da bir ilkokul kurmuştur. Rifa'a Bey'i müdür, Bayoumi Efendi'yi mühendislik ve matematik kıdemli profesörü yapmıştır. El-Tahtavi sürgünde Sudan'a gelse de Sudanlıların sevgisini kazanmayı başarmıştır. Rifa'a Bey ilkokulu Hartum'da kurulmuştur.¹⁴⁹

Abbas Paşa devrinin başında Sudan büyük idari ve ekonomik yozlaşmaya ulaşmıştır. Abbas Paşa, Sudan'da rüşvet ve idari yolsuzlukla mücadele için büyük çaba sarf etmiştir. Sudan'ın çoğu şehrinde çalışanların çalışma sürelerini düzenleyen bir yönetmelik geliştirmiştir. Böylece çalışanlar çalışma süresinin sonuna kadar Mısır'a geri dönemeyeceklerdi. Ayrıca Abbas Paşa döneminde Nil'in nehir seyrüseferine açılması ve ticaret tekelinin kaldırılması nedeniyle Sudan üzerindeki dış etki artmıştır. Böylece yabancılar Sudan'a akın etmiş, ticaret hareketlenmiş ve yabancı ülkeler Hartum'da

¹⁴⁸ Hüseyin, *El-Sudan Min El-Tarihü El-Kadim İla El-Bise El-Mısıriyye (Eski Tarihten Mısır Misyonunun Yolculuğuna Sudan)*, s.117.

¹⁴⁹ Hüseyin, a.g.e,s.118

konsolosluklar kurmaya başlamışlar. İlk olarak Avusturya ve İngiltere Hartum'da konsolosluk kurmuşlardır. Abbas Paşa, Sudan'a sağlık hizmetlerinin verilmesiyle de ilgilenmiştir. Sudan'a bir takım doktorlar gönderip Hartum'da ilk eczanenin kurulması için çalışmıştır.¹⁵⁰

Abbas Paşa döneminde Sudan'ın yönetimini bir dizi vali devralmıştır. Bunlardan en önemlisi, Beyaz Nil'i serbest seyrüsefer karşısında kilitleme politikasıyla ünlü olan ve Arap zammı ve fildişi gibi bazı ticari eşyaları tekeline alan Abdüllatif Paşa'dır. Ayrıca Abdüllatif Paşa, Sudan'da yabancılara ilişkin ticaret kanunlarının uygulanması konusunda çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Abbas Paşa döneminde Sudan valilerinden İsmail Hakkı Paşa, Salim Paşa ve Ali Paşa'dır.¹⁵¹

2.5.4. Said Paşa Döneminde Sudan (1854-1863)

Muhammed Said Paşa 1854'te Mısır ve Sudan'ı yönetmek için Abbas Paşa'nın yerine geçmiştir. Said Paşa Avrupa'da okumuş, medeniyetinden ve kültüründen etkilenmiş, bu yüzden saltanatı sırasında Sudan çeşitli alanlarda özel ilgi görmüştür. Yönetiminin başında, adaleti yaymak ve ülkeyi yeniden inşa etmek için Sudan'da merkezi olmayan bir hükümet sistemi uygulamaya karar vermiştir. Said Paşa Sudan'ı beş kazaya ayırmıştır. Her kazaya doğrudan Kahire'ye rapor veren bir kaymakam atanmıştır. Ayrıca Ali Çerkes Paşa Hakamedra Ali'yi Sudan'a atamıştır. Ancak hastalığı nedeniyle Mısır'a dönmüştür. Bunun üzerine Sudan yönetimine Arakel Bey atanmıştır. Said Paşa kardeşi Abdül Halim Paşa'ya Sudan yönetimini denetleme görevini vermiştir. Ancak Said Paşa Sudan'ı ziyaret ettikten sonra Sudan'da yeniden merkezi hükümet uygulamasına dönmeye karar vermiştir. Musa Hamdi Paşa'yı 1863'te Sudan valisi olarak atamıştır. Musa Hamdi, Osmanlı döneminde Sudan işlerinin yönetimini devralan en iyi valilerden biri olduğunu kanıtlamıştır. Musa Hamdi Paşa'nın Sudan'daki en meşhur çalışmalarından biri, halkı yönetime dahil ederek yönetimin örgütlenmesi, halka hizmetlerin sağlanmasına katkıda bulunan yerel meclislerin kurulmasıdır.¹⁵²

Said Paşa döneminde meydana gelen en önemli olaylardan biri, Fransa, İngiltere ve İspanya tebaasının Meksika tarafından kötü muamele görmesi nedeniyle Kuzey

¹⁵⁰ Gamal,a.g.e,s.354

¹⁵¹ El-Hacı,a.g.e,s.3

¹⁵² Darrar,a.g.e,s.75

Amerika'da giriştikleri Meksika Savaşı'ydı. Fransa, Napolyon'la Meksika Savaşı'na girmeye karar vermişti. Ancak Fransız ordusunun Meksika topraklarında baş edemeyeceğini biliyordu. Çünkü sarıhumma istilasına uğramış bir bölgeydi. Bu koşullarda bir arada bulunabilecek ve faaliyet gösterebilecek diğer askeri güçleri getirmeyi düşünmek iyi bir nedendi. Avrupalılar arasında Afrikalıların tropik hastalıklara diğerlerinden daha toleranslı oldukları yaygın bir bilgiydi. 1862'nin sonunda İmparator Napolyon III, Mısır hükümdarı Muhammed Said Paşa'dan kendisine askeri bir birlik sağlamasını istemiştir. Fransızlara düşkün olan Said Paşa, Fransız imparatoruna Meksika'ya gitmek üzere 446 subay, asker ve bir sivil tercümandan oluşan Sudan birliğini göndermiştir. Bu Sudanlı grubun başında Cebrallah Muhammed Efendi ve yardımcısı Yüzbaşı Muhammed Almaz Efendi bulunmaktaydı. Sudan askeri taburu Ocak 1863'te Fransız gemisi Lassen ile İskenderiye limanından Meksika'ya gitmiştir. 47 gün denizde kaldıktan sonra Meksika'ya ulaşmış ve Meksika'nın farklı bölgelerinde birçok askeri operasyon gerçekleştirmiştir.¹⁵³

Sudan askeri taburunun Meksika topraklarındaki en önemli görevlerinden biri, Ferraquis ile Meksika'nın başkenti arasındaki bitmemiş demiryolu hattını korumaktır. Trenlerin içinde güvenlik görevlisi olarak çalışmaktır. Ayrıca Meksika'daki gerilla savaşını püskürtmek için Sudan askeri taburu Fransız askeri güçlerine katılmıştır. Sudanlı askerler hem müttefikler hem de düşmanlar arasında çok iyi bir ün kazanmışlardır. Sudanlılar savaş alanındaki güçleri ve cesaretleriyle tanınırlardı ve silah kullanma konusunda deneyimliydiler. Ayrıca Sudanlı askerlerin çok disiplinli askeri davranışları vardı. Sudanlı askerlerin Meksika'da geçirdikleri dört yıl boyunca savaştıkları savaş sayısı 48'dir. Savaşların çoğunu kazanmışlar ve cesaretleri için Fransız askeri makamlarından da büyük beğeni ve övgü almışlardır. Sudan askeri taburu Nisan 1867'de Paris'e gelmiş, büyük bir halk ve resmi resepsiyon onları karşılamış ve kendilerine onur madalyaları verilmiştir, Sudan askeri taburu daha sonra İmparator Napolyon III tarafından kabul edilmiştir. Sudan Taburu aynı yılın Mayıs ayında Fransa'dan Mısır'a doğru yola çıkmış ve 28 Mayıs 1867'de Hidiv İsmail Paşa döneminde Mısır'a gelmiştir. Bundan sonra, Sudan

¹⁵³ Bedir el-Din Hamed El-Haşimi, *el-Sudan bi üyün garbiyye (Batı Bakışıyla Sudan)*, 1.Cilt, Güller Evi, Kahire, 2012, s.21.

askeri taburunun subayları ve askerlerin birçoğu orduda Mısır ordusu içindeki yüksek rütbelere atanmışlardır.¹⁵⁴

Said Paşa, Sudan bölgesini ve oradaki doğayı görmek için 1857'de Sudan'a bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret, Said Paşa'ya Sudan'ın idari ve ekonomik koşulları hakkında bilgi edinme fırsatı vermiştir. Bu yüzden ziyareti sırasında Sudan'da birçok reform yapmıştır. Burada Sudan halkının vergi borçlarından muaf tutulmasını emretmiş, ayrıca halk üzerindeki vergilerin azaltılması için çalışmıştır. Sudan'daki idari tarafta Said Paşa, halka kötü davranan çalışanları görevden almış, yerine Sudanlı çalışanlar koymuştur. Kaymakamların halka iyi davranmalarını ve aralarında adaleti sağlamalarını emretmiştir. Said Paşa da vergilerin toplanmasını organize etmiş, askersiz vergilerin toplanmasını istemiştir. Ayrıca posta organizasyonu üzerinde çalışmış ve Mısır ile Sudan arasında posta için çöl istasyonları kurmuştur.¹⁵⁵

Mısır ve Sudan arasındaki ilişkileri güçlendirmek için Said Paşa, iki ülke arasındaki gümrüklerin kaldırılması üzerinde çalışmıştır. Ayrıca Sudan şehirlerini bir yandan birbirine, diğer yandan Mısır'a bağlanmak için yollar inşa etmiştir. Said Paşa ayrıca Sudan'da ticareti teşvik etmek için çaba sarf etmiştir. Said Paşa, Beyaz Nil'in nehir seyrüseferine açılmasıyla gelişen köle ticaretini ortadan kaldırmaya çalışmış, bu da fildişi ve köle ticaretini yürüten yabancıların Sudan'da hızlı zenginlik arayışına girmesine yardımcı olmuştur. Said Paşa, nehir seyrüseferini kontrol etmek ve köle ticaretini önlemek için Beyaz Nil boyunca askeri istasyonlar kurmaya çalışmış ancak girişimi çok az başarı elde etmiştir.¹⁵⁶

2.5.5. Hidiv İsmail Paşa Döneminde Sudan (1863-1879)

Hidiv İsmail Paşa, Said Paşa'nın ölümünden sonra 17 Ocak 1863'te Mısır ve Sudan valiliğine atanmıştır. İsmail Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın İbrahim Paşa'dan olma torunudur. İsmail Paşa 1830'da Kahire'deki Misafirhane Sarayı'nda doğmuş, Arapça, Türkçe, Farsça gibi dilleri ve fen bilimleri ilkelerini öğrenmiştir. Babası onu Viyana'ya göndermiştir. İsmail daha sonra beşinci Mısır okulu misyonuyla Paris'e gitmiştir. Fransa'da mühendislik, fen bilimleri ve matematik öğrenmiş ve Fransızca konusunda

¹⁵⁴ Zahra Cebri Hilow, *El-firğa el-Sudaniyye fi harb el-Meksik (Meksika Savaşında Sudanlı Ordu)*, <https://www.sudanjournal.com/>, E.T:15/12/2021 Saat:13.30.

¹⁵⁵ Hüseyin, a.g.e,s.132

¹⁵⁶ El-Hacı,a.g.e,s.3

ustalaşmıştır. Zeki ve hırslı biri olan İsmail Paşa, Avrupa yaşamını ve Batı medeniyetini sevmiştir. İsmail Paşa'nın Mısır'ı Avrupa benzeri bir bilim, yargı ve yönetim ülkesi haline getirmeyi amaçladığı söylenmekteydi. İstanbul'u da ziyaret eden İsmail Paşa, Osmanlı Padişahı Abdülmecid tarafından huzura kabul edilmiştir. Daha sonra Said Paşa döneminde Mısır'a dönmüş ve burada Mısır'da hâkimler kurulu başkanlığına atanmıştır. Bu meclis Mısır ve Sudan'daki en büyük yargı organıydı.¹⁵⁷

Mısır'da Hidiv İsmail'in valiliğinin başlangıcında, Sudan'daki durum, önceki zamanlarda tekrarlanan hatalar sonucunda idari sistem açısından köklü bir değişime ihtiyaç duymaktaydı. Sudan, Sudanlıların isteklerine ve doğasına uygun insanlarca yönetilmiyordu. Bu nedenle Hidiv İsmail Paşa, valiliğinin başından itibaren Sudan'a büyük ilgi göstermiştir. İdari alanda, Said Paşa tarafından başlatılan Sudanlıların ülkelerinin yönetimine katılımı politikasını sürdürmüştür. Sudanlılar önemli görevlerde çalışmışlardır. Halkın sorunlarına karar vermek için kaymakamlıklarda yerel konseyler kurulmuştur. Aşiret büyükleri yönetime dahil olmuştur. Hidiv İsmail Paşa, Sudan'daki tarım, ticaret, sağlık, eğitim ve diğerleri gibi ekonomik ve sosyal alanlara ilgi göstermiştir.¹⁵⁸

Hidiv İsmail Paşa tarafından yürütülen en önemli çalışma, Nil Nehri'nin baş sularını ve Kızıldeniz kıyılarını kontrol etmek için Sudan'ın Güney, Doğu ve batısındaki genişlemede hareketiydi. Doğu Sudan'da Hidiv İsmail, Osmanlı padişahını yalnızca idari denetim yerine Sevakin ve Massawa'yı kesin olarak Mısır'a ilhak etmeye ikna etmeyi başarmıştı. Bu, Kızıldeniz kıyısında Mısır ile bağlantılı güçlü bir hükümetin kurulması, buradan Afrika'daki Osmanlı hâkimiyetinin genişletilmesi, Sudan'ın bazı bölgelerini birbirine bağlamak için Kızıldeniz limanlarının kontrolü de dahil olmak üzere çeşitli hedeflere ulaşmak anlamına geliyordu. Hidiv İsmail Paşa, hem Sawakin'i hem de Massawa'yı tek bir valilikte birleştirmiş, hükümet ve çalışanları için bir kale ve binalar inşa etmiştir. Ayrıca Batı Sudan'da da genişlemiş, kendi askeri gücüne sahip olan Sudanlı köle tüccarı Zubair Rahma ile çarpıştıktan sonra Bahr el Ghazal'ı ilhak etmeyi başarmıştır.

¹⁵⁷ Abdul Rahman El-Rafei, *Asr el-Hidivi İsmail (Hidiv İsmail Devri)*, I.Cilt, 4. Baskı, El-maarif Evi, Kahire, 1987, 74,159.

¹⁵⁸ El-Hacı,a.g.e,s.4

Zubair Rahma ile yapılan anlaşma gereğince, kendisi Bahr el Gazal'ın idareciliğine atanmış ve kendisine “Paşa” unvanı verilmiştir.¹⁵⁹

Güney Sudan'da genişleme, keşif maceralarında Nil'in baş sularına ulaşabilen İngiliz gezgin Samuel Baker ile ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden 1869'da Samuel Baker, dört yıl boyunca büyük bir yıllık maaş, Nil vapurları ve 1.700 askerden oluşan bir orduyla Hidiv İsmail Paşa tarafından Ekvator bölgesi kaymakamı olarak atanmıştır. Nil Nehri'nin seyrini güvence altına almak, güney kabilelerini Türk hâkimiyetine sokmak, köle ticaretini ortadan kaldırmak için askeri istasyonların inşası üzerinde çalışmak ve köle ticaretini başka bir meşru ticaretle değiştirmek için kendisi görevlendirilmiştir. Samuel Baker, orada yaşayan kabilelerle birçok savaş yaptıktan ve yönetiminde güç kullanarak birçok kabileye baskın yaptıktan sonra Uganda sınırına ulaşana kadar güneyde genişleyebilmişti. Güneyde üç askeri istasyon kurmayı başarmış ancak yönetiminde güç kullanımı ve askerlerine bulaşan salgın hastalıklar nedeniyle köle tüccarlarını kovalama görevinde başarısız olmuş ve ardından da ülkesine dönmüştür.¹⁶⁰

1874'te Hidiv İsmail Paşa tarafından, Charles George Gruden'e, bölgeyi yönetmesi ve köle tüccarlarını avlaması için aylık maaş ve mutlak yetkiler verilmiş ve kendisi Ekvator Eyaletinin yöneticisi olarak atanmıştır. Gordon Paşa ve Alman ve Amerikalı idari yardımcıları, ekvatorda yaşayan güney kabileleriyle nezaket ve yardım politikası izlemişlerdir. Gordon Paşa bazı kabilelerin sevgisini kazanabilmiştir. Güneyde on askeri istasyon kurmayı başarmış, Bu istasyonlar köle tüccarları avına katkıda bulunmuştur. Sudan ile Mısır arasındaki ticari faaliyetlerin uygulanması için güvenlik sağlamıştır.¹⁶¹

Hidiv İsmail Paşa döneminde Sudan, Mehmed Ali Paşa döneminden bu yana hüküm süren idari sistemde, Sudanlıların memnuniyetini kazanan bir dizi vali görev almıştır. Sudan valisi Musa Hamdi, Hidiv İsmail Paşa'nın reformları sayesinde Sudanlıların sevgisini kazanmıştır. Cafer Sadık Paşa da altı yıl boyunca Sudan'ı yönetmiştir. Bu süre zarfında Hartum şehrini yeniden inşa etmeyi başarmıştır. Ardından Sudan'da yönetimi geliştiren, Sudan bölgelerini telgraf hatlarıyla birbirine ve Mısır'a bağlayan İsmail Eyüp Paşa gelmiştir. Wadi Halfa ile Hartum arasında bir demiryolu inşaatına başlamıştır.

¹⁵⁹ Hasan Ahmed İbrahim, *Tarihü el-Sudan el-Hadis (Sudan'ın Modern Tarihi)*, Milli Eğitim Bakanlığı Evi, Hartum, 1977, 43.

¹⁶⁰ Sıddık, a.g.e, s.95

¹⁶¹ Darrar, a.g.e, s.84

Sudan'da geniş bir eğitim devrimi dönemine tanık olmuştur. Gordon Paşa, nihayet 1877'de Sudan valisi olarak atanmıştır. Gordon Paşa, 1874'ten beri Sudan'da Akvator Bölgesi'nin yöneticisi olarak çalışmış ve bölgeyi Sudan'ın yönetiminden ayrı olarak yönetmek için tüm mutlak yetkilere sahipmiş. 1876'da görevinden istifa ederek İngiltere'ye gitmiştir. 1877'de Sudan valisi olarak atanmış ve onu Sudan'da bu görevi üstlenen ilk İngiliz valisi yapmıştır. Gordon Paşa, Sudan'ı yönettiği dönemde, Sudan'daki köle ticaretine şiddet kullanarak son vermekle ilgilenmiştir. Bu yüzden hem Dafur vilayetinde hem de Bahr-i Gazel'de iç isyanlar ortaya çıkmış ve bu devrimler Mahdist devrimin başlangıcı olmuştur.¹⁶²

1879'da Avrupalılar Mısır'ın yönetimine müdahale etmişlerdir. Burada Hidiv İsmail Paşa'yı tahttan indirmişler ve yerine oğlu Tevfik Paşa'yı yerleştirmişlerdir. Gordon Paşa da 1880'de Sudan yönetiminden istifasını sunmuştur. Yerine Sudan'daki Türk yönetiminin son valisi sayılan Muhammed Rauf geçmiştir. Sudan'daki iç kriz, köle tüccarlarının isyanları nedeniyle tırmanmıştır. Bu da 1881'de Mahdia Devrimi'ne yol açmıştır. Bu durum Sudan'daki Türk nüfuzunu ortadan kaldırmış ve 1899'da İngiliz sömürgeciliğinin ortaya çıkmasının önünü açmıştır.¹⁶³

Mehmed Ali Paşa ve soyundan gelenlere doğrudan atfedilen Sudan yönetiminde Osmanlı Devleti'nin rolüne çok fazla atıfta bulunulmaması dikkat çekmektedir. Belki de 19. yüzyılda Türkiye'nin Sudan'a genişlemesi, Mehmed Ali Paşa ve onun soyundan gelenlerle ilişkili olduğu içindir. Ancak bunlar sadece görünen mantıksal nedenler değildir. Sudan ve Türkiye için bu önemli tarihi olaylar daha fazla inceleme yapılmadan tanınamaz. Bu nedenle, bu çalışmada, araştırmacılara aşina olmayan araştırma noktalarına ve sorulara işaret edilmekte ve belki de bu tarihsel olaylarda daha fazla inceleme kapısı açılmasına yardımcı olmak amaçlanmaktadır. Aşağıdaki bazı önemli tarihsel araştırma noktalarına dikkat çekilmesi gerekmektedir:

- 19. yüzyılda Sudan'da gerçekleşen Türk genişlemesi, İstanbul'daki Babıali tarafından verilen Osmanlı emirleri uyarınca tamamen Türk direktiflerine dayanıyordu. Mehmed Ali Paşa'nın Sultan'dan (II. Mahmud) Sudan'da genişleme izni istemesi, Osmanlı Devleti'nin bu genişlemenin baş sorumlusu olduğunun en büyük kanıtıdır.

¹⁶² El-Gamal,a.g.e,s.303

¹⁶³ Abdul Rahman El-Rafei,a.g.e,s.159

- Sudan, farklı etnik kökenlerine rağmen resmi olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı bir orduyla 1820'de fethedilmiştir.
- Sudan'da Türk hâkimiyeti döneminde resmî yazışma dili Türkçedir. Tüm hükümet eylemleri, kararları ve resmi yazışmalar, Mısır'daki yöneticiler ve Sudan'daki valiler tarafından Türkçe olarak yazılmıştır. Bu çalışmanın son bölümünde inceleneceği gibi Sudan'daki Türklerin kültürel etkilerinden biri de Türkçenin Sudanlılar üzerindeki etkisidir.
- Mehmed Ali Paşa, o zamanlar Osmanlı Devleti'nden tamamen bağımsız değildi. Bu nedenle uluslararası hukuka göre istediği herhangi bir alanı alma hakkı yoktu. Eğer Mehmed Ali Paşa o dönemde Osmanlı Devleti'nden izin almadan fetihler yaptıysa o zaman Osmanlı Devleti'ne ihanet etmiş sayılırdı. Çünkü Mısır, uluslararası hukukta devletler kavramında bir yönetime sahip değildi. Bir Osmanlı ülkesiydi. Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti tarafından atanan Mısır'ın yalnızca idari bir gözetmeniydi. Bu, Mehmed Ali Paşa ve torunlarının ulaştığı her türlü yayılmacı başarısının Osmanlı Devleti'nin onayıyla sağlandığı anlamına geliyordu. 19. yüzyılda Sudan'da gerçekleşen genişleme, Osmanlı genişlemesiydi. Mehmed Ali Paşa ve torunları, İstanbul'daki Babıali'den atanan Sudan'ın sadece idari amirleri olarak kabul edilebilirdi.

2.6. Sudan'da Türk Hâkimiyetinin İdari Sisteminin Niteliği

19. yüzyılda Sudan'da Türklerin izlediği idari politika hakkında daha önceden araştırmacılar tarafından kaleme alınan bilgileri göz önüne alarak, Sudan'ın fethinin tamamlanmasından sonra Sudan'ın geniş toprakları nedeniyle ve onu birbirine bağlayan ulaşımın elverişli olmamasından dolayı Osmanlıların Sudan'ı yönetme sorunuyla karşı karşıya kaldıklarını söylemek yanlış olmaz. Sudan'daki Türk genişlemesi arttıkça idari sorun da artmaya devam etmiştir. Osmanlılar, geniş topraklı Sudan'la ve Sudan halkının kişiliği ve doğasıyla orantılı bir yönetim formülü bulmak için çok çaba sarf etmişlerdir. Bu nedenle, 19. yüzyılda Sudan'da Türk hâkimiyeti dönemi, merkezi yönetim ile adem-i merkezîyetçilik yönetimleri arasında bir salınım görmüştür.

19. yüzyılda Sudan, siyasi olarak Osmanlı Devleti topraklarının bir parçasıydı ve idari olarak da Mısır valisine (Mehmed Ali Paşa) bağlıydı. Mehmed Ali Paşa, Mısır ve Sudan'ı idari örgütlenme açısından siyasi bir birim olarak görüyordu. Mısır ve Sudan yasal olarak

İstanbul'daki Babıali'ye bağlı Osmanlı eyaletleri oldukları için Mehmet Ali Paşa, yönetimde Osmanlı hâkimiyeti yaklaşımının uygulanması üzerinde çalışmıştır. Sudan'da Mehmed Ali Paşa tarafından uygulanan yönetim, yönetimin askeri niteliği ile karakterize edilmiştir. Sudan'daki yeni yönetim sistemi, Mısır'daki yönetim sistemlerinin, ekipmanların ve deneyimlerin aktarılmasına dayanıyordu. Sudan'daki yeni yönetim sisteminin unsurlarını yönetmek için Mısır'da eğitilmiş yöneticilerden yararlanıyordu. Sudan'ın 19. yüzyılda tanık olduğu gelişmeler ve geniş topraklarının daha da genişlemesi, Türkleri merkezileşme ve idari adem-i merkeziyetçilikten başlayarak idari sistemleri denemek ve uygulamak için çalışmaya zorlamıştı.¹⁶⁴

Sudan'ı Türk hâkimiyeti döneminde yirmi altı vali yönetmiştir. İsmail Paşa ile başlamış ve 1884'te iktidara gelen Gordon Paşa ile sona ermiştir. Yöneticilerin Sudan'da geçirdikleri süre Hurşid Paşa ve Ahmed Paşa hariç ortalama bir yıl veya birkaç aydan azdı. Sudan'ın bazı valileri, Sudan'ın tüm bölgelerinde sabır, idari deneyim ve güvenliği genişletme yeteneği ile ayırt edilmişti. Bazı valiler, Sudanlıların ülkelerinin yönetimine katılımı üzerinde çalışmış bu da Türklerden idari deneyim kazanmalarına yardımcı olmuştu.¹⁶⁵ Türkler, Sudan'ın fethedildiği ilk yıllarda Sudan'da idari adımlar uygulamaya başlamış ve 1826'dan itibaren de idari sistemin temellerini sağlamlaştırmak için Sudan'daki idari politikayı kademeli olarak genişletmeye başlamışlardı. Türk yönetimi, Sudan'daki yönetimin başına Mısır'daki Valiliğe doğrudan bağlı bir vali koymuştur. Bu valiye Sudan'ı Hartum kentinden yönetmek için mutlak idari ve siyasi yetki verilmiştir. Buna ek olarak Sudan, kaymakamlıklar tarafından denetlenen kazalara ayrılmıştır. Kaymakama çalışmalarında bir temsilci, bir kadı, kâtipler, muhasebeciler, bir müftü ve bir danışma konseyi yardım etmiştir.¹⁶⁶

Türkler ayrıca Sudan'a bölgesel yönetim sistemini ve Sudan unsurlarının ülke yönetimine katılımını tanıtmıştır. Bunun nedeni, Türklerin Sudan'ın genişliğinden dolayı bu sisteme ihtiyaç duymalarıdır. Türklerle iş birliği yapan aşiret liderleri ve şeyhler, özellikle halktan vergi tahsilatı konusunda, Türkler ile Sudan halkı arasında bağlantı haline geldikleri için onlara büyük bir hizmette bulunmuşlardır. Bunun nedeni, Sudan'daki kabile liderlerinin veya şeyhlerin o dönemde Sudan toplumunun üst kesimini oluşturmalarıydı. Türklerle iş

¹⁶⁴ Mohamed Foud Şükriyy, *Mısır ve el-Siyade ale el-Sudan (Mısır'ın Sudan Üzerindeki Egemenliği)*, Dar El- Maarif Evi, Kahire, 1946, s.6.

¹⁶⁵ El-Kadal, a.g.e, s.79

¹⁶⁶ El-Gamal, a.g.e, s.330

birliğı yapan ilk Sudanlı isimlerden biri Muhammed El-Arbab dafallah, Abdulkadir Vad Al-Zein'idi.¹⁶⁷

Türk hâkimiyetinden önce Sudan'da sivil ve askeri mahkemeler bulunmuyordu. Sudan'ın birleşik bir yargı sistemi de yoktu. Ancak geleneksel İslam hukuku tarafından yönetiliyordu. Türk hâkimiyeti döneminde, büyük Sudan şehirlerinde yerel konseyler adı verilen sivil mahkemeler kurulmuştur. Her mahkemenin bir başkanı ve sekiz üyesi vardı. Türk yönetimi yargı ile de ilgilenmiştir. Bu nedenle her kaymakamlığın kadıları ve müftüleri olmuştur. Yargının başı Hartum merkezli bir genel yargıçtı.¹⁶⁸ İslam Krallıkları döneminde Sudanlıların İslam hukukuna dayalı bir yargı sistemi bulunuyordu. Fakat 19. yüzyılda Sudan'da Türk egemenliğinin kurulmasından sonra Mehmed Ali Paşa, Mısır'daki egemenliği sırasında Sudan'daki sivil adalet sistemine geçilmişti, Sudan'daki yargı komisyonu, genel Sudan hâkimi tarafından yönetilmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın ölümünden sonra Sudan'daki yargı sistemi değişmeden kalmıştır. Türk döneminde, Sudan'daki şeriat mahkemeleri kişisel statü ve mülk devri konularında uzmanlaşmıştır. Bölgesel meclisler olarak adlandırılan ticari ve medeni uyuşmazlıkları karara bağlamak için mahkemeler de kurulmuştur. Her meclis, biri Şafii mezhebi müftüsü, diğeri Hanefi mezhebi müftüsü olan bir başkan, dört üye, dört yazıcı ve iki âlimden oluşmuştur.¹⁶⁹

Ayrıca ordunun Sudan'daki Türklerin merkezi yönetim sisteminin en önemli dayanaklarından biri olduğu da göz ardı edilmemelidir. Türk döneminin başında Sudan'daki ordu, Türkler, Çerkezler, Arnavutlar ve bazı düzensiz gruplardan oluşuyordu. Fakat bu ordunun Sudan'da kalması Mehmed Ali Paşa'nın hazinesine çok pahalıya mal olmuştu. Mehmed Ali Paşa, Arabistan ve Şam'daki askeri faaliyeti ve onunla Avrupalı güçler arasında tırmanan çatışma onu orduyu Sudan'dan Mısır'a çağırma yöneltmişti.

- Peki, ordunun Mısır'a çekilmesinden sonra Sudan'da hangi ordu kalmıştı?

Ordunun Mısır'a çekilmesinden sonra Türkler Sudan'daki güvenlik ve askeri misyonu iki kategoride görevlendirmişler. İlk kategori Şeygiyye Kabilesiydi. Sudan'ın fethinden bu yana Türk egemenliğinin yanında yer alan aşiretti. Şeygiyye Kabilesi, Hartum'da hüküm sürmek için düzensiz bir ordu kurmuştu. Güvenlik ve düzenli görevlerle

¹⁶⁷ El-Kadal,a.g.e,s.82

¹⁶⁸ Meva Abdulaziz, *Ahd el-Türkiye fi el-Sudan (Sudan'da Türk Dönemi)*, 5.Bölüm, *Sudan Online Dergisi*,<https://www.sudanjournal.com/>, E.T:22/01/2022 Saat:14.40.

¹⁶⁹ Hüseyin,a.g.e,s.133.

görevlendirilmişlerdi. Liderleri sık sık onların arasında olmuş ancak maaşları verilmemişti. Devlet onlara para yerine yetiştirmek ve toplamak için tarım arazileri vermiş ve silah sağlamıştı. İkinci kategori Zenci unsurlarıydı. Bu Zenci unsurlar Nûbe Dağları ve Beyaz Nil'den toplanıp köleleştirilip Asvan'daki kamplara sürülüyordu. Burada Asvan'da askeri eğitim görüp daha sonra bir kısmı Mısır'a, bir kısmı da Sudan'a dağıtılıyorlardı. Bunlardan ilk düzenli ordu, Cihatçılık olarak bilinen modern Sudan tarihinde kurulmuştur. Sudan'daki Cihatçılık ordu, disiplin, itaat ve cesaretle ayırt edilmişlerdi. Ayrıca savaşlarda ve güvenlikte önemli bir rol oynamışlardı. Cihatçılarla birlikte, vergi toplamak ve halkın kalbine korku sokmak için şehirleri ve köyleri devriye gezen askerler olan başıbozuk gruplar da kurulmuştu.¹⁷⁰

2.7. Sudan'da Türk Yönetiminin Ekonomi Politikası

Osmanlıların 19. yüzyılda Sudan'da izledikleri ekonomi politikası, Mehmed Ali Paşa ve torunlarının Mısır ülkesindeki kişisel amaç ve güdülerinin gerçekleştirilmesiyle bağlantılı olduğu görülmektedir. Mehmed Ali Paşa'nın amaçları Mısır'da modern bir düzenli ordu kurmak ve Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir devlet kurmaktır. Bu hedeflere ulaşabilmesi için muazzam maddi ve insan kaynağına ihtiyacı vardı. Bu yüzden büyük ekonomik zenginliğe sahip Sudan'ı fethetmeyi düşünmüştü. Osmanlıların, 19. yüzyılda Sudan'da izledikleri ekonomi politikası, iki ucu keskin bir silahla karakterize edilmektedir. Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'daki ekonomi politikası ekonomik ve insan kaynaklarından yararlanmayı amaçlasa da dolaylı olarak Sudan'da bir tür modernliğin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bunun daha açık bir şekilde ortaya konulabilmesi için Mehmed Ali Paşa ve Sudan'daki torunlarının ekonomi politikası içindeki en önemli ekonomik kaynaklarını incelemek gerekir:

Maden Araması

Sudan'ın fethinin başlangıcından itibaren Mehmed Ali Paşa altın elde etmekle ilgileniyordu. Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ı fethetmesinin kişisel sebeplerinden biri altın elde etmektir. Sudan'ın fethinin ilk yıllarında seferlerin lideri İsmail Paşa altın aramaya çalışmıştı. Sudan'ın fethinin tamamlanmasından sonra İsmail Paşa, hemen Vazogli bölgesinde altın arama çalışmaları başlatmıştı. Sudan'ın fethi sırasında İsmail Paşa'ya

¹⁷⁰ El-Kadal,a.g.e,s.81.

maden uzmanları eşlik etmişti. Bu uzmanlar daha sonra bazı mineralleri toplayıp Mısır'a göndermişler ancak ülkenin o dönemdeki güvenlik istikrarsızlığı maden uzmanlarının çalışmayı durdurmasına neden olmuştur. Hurşid Paşa Sudan valisi olunca, maden aramak için Bani Şingül Dağları'na Avrupalı maden uzmanları ve işçilerden oluşan iki grup göndererek altın aramaya ilgi göstermiştir. İki misyon altın aramak için altı ay harcamış ancak sonuç hayal kırıklığı yaratmıştır. Daha fazla altın araştırmasını cesaretlendirecek bir bulguya rastlanmamıştır. Belki Sudan'da bulunan altın, Mehmed Ali Paşa'nın beklendiği kadar fazla değildi, belki de minerallerin araştırılması için Mısır'da sağlanamayan modern makinelerle ihtiyaç duyuluyordu.¹⁷¹

1838'de Mehmed Ali Paşa'nın mali durumu oldukça kritikti. Askeri harcamalardaki artış nedeniyle maddi durumu kötüleşmişti. Bu yüzden yeni ve hızlı finansal kaynaklar araması gerekiyordu. Mehmed Ali, Sudan'daki minerallerin bolluğu hakkında birçok çelişkili ifade duymuş ayrıca daha önce gönderdiği maden uzmanlarının görüşlerine ikna olmamıştı. Bu yüzden kendisi bizzat görmek için Sudan'ı ziyaret etmeye karar vermişti. Maden arama konusunda uzmanlaşmış Avrupalı mühendislerle birlikte Sudan ziyaretine çıkmıştı. Sudan'da, çoğunlukla altın madenciliği alanlarında çalışılan beş ay geçirmiş ancak sonuç başarısız olmuş ve Mısır'a dönmüştür. Çalışmaya devam etmek için bir grup işçiyi geride bırakmıştır.¹⁷²

Ticaret

Ticaret sadece ticaret borsası anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda ticaret, toplum içindeki kalkınma hareketini uyarlayan politik, sosyal, kültürel ve ekonomik bir faaliyetti. Sudan'da ticari faaliyet geliştirmek isteyen Osmanlı Hükümeti, iki ülke arasındaki ticari faaliyet sürecini kolaylaştırmak için bir miktar ulaşım sağlamaya çalışmıştır. Türk hâkimiyeti döneminde Osmanlılar, Sudan kaymakamlarının tüm başkentlerini ve posta hizmet sistemini içeren geniş bir telgraf hattı ağı kurmuşlardı. Sudan'daki ticari faaliyet pratiği sayesinde yabancı tüccarlar bölgeye gelmişlerdi. Onlarla birlikte Sudan'a, en önemlisi görkemli Riyal, Avusturya doları, İspanyol doları ve bazı Mısır para birimleri olan bir dizi para birimi de girmişti. Türk hâkimiyetindeki Sudan pazarı sermaye piyasası ile ilişkiliydi. Sudan pazarı, hammadde ürünleri ihracatçısıydı ve aynı zamanda tüketici

¹⁷¹ El-Kadal,a.g.e,s.100.

¹⁷² El-Gamal,a.g.e,s.344.

sanayi ürünleri ithalatçısıydı. Hartum pazarı mallarla doluydu. Sudan, yabancı tüccarları çekmeye başlamış ve Abbas Paşa döneminde Hartum'da yabancı konsolosluklar açılmıştır.¹⁷³

Sudan'da Avrupalı, Suriyeli, Yunan ve diğer tüccarlar için dış pazarlar açılmıştı. Sudan'dan Mısır'a ithal edilen mallar, köleler, fildişleri, silolar, her çeşit sığır ve devekuşu tüyü gibi pahalı ekonomik ürünlerdi. Bunu dış ticaretin tanıtılması ve ekonomik projelerin çalışmalarında yabancı para kullanımı izlemişti.¹⁷⁴

Köle Ticareti

Osmanlılar gelmeden önce Sudan'da köle ticareti vardı. Türk egemenliği Sudan'a geldiğinde köle ticaretine güçlü bir destek vermişti. Nitekim Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ı almasının en önemli hedeflerinden biri asker elde etmektir. Sudan'ın fethinden hemen sonra, Zenci kabileleri ele geçirmek için askeri kampanyalar başlamıştı. Köleleştirilmeleri için onları Asvan'a götürmüşlerdi. İsmail Paşa askeri faaliyetine Mavi Nil'in güneyinde başlamıştı. Sinner yakınlarındaki Tapa Dağı'na, Mısır'a gönderilen 1.900 kişiyi yakalayan bir bölük göndermişti. Defterdar Muhammed Hüsrev 800'ü Mısır'a gönderilen 1.200 köle ele geçirmişti. Mehmed Ali Paşa, çok sayıda köleyi yakalamak için oğlu İbrahim Paşa'yı köle seferlerini denetlemek üzere Sudan'a göndermişti. Hurşid Paşa döneminde köle elde etmek için Şulk Bölgesi ve Alangna Bölgesi'ne iki sefer düzenlemişti.¹⁷⁵

Köle seferleri, özellikle gayrimüslim zenci kabile bölgelerinde köylere ve kabile toplantılarına sürpriz baskınlar şeklindeydi. Bu seferler, Sudan'daki köle ticaretinin canlanmasına yol açmıştı. Sudan, Mısır ve Arabistan'da pazar haline gelmişti. Sudanlı köle tüccarlarına El-Celabe adı veriliyordu. Onların yanı sıra Mısır, Levant ve Avrupa'dan gelen köle tüccarları vardı. Bazı çalışanlar köle ticaretine büyük miktarda para üreten ekonomik bir faaliyet olarak dahil olmuşlardı. Böylece Sudan'da Türk döneminde köle ticareti meşru bir ekonomik faaliyet haline gelmişti. Sudan'daki en büyük köle ticareti pazarları El Obeid, Kalabat, Hartum, Gedaref, Şendi, Berberi ve Kassala bölgelerindeydi.¹⁷⁶

¹⁷³ Babaker,a.g.t,s.81.

¹⁷⁴ El-Gamal,a.g.e,s.378.

¹⁷⁵ El-Kadal,a.g.e,s.97.

¹⁷⁶ Babaker,a.g.t,s.84.

Tarım

Sudan'daki Türk hükümeti, ekonomi politikasının odak noktası olan tarıma büyük önem vermiştir. Mehmed Ali Paşa, Sudan'ı ilhak etme amacının, tarımsal ürünler vasıtasıyla ticaretin geri kazanılması olduğunu açıkça belirtmiştir. Türkler, Mısır'a henüz ulaşamayan mali ve teknik ihtiyaçlarından dolayı modern sulama yöntemleri getirememiştir. O dönemde Sudan'da hâkim olan sulama sistemlerinde bazı reformlar yapmakla yetinmişlerdir. Yağmur sulamasından ziyade çivitlere dayanan tarımı teşvik etmek için bazı idari önlemler üzerinde çalışmışlardır. Örneğin Vali Hurşid Paşa, Şendi ve Hartum'da su işleri yapmak ve sulama kanalları kazmak için Mısır'dan işçi ve teknisyenlerin gönderilmesini istemiştir. 1826'da Türk hâkimiyeti döneminde Mısır'dan Sudanlılara modern tarım yöntemlerini öğretmek için çok sayıda köylü, işçi ve teknisyen gelmiştir. Bunlar Sudan'ın farklı bölgelerine dağıtılmıştır. Sudanlı ileri gelenlerin oğulları da modern tarımın temellerini öğrenmek üç yıllığına Mısır'a gönderilmiştir.¹⁷⁷

Türkler ayrıca Sudan'a bazı nakdi mahsulleri de getirmişler. Böylece Sudanlı çiftçinin artık sadece tüketici mahsulleri üretmek yerine pazar için mahsul ürettiği Sudan tarımında büyük bir değişim yaşanmıştır. Ancak Türkiye'nin Sudan'a nakdi mahsul getirmesi, fizibilite çalışması yapılmadan sadece deneyime dayanıyordu. Sudan'da denedikleri nakdi ürünlerden bazıları buğday, arpa, çivit, afyon, şeker kamışı, pirinç ve pamuktu.¹⁷⁸ Mısır yönetimi sırasında Sudan'da tarımın gelişmesi amacıyla halkı tarım konusunda eğitmek için Mısır'dan bir grup çiftçi gönderilmiştir. Sudanlı ileri gelenlerin oğullarından bazıları Mısır'a giderek orada ileri tarım yöntemlerini öğrenmişlerdi. Ayrıca buğday, sebze, çeşitli meyve ağaçları (portakal, limon, nar ve üzüm gibi) yetiştirmek için Sudan'a girmişlerdi. Hartum'da çevre düzenlemesi üzerinde de çalışmışlardı.¹⁷⁹

Sanayi

Türkler Sudan'a deri tabaklama endüstrisi ve çivit üretimi için fabrikalar kurmuş, bazı el sanatlarını tanıtmışlardı. Ancak Türkler Sudan'daki tekne endüstrisi ile de ilgileniyorlardı. Bu ilgi, Hurşid Paşa'nın Mısır'dan Sinner'a bir cephanelik kurması için ekipman

¹⁷⁷ Marzakel El-Amari, *El-vadü el-Iktisadiyy fi el-Sudan fi zill el-hükum el-Türkiyye (Sudan'da Türk Egemenliği Altındaki Ekonomik Durum)*, Cezayir Tarih ve Hukuk Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, s.71.

¹⁷⁸ Babaker, a.g.t, s.61

¹⁷⁹ Antoine El-fati, *Mühammed Ali Paşa fi el-Sudan (Sudan'da Mehmed Ali Paşa)*, <https://www.lebarmy.gov.lb>, E.T:22/01/2022 Saat:15.33.

gönderilmesini istediği Sudan'daki Türk hâkimiyetinin ilk yıllarından beri belirgindi. Daha sonra Sudan'da tekne endüstrisi yavaş yavaş yayılmaya başlamıştı. Berberi kaymakamı, Sudan'da yetişen akasya ağaçlarından 21 tekne yaptırmıştı. Bundan sonra tekne üretimi için Hartum yakınlarında el Mukrin tersanesi kurulmuştu. Böylece tekne inşası Sudan'ın önemli sanayilerinden biri haline gelmişti. Sudan'da sabun ve sigara gibi diğer endüstriler de kurulmuş ancak kapsamı sınırlı tutulmuştu.¹⁸⁰

Vergiler

Osmanlılar, Sudan'a girmeden önce Sudanlılar vergi sistemini biliyorlardı. Vergiler, Func İslam Krallığı ve Fur İslam Krallığı'ndaki sıradan insanlar tarafından ödeniyordu. Buna ek olarak Sudanlılar vergileri nakit olarak veya aynı olarak mahsul, kan ve hayvan şeklinde ödemişlerdi. Mehmed Ali Paşa'nın orduları Sudan'ı almaya geldiğinde ordu komutanları ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için Sudan'daki insanlara vergi uygulamıştı. İsmail Paşa insanlardan yem, hayvan, köle ve para istemişti. Sudan'ın fethinin başlangıcında, vergilendirme, belirli bir temel ve sistem olmaksızın gelişigüzel bir şekilde gerçekleştirilmişti. Bu nedenle, Sudan'ın ilk yöneticileri tarafından atılan ilk adım bir vergi sistemi kurmaktır. Ayrıca vergi tahminlerinin belirlendiği çoğu köyün nüfus sayımını gerçekleştiren bir komite atanmıştı. Ancak bu komite halkın koşullarını ve bölgeler arasındaki ekonomik değişimleri dikkate almamış ve vergi tahminleri halkın fiziki kapasitesinin üzerine çıkmıştı. Bu da halkın saltanatının başında yeni Türk yönetimine karşı ayaklanmasına neden olmuştu. Mehmed Ali Paşa, Sudan valilerine, Türk egemenliğini istikrara kavuşturmak için vergileri azaltmaları talimatını vermişti.¹⁸¹

Yapılan araştırmaların çoğu, Sudan'da Türkiye döneminde vergi sisteminin en önemli özelliklerinden birinin, her türlü mülkü (tarım, hayvan, ev, kesin vergi, gümrük ve tekne) içermesi olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, Sudan'la ilgili çalışmaların çoğunda, vergilerin Sudan'da Türk döneminin gerçekleştirdiği en büyük ekonomik yağma olduğunu ileri sürmektedir. Sorun sadece ağır vergilerin uygulanması değildi. En büyük sorun halktan tahsil edilme şekliydi. Sudanlıların ilk günlerinden itibaren yeni Türk

¹⁸⁰ Nasım Makar, *Mısır ve Bena el-Sudan el-Hadis (Mısır ve Modern Sudan'ın İnşası)*, Mısır Evi, Kahire, 1993, s.18.

¹⁸¹ Hasan Ahmed İbrahim, *Mühammed Ali Paşa fi el-Sudan: Dirase li Ehdafe el-feth el-Türkiyye (Sudan'da Mehmed Ali Paşa: Türk Fethinin Amaçları Üzerine Bir Araştırma)*, Yüksek Lisans Tezi, Hartum Üniversitesi Tarih Bölümü, 1998, s.155.

rejiminden nefret etmesine neden olan şey buydu.¹⁸² 19. yüzyılda Sudan'da Türklerin izlediği yönetim politikası, Sudan halkı ve Türkler arasında siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan başarı ve başarılarla sonuçlanan iki ucu keskin bir kılıçtı. Her ne kadar Sudan'daki Türklerin politikası Sudan'ın ekonomik ve insan kaynaklarından yararlanmayı amaçlasa da dolaylı olarak Türklerin politikası, daha önce var olmayan ve Sudan halkı tarafından bilinmeyen bir tür yenileşmenin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur, Özellikle idari, ekonomik ve sosyal yaşamın çeşitli alanlarında bu gözlemlenebilir. Türk egemenliği döneminde Sudan, yeni bir devlet tarzıyla tanışmıştır. Sudanlılar, Türk egemenliği durumunda modern sivil eğitimi, sivil yargıyı, kapitalist üretimi, ücretli emek çemberinin genişlemesini, nakitle uğraşmayı, yeni sanayilerin devreye girmesini ve telgrafın devreye girmesini biliyorlardı. Sudan'daki Türk dönemi, Sudan'ın modern bir ulus devlet olarak oluşumuna açık ve etkili bir katkıda bulunmuştur. Ayrıca Sudan'da Türklerin uyguladığı politika, 19. yüzyılda Sudan toplumuna yansıyan ve günümüze kadar devam eden Türk kültürel etkilerini de beraberinde getirmiştir.

¹⁸² El-Kadal,a.g.e,s.119.

BÖLÜM 3: 19. YÜZYILDA SUDAN'DA OSMANLILARIN KÜLTÜREL ETKİLERİ

3.1. Kültür ve Kültürel Etki Kavramları

Toplumsal tarih biliminde, tarihsel olayların köklerine değinilmeden hiçbir toplumdaki sosyal değişimler açıklanamaz. Bunun nedeni, tarihsel bilgi ve analizlerinin toplumsal değişimlerin nedenlerini bulmaya yardımcı olmasıdır. Sudan ve Türkiye'deki tarihsel çalışmaların çoğu, iki ülke arasındaki siyasi tarihin açıklığa kavuşturulmasıyla ilişkilidir. Ayrıca mevcut çalışmalarda, Sudan'da Türklerin kültürel ve sosyal etkilerine değinilmemesi nedeniyle bu alanda büyük bir boşluk bulunmaktadır. Toplumsal değişimler ve kültürel etkiler, başarıları veya başarısızlıkları ne olursa olsun, ülkelerdeki siyasal sistemlerin temel sonuçlarını yansıtmaktadır. Osmanlıların Sudan'daki kültürel etkisi konusunu ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Sudan'da Türklerin kültürel etkileri konusunda sadece bazı ayrıntılı olmayan çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar, bazı Sudanlı araştırmacılar tarafından Türkiye ile Sudan arasındaki tarihsel ilişkiler ele alınırken özet olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmanın konusuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar oldukça yetersizdir. Bu çalışmada, Sudan toplumunun ilgili dönemde Türklerden kültürel olarak etkilendiği tarihsel, politik ve ekonomik olayların incelenmesine ve analiz edilmesine çalışılacaktır.

19. yüzyılda Sudan'daki Türklerin kültürel etkileri konusuna geçilmeden önce kültür kavramı, türleri, özellikleri, kültürel etki kavramı ve toplumlar arasında kültürel etkinin nasıl oluştuğu ile ilgili bazı kavramların ele alınmasının gereklidir. Bu kavramların açıklığa kavuşturulması, bilgilerin birbirine bağlanması ve okuyucu ve araştırmacılar için daha analitik ve anlaşılır hale gelmesini sağlayacaktır.

Kültür kavramı sosyolojinin temel kavramlarından biridir. Kültür kavramı ilk olarak 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Asrın toplumları tarım toplumları olduğu için, o dönemdeki kültür kavramı tarım ya da bahçecilik düzeyinin yükseltilmesi sürecini ifade etmektedir. 19. yüzyılın başlarında, kültür kavramı, bireysel insan becerilerinin geliştirilmesini, çok sayıda zihinsel ve ruhsal gelişimin başarılmasını açıkça göstermeye başlamıştır. Yirminci yüzyılın başında, Kültür kavramı antropolojide temel bir kavram olmuş ve sosyal bilimlerde büyük önem taşıyan kavramlardan biri haline gelmiştir.

Ayrıca, insanlığa bilimsel ilerleme ve entelektüel gelişimde yardımcı olan büyük fikirleri ve buluşları da ortaya çıkarmıştır.¹⁸³

Dünyadaki her toplum kendi kültürü ile karakterize olmuştur. Ayrıca, her kültürün kendine özgü avantajları, maddi ve manevi bileşenleri vardır. Maddi kültür, yaşam biçimi, toplum üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için kullandıkları araçlar ve bu araçları kullanmak için geliştirdikleri yöntemlerden oluşur. Örneğin, av araçları, tarım araçları, dövüş araçları, kostümler ve eğlence tarzı tüm kültürel formlar ve araçlar maddi kültüre örnek sayılabilir. Ahlaki kültürün bileşenleri ise toplumda hâkim olan gelenek ve göreneklerin toplamıdır, Ahlaki kültür, toplum üyeleri tarafından zaman içinde nesilden nesle aktarılır. Kültür, basit, karmaşık, gelişmiş veya gelişmemiş olsun, tüm toplumları içerir.

Kültür kelimesi 19. yüzyılın ortalarından itibaren yaygın olarak kullanılmıştır. O zamanlar bu kelime, evrensel insanın öğrenme, bilgi aktarma ve onu yaşamda kullanma yeteneği anlamına geliyordu. Kültür kavramı, yirminci yüzyılda antropolojinin ele aldığı kavramlardan biri haline gelmiş ve kavram tüm insan fenomenlerini içermiştir. Antropolojideki gelişmenin bir sonucu olarak, bir dizi uzman bilim adamı kültür kavramını açıklayan tanımlar sağlamıştır, Kültür kavramının en eski tanımlarından biri sosyal bilimlerdeki bilim adamları ve araştırmacılar arasında en yaygın ve ünlü olanı, İngiliz antropolog Edward Taylor'un tanımıdır. Taylor, 1871 tarihli "İlkel kültür" adlı kitabında kültürün, bir insanın içinde yaşadığı toplumdan edindiği maddi kültür ve ahlaki kültürü içeren bir kompleks olduğunu belirtmiştir. Kültür kavramının bu tanımıyla Taylor, onun için kültürün bir insanın tüm sosyal yaşamını ifade eden kazanılmış bir süreç olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸⁴

Sosyal bilimlerin çeşitli dallarındaki bir dizi bilim adamı ve araştırmacı, kültür kavramının birçok tanımını ele almıştır. Sosyal bilimler araştırmacıları arasında kültür kavramının en meşhur tanımı şöyledir: kültür, gelenekleri, dinleri, dilleri, yasaları, etnik kökenleri, davranış kalıplarını, düşünce biçimlerini ve insanın maddi ve manevi kazanımlardan ürettiği her şeyi içerir. Bu anlamda kültür kavramı, bireyi ve toplumu

¹⁸³ Amin Mohamed Said, *El-alakatü el-Sekafiyye ve el-Lüğaviyye (Kültür ve Dil İlişkileri)*, Afrika-Türkiye İlişkileri Konferansı, Üçüncü Eksen, Afrika Üniversitesi Araştırmaları Merkezi ,Hartum, 2015, s. 142.

¹⁸⁴ Haitham Muzaahim, In the definition and interpretation of culture, <https://www.almayadeen.net/books/939417/>, E.T:07/02/2022 Saat:18.20.

çevreleyen kapsamlı ve bütünsel bir olgudur. Kültür, insanın sosyal konumu ve çevresiyle yakından bağlantılıdır, çünkü özelliklerini bu çevreden almıştır. Toplumların kendilerine ve çevrelerine bakabilecekleri kriteri kültürün oluşturduğu iyi bilinmektedir. Bu kriter bizim için kültürün temel unsurları olan etnik köken, dil ve dini içerir. Kültür, toplumların ve halkların kimliğinin temel bir ifadesidir.¹⁸⁵

Kültür, kapsamlı olarak, mevcut ve beklenen yaşam teknolojisini içeren bir dizi alt sistemden oluşan açık bir sistem olarak da tanımlanmaktadır. Bu, insanın başka bir insanla etkileşiminden kaynaklanan fiziksel ve fiziksel olmayan sistemleri ve geçmişten günümüze ve geleceğe kadar uzun bir süre boyunca çevre ile etkileşimini içermektedir. Kültür kavramının bu kapsamlı tanımının, özellikle şu anda yaşadığımız ileri iletişim araçları çağında, diğer kültürlerin etkilerine ve kültürel değişim olaylarına açık bir kamusal sistem olduğunu gösterdiği belirtilebilir. Kültür, mevcut yaşamın teknolojisini içerir. Bir kişinin yenilik yapma ve yaratıcı olma yeteneğine sahip olduğunu vurgular. Böylece, kültürün esasen insan yapımı olduğunu ve onu diğer tüm varlıklardan ayırdığı açıktır.¹⁸⁶

Sonuç olarak, sosyal bilimlerdeki bilim adamları ve araştırmacıların kültür kavramıyla ilgili olarak ele aldıkları tanımlarla çerçevesinde, kültürün sürekli yeniliğe dayalı sosyal hayata uyum sağlamak ve insan ihtiyaçlarını karşılamak için insan tarafından üretildiği sonucuna varılmaktadır. Öyleyse kültür, insanın yaşam biçimidir, insan yapımıdır ve nerede bir insan varsa, orada bir kültür vardır. Temelde insanın hayatını yaşamak için oluşturduğu yolu kapsamaktadır.

Sosyologlar kültürü geniş kavramında iki türe ayırırlar:

- Maddi kültür: İnsan yapımı olarak kabul edilen şeylerden oluşan bir kültürdür. İnsanın hayatı yaşamasına yardımcı olmak için ürettiği maddi veya somut yaratımlardan ve yeniliklerden oluşur. Maddi kültür araçları, mimariyi, mobilyaları, tapınakları, camileri, yolları, şehirleri, okulları, giysileri ve teknolojiyi içerir. Maddi

¹⁸⁵ Yusuf Fadl Hasan, *Diraset fi Tarihü el-Sudan ve İfrıkyä ve Biladü el-Arap (Sudan, Afrika ve Arap Ülkeleri Tarihi Araştırmaları)*, 3.Cilt, Sudatek Evi, Hartum, 2008, s.198.

¹⁸⁶ Nebil Ali, *Terıf el-Sekafe ve el-Sekafe el-Ferıyye (Kültür ve Alt Kültürün Tanımı)*, <https://Uomustansiriyah.Edu.Pdf>, E.T:10/02/2022 Saat:14.54.

kültür, insanın kendi ihtiyaçlarına göre ürettiği her şeyi içerir ve çoğu çalışma medeniyet terimi ile maddi kültüre atıfta bulunur.¹⁸⁷

- Maddi olmayan kültür: İnsanın maddi olmayan düşüncelerini ifade eden bir kültürdür. Manevi kültür, inançlar, dinler, gelenekler, normlar, değerler, ahlak, dil ve sembolleri içerir. Her toplumun veya halkın, toplum üyeleri tarafından kendi aralarında iletişim kurmak veya kültürlerini açıklığa kavuşturmak ve açıklamak için diğer halklarla iletişim kurmak amacıyla kullanılan kendi dili, gelenekleri ve sembolleri vardır.¹⁸⁸

Kültür kavramının Sosyal Bilimlerdeki birçok ve çeşitli tanımlarına dayanarak, kültürün özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- Kültür insani bir süreçtir. Yani, kültürü yaratabilecek tek varlık insandır. Çünkü bir insan, fizyolojik değişiklikler olmaksızın davranışı icat etme, değiştirme ve çevresel ve sosyal koşullara uyum sağlama olasılığını sağlayan zihinsel yeteneklere sahiptir.¹⁸⁹
- Kültür değişen bir süreçtir. Yani, kültür değişir, hareket eder ve genellikle daha iyisi için gelişir. Sabit veya istikrarlı bir kültür yoktur. Herhangi bir kültürde değişim veya gelişme yavaş yavaş gerçekleşir. Bunun en büyük kanıtı, ilk ilkel toplumların 19. yüzyılda sanayi toplumlarına dönüşmesidir.¹⁹⁰
- Kültür edinilmiş bir süreçtir. Yani, bir kişi onu çevreleyen toplumdan kültürel davranışları öğrenir ve edinir. Örneğin, sosyalleşme aşamasındaki bir çocuk kültürü çevreleyen toplumdan öğrenir (aile, okul, sokak, liderler, sosyal medya vb.).¹⁹¹
- Kültür bir süreklilik sürecidir. Kültür birey değildir veya bir gruba ve bireye ait değildir, ancak zaman içinde nesilden nesle aktarılır. Kültür yok edilemez, kültür ölmez, devam eder. Örneğin, gelenekler, gelenekler ve efsaneler sabit kalır ve varlıklarını uzun süre korurlar. Kültürün sürekliliği, antropologların spekülatif tarih

¹⁸⁷ Hitesh Bhasin, What Is Culture? Types and Characteristics, <https://www.marketing91.com>, E.T:17/02/2022 Saat 16.20.

¹⁸⁸ Bhasin,A.g.m

¹⁸⁹ Tarık Abdül Rauf Amer, Mefhüm el-Sekafe ve Hassısuha ve Unsuruha (Kültür Kavramı, Özellikleri ve Unsurları), <https://al3loom.com>, E.T:20/02/2022 Saat:12.30.

¹⁹⁰ Ali Abdülvahid Abdülhamid, El-sekafe:el-Mefhüm-el-Hassıs-el-Alakat (Kültür: Kavram - Özellikler - İlişkiler),Kahire Üniversitesi-Eğitim Araştırmaları Enstitüsü,<https://www.academia.edu>, E.T:21/02/2022 Saat:15.30.

¹⁹¹ Amer.

yöntemiyle kültürel kalıpları incelemelerine yardımcı olmuştur. Spekülatif tarih yöntemi, kültürel olgunun kökenini ve nesiller boyunca gelişimini izlemektedir.¹⁹²

- Kültür kümülatif bir süreçtir. Mevcut ve sonraki nesillerin katkısıyla kültür sürekli büyümektedir. Kültürel birikimin bu özelliği, kültürel yaşamın gelişmesine ve içinde yaşadığı çevreyi kontrol etmede insan yeteneklerinin genişlemesine yol açmaktadır.¹⁹³
- Kültür bütünleştirici bir süreçtir. Kültür insan ihtiyaçlarını karşılar ve insan ruhunu rahatlatır. İnsan tüm ihtiyaçlarını karşılamak için kültürü icat etmiş. Bunun nedeni, kültür unsurlarının maddi ve ahlaki birleştirmesidir.¹⁹⁴
- Kültür görecelidir. Bazı alışkanlıklar ve davranışlar bir kültürde bir hata veya kusur olarak kabul edilebilir, ancak genellikle başka bir kültürde tamamen kabul edilebilir ve doğru olarak kabul edilebilirler. Örneğin, Hinduların din kültüründe sığır eti yemek yasaktır, ancak İslam kültüründe sığır eti yemek yasak değildir. Ve diğer kültürel karşılaştırmalar sadece dini değildir.¹⁹⁵

Kültürel Etki Kavramı (Kültürleşme)

Kültürel etki kavramı (kültürleşme), sosyal bilimlerdeki modern kavramlardan biridir. Kültürel etki kavramı, son yıllarda farklı halklar ve ülkeler arasında gerçekleşen açıklık ve örtüşmeden ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıldan günümüze kadar halklar, diğer halklarla paylaşmak ve diğer kültürlerden etkilenmek için kendi özgün kültürlerinden ortaya çıkmışlardır. Kültürel etkileşim kavramı, halklar arasındaki iletişimi pekiştirmede önemli bir rol oynar, çünkü kültürel etkileşim, insanlığın çağlar boyunca elde etmek istediği Dünya Barışı ilkesinin gücünü artırır. Kültürel iletişim kuran halkların veya ülkelerin kendi aralarında savaflara ve silahlı çatışmalara başvurmayacakları düşünülür. Kültür kapsamlı ve kapsayıcı bir kavramdır. Ancak kültür, halkların kimliklerini belirleyebilecekleri tek ve en geniş penceredir.¹⁹⁶

¹⁹² Sami Ksha, 'Culture: The Meaning, Characteristics, and Functions', <https://www.yourarticlelibrary.com/>, E.T:26/02/2022 Saat:11.15.

¹⁹³ Abdülhamid.

¹⁹⁴ Ksha.

¹⁹⁵ Abdülhamid.

¹⁹⁶ Fatıma Meşala, Cultural interaction, <https://mawdoo3.com/>, E.T:30/02/2022 Saat:10.34.

Kültürel etkileşim, bireyler, gruplar ve halklar arasında birbirleriyle sürtüşmeleri ve iletişim kurmaları sonucunda karşılıklı kültürel etki olarak tanımlanır. Günümüzde kültürel etkileşim, halklar arasında alma ve verme ilkesine dayanmaktadır, yani halklar entelektüel ve kültürel ürünlerini verir ve onları herhangi bir engel olmaksızın halka açık olarak diğer topluma sunarlar. Bazen, kültürel etkinin ortaya çıkmasından sonra, bazı toplumlar yabancı kültürleri benimser ve onları kendi kültürlerinin ayrılmaz bir parçası haline getirir.¹⁹⁷ Kültürel etki kavramının yaratılması (kültürleşme) kültürlerarası iletişim olgusunun gözlemlenmesinden kaynaklanmaktadır. Kültürel etki veya kültürleşme terimi 1880'de kullanılmaya başlanmıştır. Kültürel etki kavramını yaratan Amerikalı antropolog Boyle'dur, Boyle, göçmenlerin yaşam tarzlarının Amerika'ya dönüşümü ve Amerikan toplumuyla temas kurduklarında kültürel düşüncelerinin dönüşümü üzerine antropolojik çalışmalar yapıyordu. Kültürel etki, iki grubun üyeleri arasında farklı kültürlerle bağlantılı ve doğrudan kültürel temasın ortaya çıkmasından kaynaklanan, bir veya her iki grubun kültürel kalıplarında değişikliklere yol açan kültürel fenomenlerin toplamıdır.¹⁹⁸

Antropologlar, kültürel etkinin halklar, kolonizasyon veya göç arasındaki ortak faktörlerin varlığının bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Bazen kültürel etki kendiliğinden, istemeden ve kontrolsüzce gerçekleşirdi. Bu durumda etki, iki kültürün ya da iki halkın kültürünün birbiriyle temasından kaynaklanırdı. Ancak bazen kültürel etki organize ve kontrollü bir şekilde zorlanır. Bu durumda, kültürel etki sömürgeleştirme veya kölelik yoluyla gelir. Antropolojideki bu tür kültürel etkiye etnosid (değerler kırımı/ kültürel soykırım) denir. En yakın örnek, sömürge döneminde Batı ve Kuzey Afrika ülkelerinde Fransız sömürgeciliğinin gerçekleştirdiği kültürel soykırımdır. Bunu bugün Fransız sömürgeciliğine maruz kalan Batı Afrika ve Kuzey Afrika ülkelerinde açıkça görebiliriz. Batı ve Kuzey Afrika toplumları ağırlıklı olarak Fransız kültürüne sahip toplumlar haline gelmişlerdir.¹⁹⁹

Bu noktada, belirli bir toplumun kültürel etkisinin incelenmesi için bazı sorular sorulması gerekmektedir: Ne tür bir kültürel etki? İki toplum arasında kültürel etki nasıl oluşur? Kültürel etkinin ortaya çıkmasına hangi faktörler katkıda bulunur? Toplumdaki kültürel

¹⁹⁷ Hibe Hayrallah, Cultural interaction between peoples Decisively, <https://Sotor.Com/>, E.T:05/03/2022 Saat:18.55.

¹⁹⁸ Denis Kush, Çeviren:Mounir el-Saidaniyye, *Mefhüm el-Sekafe fi el-ülüm el-İctimayye (Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı)*, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi Evi,Beyrut, 2007, 97.

¹⁹⁹ Kush,a.g.e,s.106

kalıplardan hangileri kültürel olarak etkilenir? Kültürel etkinin sürekliliği var mı? Sonuç olarak, bu soruların cevapları açıklığa kavuşturarak, herhangi bir toplumdaki kültürel etki basitleştirilmiş ve açık bir şekilde incelenebilir.

Bu çalışmada da soru sorma yöntemi benimsenmiştir. Çünkü araştırmalarda soru sorma yöntemi, araştırmacıyı ve okuyucuyu, Sudan'daki Türklerin kültürel etkilerini basitleştirilmiş bir şekilde analiz etme ve açıklama konusunda daha bilinçli ve anlayışlı hale getirmektedir. Buna göre, bu çalışmanın konusu ile ilgili en önemli sorular şu şekilde sınıflandırılmıştır: Sudan toplumu Türklerden kültürel olarak nasıl etkilendi? Türklerin Sudanlılar üzerindeki kültürel etkisi kendiliğinden mi yoksa kasıtlı mı oluştu/oluşturuldu? Sudan toplumunun Türk kültüründen etkilenmesine yardımcı olan ortak faktörler var mıydı? Sudan kültür örüntülerinden hangisinde Türk kültürel etkisini gözlemleyebiliriz? Sudan'da hala Türk kültürünün devamlılığı var mı? Çalışmanın hipotezinin kanıtlanması amacıyla, bu bölümde ortaya konan bu sorular, daha ayrıntılı olarak cevaplanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın önceki bölümünde, 19. yüzyılın başlarında Türkiye'nin Sudan'ı fethi, o dönemde Türklerin Sudan'ı yönetme politikası ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Türklerin Sudan'daki politikası, iki ucu keskin bir silah olarak nitelendirilmişti. Türkler bir yandan ülkenin ekonomik ve insan kaynaklarından yararlanırken, diğer yandan Sudanlılar o dönemde modern devletin bir tür karakterinin ortaya çıkışına tanıklık ederek yararlanmışlardı. Türk yönetim politikası, modernitenin karakterinin Sudan'a idari, sosyal ve ekonomik yaşamın bazı yönlerini kazandırmasıyla sonuçlanmıştır. O dönemde modernite Sudan toplumu için modern devlet, modern eğitim, sivil adalet, modern endüstrilerin tanıtılması, telgrafın tanıtılması ve diğerleri tarzında temsil edilmiştir. Sudanlı araştırmacıların çoğu, Türklerin Sudan'ın modern bir devlet oluşumuna etkin katkıları konusunda hemfikirdir. Çalışmanın bu bölümünde, Türklerin modern Sudan'ın oluşumuna katkısının ortaya konulabilmesi amacıyla, Sudan'daki Türk döneminden kaynaklanan en önemli kültürel etkiler aktarılmaya çalışılacaktır.

Antropolojide de bilindiği gibi fetihler genel olarak toplumlar üzerinde her ne sebeple olursa olsun değişim ve etkiler getirmektedir. Neredeyse altmış dört yıl Sudan'a hâkim olan Türk fethinin amaç ve hedefleri ne olursa olsun, Sudan halkı üzerinde siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak bir etkisi olmuştur. Sudan'daki araştırmacıların

çoğunluğu, Türkiye döneminin Sudan toplumunun yaşamı üzerinde somut bir etki yarattığı konusunda da hemfikirdir.²⁰⁰ Sudan'daki Türk hâkimiyet dönemi, Sudan toplumunda sosyal ve kültürel dönüşümler ve değişimler meydana getirmiştir. Türklerin kültürel etkisi Sudan halkının yaşamındaki uygulamalarına ve inançlarına yansımıştır. Türklerin 19. yüzyıldaki kültürel etkisi Sudan kültürünün birçok bileşeninde açıkça görülebiliyordu. Bunu yakın geçmişte veya günümüzdeki Sudan toplumunun yaşamında da gözlemlemek mümkündür. Özellikle yönetim, şehircilik, dil, eğitim, iletişim, ulaşım, yargı, yaşama ve yeme biçimleri ve diğer alanlarda Osmanlı etkisi, bu çalışmada değerlendirilecektir.

19. Yüzyılda Türk döneminde Sudanlıların tanık olduğu büyük dönüşüm bizi önemli bir soruya yöneltiyor: Sudan'daki Türklerin kültürel etkisi kendiliğinden mi yoksa kasıtlı mı? Türklerin Sudan toplumu üzerindeki kültürel etkisi, Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ı fethetme hedeflerinden biri değildi. Sudan'daki Türk kültürel etkisi, Türk egemenliğinin fetih hedeflerine ulaşmak için uyguladığı siyasi ve idari uygulamaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Başka bir deyişle, Sudan'daki Türk kültürel etkisi kendiliğinden oluşmuş ve Türkler tarafından kültür emperyalizmi izlenmemiş ve ayrıca Türkler kasıtlı olarak Sudanlılara Türk kültürünü dayatmamışlardı.

19. yüzyılda Sudan toplumunun Türkler tarafından kültürel olarak etkilenmesine neden olan ortak faktörler de vardı. Türklerin ve Sudanlıların dini geçmişi bu etki için sabit bir zemin olarak görülebilir. Türklerin ve Sudanlıların İslam dinine inandıkları bilinmektedir. Bu İslami çerçevede Türkler ve Sudanlılar arasında Arap dili, İslam kültürü, dini ritüeller ve benzeri bir dizi kültürel biçim benzeşmekteydi. Bütün bu ortak kültürel kalıplar, sosyal ve kültürel etkileşim ve kültürel örtüşmeye yol açmıştı. Bu nedenle İslam dini, Sudanlılar ve Türkler arasında önemli bir ortak faktör olarak düşünülebilir ve bu da Türklerin Sudan toplumu içindeki kültürel etkisinin Sudan'daki Türk yönetimi döneminde kademeli olarak gerçekleşmesine yardımcı olmuştur.

3.2. 19. Yüzyılda Sudan'da Türklerin İdari Etkileri

19. yüzyıldaki modern idari etki, Sudan'daki Türklerin kültürel etkilerinin ön saflarında yer almaktadır. Türkler Sudan'a geldiklerinde, Sudan'da Osmanlı yönetim yaklaşımından

²⁰⁰ Muaviye Sabri Raşidi, *El-alakat el-Düveliyye el-Sudaniyye el-Türkiyye (Sudan-Türkiye Uluslararası İlişkiler)*, Hartum, Araştırma ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Evi, Hartum, 2020, s.167.

kaynaklanan yeni bir yönetim şekli uygulamaya başlamışlardır. Sudanlıların Türk yönetimine uyum sağlayabilmesi için Türkler, Sudan'da yönetim konusunda kapsamlı bir değişiklik yapmıştır. Türk egemenliğinde, Sudan'da yönetim sürecinde, özellikle idari yönetim sistemleri konusunda yeni bir gelişme olmuştur. Türkler, Sudan'da modern yönetim sistemlerini tanıtmak ve modern devlet kurumlarının kurallarını oluşturmak için çalışmışlardır. Sudan'ın geniş topraklarını birbirine bağlayan merkezi bir yönetim sistemi, İstanbul'daki Osmanlı yönetim anlayışından türetilmiş birleşik bir yönetim sistemi içinde uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, Türk yönetimi döneminde Sudanlılar modern sivil devlet tarzını tanımaya başlamışlardır. Türklerin modern merkezi yönetim sistemi, modern eğitim, sivil adalet, kapitalist üretim, büyük çalışma ve parasal işlemler bölümünün genişletilmesi uygulamalarında geçerliydi. Buna ek olarak, Sudan'da iç ve dış ticaretin genişlemesiydi. Bu dönemde, modern rejimlerin varlığı nedeniyle Sudan, Sudan milliyetçiliğinin oluşum tohumlarına tanıklık etmeye de başlamıştı.²⁰¹

Sudan'a matbaanın getirilmesi, Türk egemenliğine dayanan en önemli eserlerden biriydi. Bu dönemde Türkler, Sudan'a bir litografi getirmişler. Bu matbaanın amacı, Sudan yönetimine ilişkin mali belgeler ve resmi kâğıtların basımında kullanmaktır. O zaman, tüm devlet işlemlerinin operasyonel değerleriyle orantılı olarak yazılması gerekiyordu. Bu yüzden Türkler matbaanın yanında küçük bir kâğıt üretim tesisi kurmuşlardı. Kâğıt fabrikası, Türk hükümetinin kâğıt, defter ve pul ihtiyacının tamamını karşılamıştır. Ayrıca Türklerin Sudan'a tanıttıkları matbaa sadece Türklere fayda sağlamakla kalmamış, Mahdist devlet döneminde de matbaanın büyük rolü olmuştur. Mehdi devleti bu Türk matbaasından Sudan'ın geri kalan kentlerine ve Sudan dışına gönderilen davet ve mektupların basılmasında yararlanmıştır. Ayrıca, İngiliz sömürgeciliği 1899'da Sudan'a geldiğinde, İngilizler Sudan'daki Türk matbaasının kullanımı üzerinde çalışmışlardır. Daha sonra İngilizler, İngiliz Hükümetinin Sudan'daki kararlarını yayınlamak için kullanılmak üzere Sudan'da Türklerin bıraktığı matbaayı güncelleştirmişlerdi.²⁰²

Türklerin Hartum'da kurdukları matbaaya Amiriya basımevi adı verilmiştir. Bu matbaada hesap defterlerinin ve bir kâğıt üretim tesisinin bulunması nedeniyle, matbaa Sudan devleti için resmi kâğıtlar ve önemli belgeler basabilmiştir. Dolayısıyla matbaanın

²⁰¹ İhlas Makkavi, *El-esar el-Sekafiyy li el-Hüküm el-Türkiyy el-Mısryy fi el-Sudan (Sudan'da Türk-Mısır Yönetiminin Kültürel Etkisi)*, Türkiye Araştırmaları Dizisi, Afrika ve Asya Araştırmaları Enstitüsü, Hartum Üniversitesi Evi, Hartum, 2004, s.115.

²⁰² Makkavi, a.g.e, s.123

Sudan'a girişinin başlangıcının Türkler sayesinde olduğu, Sudan'daki Türkiye döneminde Sudan toplumunun matbaayı tanımaya ve hükümet gazetelerini basmaya başladığı, daha sonra Sudan'da yayıncılık ve matbaa hareketinin daha yaygın olarak geliştiği söylenebilir.²⁰³

Ayrıca telgraf hatlarının devreye girmesi, 19. yüzyılda Sudan'daki Türklerin en önemli idari etkilerinden biridir. Türklerin o dönemde Sudan'a getirdiği telgraf hatlarının çoğu Alman Siemens firması tarafından inşa edilmiştir. Telgraf hatları Sudan şehirlerinin ve kazalarının çoğunu içeriyordu. Sevakın, Hartum, Kassala, Dongola, El Obeid ve Sudan'ın diğer şehirlerinde telgraf hatları kurulmuştu. Telgraf hatlarının kurulmasındaki amaç Sudan'ın belli başlı şehirlerini Mısır'a ve Sudan bölgelerini de birbirine bağlamaktır. Kahire'den Hartum'a giden telgraf hattı en önemli hatlardan biriydi. Sudan'da telgraf hatlarının kurulmasında Türk idaresinin amacı, o dönemde Türk yöneticilerin idari çalışmalarının kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesiydi.²⁰⁴

Ayrıca, telgraf hatlarına ek olarak, Sudan'a posta ve telgraf hizmetleri sistemi getirilmiştir. Hidiv İsmail Paşa, posta taşıyan yolların onarımına büyük önem vermiştir. Türk yönetimi sırasında Hartum şehri posta hizmetleri için bir merkezdi. Posta, Hartum'dan Kahire'ye ve Sudan'ın diğer çeşitli şehirlerine nakledilmiştir. Türkler, bir yandan Mısır ile Sudan arasında, diğer yandan Hartum ile Sudan'ın diğer bölgeleri arasında posta hizmetlerinin birbirine bağlanmasının öneminden dolayı Sudan postası Genel Müfettişliği birimini kurmak için çalışmışlardı. Posta müfettişinin asıl görevi, posta çalışmalarının hızını denetlemek için Sudan'ın tüm bölgeleri arasında hareket etmektir. Posta, Hartum'dan Sevakın'e ve oradan da haftada bir posta taşımaya adanmış bir gemi ile Kahire'ye sürekli olarak nakledilmiştir. Ayrıca Türk yönetimi Sevakın, Massawa, Hartum ve Taka'da postaneler kurmuştur.²⁰⁵

3.3. Sudan'da Türklerin Mimari Kültürel Mirası

Günümüzde Sudan'da Türk hâkimiyeti döneminin Osmanlı karakterini taşıyan birçok iz bıraktığı göze çarpmaktadır. Sudan ölçeğinde, Sudan'ın doğusundaki Sevakın şehrinde

²⁰³ Mehmed Osman, *Medinet el-Hartum (Hartum Şehri)*, Mısır Evi, Kahire, 2013, s.109.

²⁰⁴ Mehmed El Amin, *Siyasset Mühamed Ali Paşa fî el-Sudan (Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'daki siyaseti)*, Sudan Ulusal Yayıncılık Kütüphanesi, Hartum, 1941, s.112.

²⁰⁵ Philip Milla, *Trade and economic relations between the United Arab Republic and the Sudan, Anglo-Mısır Kütüphanesi Evi*, Kahire 1965, s.108.

Osmanlı mimarisini görmek mümkündür. Buna ek olarak, Sudan'daki bazı kamu kurumları artık Sudan'daki Türk yönetimi dönemine kadar uzanan birçok arkeolojik varlığa sahiptir. Bu kurumlar şunlardır: Cumhuriyet Sarayı, ulusal belgeler Evi, Hartum Üniversitesi, gençlik ve Spor Merkezi, Folklor Araştırmaları Merkezi, Halife Evi sarayı, Sudan Ulusal Müzesi gibi kurumlar ile bazı aile ve kişiler (Zübeyr Paşa ailesi ve İbrahim Hicazi ailesi). Bu kurumlarda ve ailelerde Sudan'da özel bir Türk dönemi koleksiyonları müzesi kurma imkanı sağlayan çok sayıda Türk arkeoloji koleksiyonu bulunmaktadır. Türk arkeolojik koleksiyonları Osmanlı sikkeleri (Mecidiye sikkesi gibi), sanat eserleri, mutfak eşyaları, aletler, askeri teçhizat, at araçları ve diğerleri ile temsil edilmektedir.²⁰⁶

19. yüzyılda Sudan'daki Türk mimari kültürü, Sudan'ın geniş topraklarının çeşitli bölgelerinde yaygındır. Sudan'daki Türk mimari kültürünün örnekleri çok çeşitlidir. Sudan'daki Türk mimarlık kültürü şu şekilde sınıflandırılabilir:

- Türk dini mimarisi (cami ve kubbelerin inşası veya yeniden inşası gibi)
- Türk idari mimarisi (stratejik etki alanlarında idari merkez veya birimlerin kurulması)
- Türk askeri mimarisi (kale, ordu kışlası ve cephanelik yapımı gibi).

Önde gelen mimari örnekler bugün Sudan'ın başkenti Hartum'daki arkeolojik alanlarda yoğunlaşmıştır: Cumhurbaşkanlığı sarayı, posta ve telgraf binası, Maliye Bakanlığı, adliye sarayı, Hartum Ulu Camii gibi. Ayrıca Kızıldeniz Devleti'nde Sevakin şehri ve Darfur bölgesinde (El Fasher şehrinde Sultan Ali Dinar Sarayı) Türk mimari kültürüne rastlamak mümkündür.²⁰⁷

3.3.1. Türklerin Kurduğu Sudan Şehirleri

19. yüzyılda Türkler, Sudan'da mimari kültürünün karakterine dayalı kentler ve camiler kurmakla ilgilenmişlerdir. Bu nedenle dönemin Sudan kentleri, Türk mimari yaklaşımı üzerine ortaya çıkmıştır. Sudan şehirlerinin Türk mimarisiyle inşa edilmesi, Sudanlıların daha önce tanık olmadıkları ve dikkate değer bir gelişmeydi. Ayrıca 19. yüzyılda Sudan şehri, Türk hükümet ve idaresinin merkeziydi. Sudan'ın Türkiye döneminde tanık olduğu

²⁰⁶ Salah Omar al-Sadık, *Diraset fi el-Esar el-Sudaniyye (Sudan Antikaları Üzerine Çalışmalar)*, Dar Azza Yayıncılık ve Dağıtım, Hartum, 2006, s.42.

²⁰⁷ Cemal Ali, *Vesat el-Hartum haleb el-ahd el-Türkiyy (Türk Döneminde Orta Hartum)*, <https://www.alrakoba.net/>, E.T:11/03/2022 Saat:13.23.

kentsel gelişim üzerine araştırmacıların yazılarına göre, Sudan şehirlerinin Türkiye yönetimi dönemindeki kentsel politikasının bir takım faktörlerle ilişkili olduğu görülmektedir:

Sudan bölgelerini birbirine bağlayacak stratejik konumlara sahip şehirlerin kurulması ve birleşik bir merkezi sistem etrafında yönetim kolaylığından oluşmaktadır. Türkler, Türk egemenliğinin başlangıcında, geniş Sudan'ı tek bir yönetim sistemi altında merkezi olarak yönetebilecekleri bir yer arıyorlardı, Hartum köyü, Sudan'ın merkezinde ve diğer şehirlerine bağlanan bir dizi kara ve Nehir yoluna sahip, stratejik konumunun önemi nedeniyle seçilmişti. Türkler, Hartum'un stratejik konumu nedeniyle geniş Sudan'ı birleşik bir merkezi sistemle buradan yönetmenin kolay olacağını görmüşlerdi. Bu da siyasi faktörün, Hartum şehrinin ve Sudan'daki büyük şehirlerin kurulmasında yardımcı olduğunu göstermektedir.²⁰⁸

Askeri faktör: 19. yüzyılda Türk egemenliğinin, iç güvenliği sağlamak ve vatandaşların Türk egemenliğine isyan etmelerini önlemek için Sudan'da stratejik etki alanlarında, idari merkezlere ve ordu kışlalarına sahip olma ihtiyacını doğurmuştur. Ek olarak, askeri faktör Kassala, Berberi, Beyaz, Sevakın ve Kalabat bir dizi başka Sudan kentinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁰⁹

Ekonomik faktör: Sudan'da ticari faaliyet başlatan Türklerin ekonomi politikasına da yön verdiği söylenebilir. Ekonomik faktör, idari ve ticari sermaye olarak yetişen Hartum şehrinin gelişiminde aktif rol oynamıştır. Türkiye döneminde Hartum şehri farklı milletlerden tüccarlarla doluydu ve Hartum'daki pazarlar yerel ürünlerle ve ithal ürünlerle doluydu. Kassala şehri ayrıca büyük bir ticari pazarın kurulduğu Hartum'a benzer bir ticari faaliyete tanık olmuştu.²¹⁰

19. yüzyılda Sudan şehirlerinin kurulmasına yardımcı olan bu faktörler, Türk egemenliği döneminde, Hartum, Sevakın, Berberi, Dongola, El Obeid ve Sinner gibi stratejik öneme sahip Sudan'ın büyük şehirlerinin inşasıyla sonuçlanmıştır. Bu şehirler askeri, idari ve ekonomik açıdan stratejik öneme sahipti. Bu nedenle Türkler, Sudan'ın belli başlı

²⁰⁸ Hayat İdris, *El-müdün elleti enşeeha el-Hüküm el-Türkiyy el-Mısıryy fi el-Sudan 1821-1881 (Türk-Mısır Yönetiminin Sudan'da Kurduğu Şehirler 1821-1881), Hartum Üniversitesi, Http://Khartoumspace.Uofk.Edu/* , E.T:16/03/2022 Saat:19.22.

²⁰⁹ El-Kadal,a.g.e,s.120

²¹⁰ İdris,a.g.e,s.10

şehirlerinde cami, okul, pazar, ordu kışlası ve diğer kurumlar kurmak için çalışmışlardı. Türklerin 19. yüzyılda Sudan'a mimarlık kültürünü tanıtmadaki rolünün açığa kavuşturulması için Sevakın kentinin ve Sudan'ın şu anki başkenti Hartum kentinin kuruluşunu incelemek gerekmektedir.

3.3.2. Hartum Şehri (Sudan'ın Başkenti)

Hartum, Sudan'ın aktif başkenti ve hükümetin, devlet kurumlarının, yabancı konsoloslukların, silahlı kuvvetlerin, en büyük üniversitelerin, eğitim kurumlarının ve büyük havayollarının ikametgâhıdır. Hartum, kuzeyden Mısır'a uzanan Nil Nehri'ni oluşturan tanınmış Mukrin bölgesinde, Beyaz Nil'in Mavi Nil'le birleştiği noktada yer almaktadır. Hartum şehrinin kuruluşu 19. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Hartum şehrinin kuruluşu, 1821-1881 yılları arasındaki dönemde Türk dönemi ile yakından ilişkiliydi. Şehirlerin planlama delilleri bugün Türklerin Hartum şehrini İslam şehir planlamasına uygun bir biçimde inşa ettiklerini doğrulamaktadır. Nitekim cami, İslam kentinin merkezi, hareketinin ekseni ve ortak paydası olarak kabul edilirdi.²¹¹ Türklerin 19. yüzyılda Sudan'ın çeşitli bölgelerinde ilerleme ve medeniyet kaynağı haline gelen şehirler kurdukları açıktır. Türklerin Sudan'daki en belirgin kentsel etkisi, şu anda Sudan'ın başkenti olarak kabul edilen Hartum şehrinin gelişmesidir. Türk döneminde Hartum şehri idari bir şehir olarak ortaya çıkmış ve daha sonra bir ticaret merkezine dönüşmüştür.

Hartum, 19. yüzyılın başlarında Mehmed Ali Paşa'nın askerlerinin girdiği küçük bir köydü. Hartum'un 1823'teki stratejik konumu nedeniyle, Sudan'ın ilk Türk yönetimi valisi Çerkez Osman Bey tarafından Sudan'ın yönetimi ve idaresi için genel bir merkez olarak seçilmişti. Hartum'daki Türk Valisi Osman Bey, bir ordu kampı, küçük bir pazar ve çalışanlar için bazı evler inşa etmişti.²¹² Hartum şehrinin kuruluşunda en büyük pay, vali Hurşid Paşa'nındır. Hurşid Paşa, 1829'da Ulu Cami'yi inşa etmiştir. Bu cami hala Hartum'da aynı adla (Ulu Cami) bulunmaktadır. Ayrıca Sudanlıları saman, meşe ve inek derisi yerine kırmızı tuğla, kil ve modern malzemelerle evler inşa etmeye teşvik etmiştir. Ek olarak, Hartum şehrinde binaların inşası, sıhhi ve mühendislik kurallarına uyulmasına

²¹¹ Yusuf Mehmed Yusuf, *el-Hartum Neşetüha ve Tarihüha (Hartum: Kökeni ve Tarihi)*, <https://sudaneseonline.com>, E.T:20/03/2022 Saat:12.29.

²¹² İdris,a.g.e,s.18

ve yollara dikkat edilmesine dayanıyordu. Hurşid Paşa'nın saltanatının sonunda Hartum şehrinde yaklaşık 500 ev, bir cami, bir hastane, bir gemi inşa tersanesi, bir Kıpti Kilisesi ve bir Katolik Misyon Evi bulunmaktaydı.²¹³

Türk döneminde Hartum şehri mahallelere ayrılmış ve her mahallenin kendine ait bir adı olmuştur. Hartum'un Türk dönemindeki en önemli mahallelerinden biri Hikmadariya mahallesidir. Türk idaresinin bütün büroları, üst düzey Türk yetkililerin evleri, ordu kışlası ve Eski Saray bu mahallede bulunuyordu. Hikmadariya mahallesindeki Türk döneminin en önemli yapıları şunlardır: Hikmadariya Sarayı (şimdiki Sudan Cumhuriyet Sarayı), tahıl deposu, sanayi evi binası, Hartum hastanesi, Müdürlük binası, postane, telgrafhane, maliye dairesi ve resmi makam meydanı.²¹⁴

Günümüzde Hartum'da Türk dönemine ait bazı binalar vardır. Sudan'daki mevcut Cumhuriyet Sarayı, Türklerin Sudan'da yaptırdığı en önemli yapılardan biridir. Sudan'ın İngiliz sömürgeciliğinden bağımsızlığından sonra Sudanlılar, Türklerin kurduğu Eski Sarayın arazisine şimdiki Cumhuriyet Sarayını inşa etmişlerdir. Sudan'daki Eski Saray, Türk döneminden bu güne kadar birçok yenileme ve restorasyon aşamasından geçmiştir. Eski sarayın inşası, 1825 yılındaki Sudan valisine kadar uzanmaktadır. O zamanlar Eski Sarayın, en önemli özelliği cam pencerelerin varlığı olan kilden inşa edilmesiydi. 1850'de Eski Sarayın inşaatı önemli ölçüde gelişmiş, iki katlı yanmış tuğla bir bina haline gelmiştir. Sarayda büyük bir toplantı odası, bir arka bahçe, bir resepsiyon odası ve bir yemek odası bulunuyordu. Sarayın duvarları Türk çizimleri ve Sultan Abdülmecid'in portreleriyle süslenmişti. 1871'de iktidardaki Ahmed Mümtaz Paşa tarafından sarayın yeniden inşası üzerine çalışmalar başlamıştı. Bu dönemde saray iki kattan oluşan taştan inşa edilmişti. Sarayın ahşap bir merdiveni ve üst kata çıkan taş bir merdiveni vardı. Üst kat hareme adanmıştı.²¹⁵

Türkler tarafından inşa edilen eski saray, bir dizi tarihi olayla dolu bir kentsel gelişmeyi temsil etmektedir. Bu sarayda Türk egemenliği, Gordon Paşa'nın taraftarların elinde ölmesiyle sona ermiştir. İngilizler de 1889'da Sudan'daki saltanatlarının başlangıcını bu

²¹³ Makkavi,a.g.m,s.125

²¹⁴ Mehmed İbrahim Ebu Salim, *Tarihü el-Hartum (Hartum Tarihi)*, Daru'l-Celal Evi, İkinci Baskı,Beyrut, 1979, ss.33–36.

²¹⁵ Bedir el-Din Hamed El-Haşimi, *el-Sudan bi üyün garbiyye (Batı Gözlü Sudan)*,5.Cilt, Gül Adası Evi, 2015, s.172.

saraydan kutlamışlardı. Bağımsızlıktan sonra, Eski Saray Sudan devletinin başkanının makamı olmuş ve Cumhuriyet Sarayı olarak anılmıştır.²¹⁶

Sanayi Evi (askeri tersane), Hartum'daki en önemli Türk hükümet binalarından biridir. Sudan'da Türk döneminin açık mimari referanslarından biridir. Bunun nedeni Sudanlıların Türk döneminden önce gemi inşa sanayisini bilmemeleridir. Hartum'daki sanayi evinde, Türk hükümetinin on yedi gemiden oluşan filosunun bakımı yapıp, halkın gemileri onarılmıştır. Samuel Baker, Güney Sudan eyaletlerinde Nil'in kaynaklarını keşfetmeye geldiğinde, Hartum'daki sanayi evinin önemi artmıştır. Sanayi evinin kurulması vali Hurşid Paşa'dan kaynaklanmaktadır. Sanayi Evi, Hartum'un batısında, Cumhurbaşkanı Ömer'in davası olarak bilinen el-Mukrin'deki Hillah yakınlarında kurulmuştu. Ömer muhtemelen kuruluşunun başında tersanenin başındaydı. Tersane, gemilerin bakım ve onarımındaki görevlerini yerine getirmeye yardımcı olan eksiksiz makinelerle donatılmıştı.²¹⁷

Türklerin kubbeleri de Hartum kentindeki Türk mimarisinin en önemli dini yapılarından olarak kabul edilir. Türklerin kubbeleri, Hartum'un merkezinde, El-Kasr Caddesinin belediye caddesi ile kesiştiği noktada, Sudan Emlak Bankası ve El-Mazraa Ticaret Bankası'nın bitişiğinde yer almaktadır. Türk egemenliği döneminde Hartum kubbeleri olarak biliniyordu. Bu kubbeler hala Türk mimari şeklini korumaktadır ve içlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Türklerin kubbeleri iki kubbe ve dış mezarlardan oluşmaktadır. İlk kubbeye doğu kubbesi adı verilmektedir. 1839-1844 yılları arasında Sudan'ı yöneten vali Ahmed Paşa'nın mezarı buradadır. İkinci kubbe Batı kubbesi olarak adlandırılmakta ve Ahmed Paşa el-mankali'nin (1844-1845) ve Musa Paşa Hamdi'nin (1863-1868) türbelerini içermektedir. Dış mezarlıklarda, Ahmed Mümtaz Paşa'nın ve Türk ordusunda görev yapan bir grup Sudanlı subayın (Adem Paşa el-Arifi ve Maz Paşa Muhammed gibi) mezarları bulunmaktadır. Türklerin kubbeleri, 1999 Sudan Eski Eserler Kanunu'nda belgelenen Türk mimari eserlerinden olarak kabul edilmektedir. 2006 yılında eski eserlerin restorasyonunda uzman bir Türk ekibi gelmiş ve Sudan Ulusal eski eserler

²¹⁶ al-Sadık,a.g.e,s.23.

²¹⁷ Ahmed Ahmed Saida Ahmed, *Tarih Medinet el-Hartum tahtü el-Hüküm el-Türkiyy el-Mısıryy (Mısır Yönetimi Altındaki Hartum Şehrinin Tarihi)*, Daru'l-Ketub Evi, Kahire,2000,s. 136.

ve müzeler Komisyonu ile işbirliği yaparak Türk Hükümeti tarafından finanse edilen Türklerin kubbeleri için bir restorasyon projesi üzerinde çalışmıştır.²¹⁸

Türk döneminde Hartum sokakları oldukça organizeydi ve her gün temizlenirdi. Hartum'un Türk dönemindeki en önemli caddeleri şunlardır: Mehmed Ali Caddesi, Defterdar Caddesi ve Hidiv Caddesi. Bugün Hartum şehrinde fark ettiğimiz en önemli şeylerden biri, Türk döneminde Hartum şehrinde hüküm süren aynı şekil ve mimari planlamanın çağımızda da aynı olmasıdır.²¹⁹

3.3.3. Sevakin Adası

Sevakin, Sudan'ın doğusunda, Kızıldeniz kıyılarının batı tarafında bulunan bir Sudan atolüdür. Adanın alanı yaklaşık otuz kilometre kare olarak tahmin edilmektedir. Sevakin Adası, stratejik konumu nedeniyle, Yunanlılar ve Osmanlılar gibi birçok ülke tarafından önemli görülmüştür.²²⁰ Sevakin, Sudan'ın ayırt edici ticari şehirlerinden biridir. 11. yüzyıldan itibaren Sudan'ın ilk ve ana limanı haline gelmiştir. Sevakin, Afrika kıtasının İslami monarşileri ile İslam Arap dünyası arasında yakın bir temas noktası olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni özellikle inci ticaretinde Sevakin ticaretinin öneminden kaynaklanmaktadır. Türk döneminde Sevakin yüksek ve istikrarlı binalarla inşa edilmiştir.²²¹

Sevakin Adası'ndaki kent kültürü, mimaride diğer Sudan şehirlerinin yapı stillerinden farklıdır. Sevakin'de Türk mimarisinin yaygınlaşması nedeniyle Sevakin Adası, Sudan'da minyatür bir Türk kentine örnektir. Sevakin'deki kent kültürü eski Osmanlı-Türk mimarisine benzer ve binalar çoğunlukla Türk tarzında inşa edilmiştir. Türk mimari kültürü, 16. yüzyıldan itibaren Sevakin adasında başlamıştır. 17. yüzyılda Türkler, Yemen'in fethi için ana Osmanlı üssü olarak Sevakin limanını genişletmişlerdir. Sevakin binaları mimari olarak iki tipe ayrılmıştır. İlk tip binalar 1860'dan önce inşa edilmiştir. Bu yapıların mimarisi, Cidde eyaletinde hakim olan Osmanlı mimarisinden türemiştir. Kullanılan yapı malzemesi mercan taşları, çimento ve kapıların, pencerelerin, rafların,

²¹⁸ al-Sadık,a.g.e,s.42.

²¹⁹ Ahmed Ahmed Saida Ahmed,a.g.e,s.109.

²²⁰ Haberler-Dünya,Sevakin Adası Nerede? Sevakin Adası Neden Önemli? İşte Haritadaki Konumu, <https://www.sozcu.com.tr>, E.T:22/03/2022 Saat:09.15.

²²¹ Kabir,a.g.e,s.81.

Roshan'ın ve diğerlerinin yapıldığı ahşaptan oluşur. O dönemin en önemli yapılarından biri, şehrin merkezinde yer alan ve 1518 yılına dayanan Osmanlı valisinin evidir.²²²

İkinci tip Sevakın Adası binaları, 19. yüzyılda inşa edilmiştir. Sudan'daki arkeologlar, 19. yüzyılda Sevakın Adası'nın binalarının iki veya daha fazla kattan oluştuğunu tespit etmişlerdir. Zemin katta konukları veya yolcuları misafir etmek için geniş bir oda, bitişiğinde küçük bir banyo ve resepsiyon odasının (salon) sonunda oturma bankları içeren bir divan bulunmaktadır. Birinci kata gelince, genellikle aile bölümünü veya haremi içerir. En önemlisi aile oturma odası olan bir dizi odadan oluşur ve her oda kendi dolabını içerir. Ayrıca bağımsız bir mutfak ve banyo vardır. 19. yüzyılda yaklaşık 200 binadan oluşan iki, üç veya dört kattan oluşan bina olduğu tespit edilmiştir. İkinci tip binaların en önemlileri, gümrük binası, Hurşid Efendi'nin evi, posta ve telgraf binası, Şennevi evi ve Ali Şeviş'in evidir. Ayrıca binaların çoğu içte ve dışta beyaz kireçle kaplanmış mercan taşından yapılmıştı.²²³

19. yüzyılda, Türk idaresinin binalarının çoğu Sevakın Adası'nın kuzey kesiminde Kızıldeniz'de bulunuyordu. Sevakın Adası'ndaki en önemli idari binalar, iki kemerli kapısı ile ayırt edilen gümrük binasıdır, Valilik binası 1866 yılında sahilin batısında, bahçesi ve geniş bir divanı olan büyük bir meydanın ortasında inşa edilmiştir. Hurşid Efendi'nin evi de burada bulunuyordu. Hurşid Efendi'nin evinin karşı tarafında, inşaatında tarihinin en sonuncusu olan ve doğrudan denize bakan Barok dönemi ile karakterize edilen ve keskin açılı bir mimari tarzı temsil eden Mısır Ulusal Bankası binasının birinci katının duvarları hala iyi durumdadır. Ayrıca, 19. yüzyılda inşa edilmiş, birkaç odadan oluşan ve Merkez Pazar boyunca uzanan ünlü Şennavi Bey Sarayı da bulunmaktadır.²²⁴

Ayrıca EL-kaif bölgesindeki en önemli Sevakın binalarından biri de Şennavi Vekaleti'dir. Bu vekalet 1881 yılında kurulmuş olup vekalet dört kattan oluşmakta ve yılın gün sayısına göre 365 oda içermektedir. Bu bina, 19. yüzyılda Sevakın adasında inşa edilen en büyük yapıdır. Sevakın'deki tüm ticari faaliyetleri bünyesine almış ve bu nedenle gelen ve giden ticaretin merkezini temsil etmiştir. İbadet yerleri, Hanefî Camii, Şafîî Camii ve Mecidi Camii ile temsil edilmektedir. Sevakın'deki en eski cami olarak kabul edilen Mecidi

²²² Hasan Hüseyin İdris, *Sinner ve Sevakın*, Sinner Kültür Başkenti Kitap Serisi, Kitap No. 66, Sudan Evi Basın Serisi, 2017, s.61.

²²³ Abdülrahman İbrahim Said Ali, 'Sudan'da Osmanlı Eserleri', a.g.e, s.308

²²⁴ Hasan Hüseyin İdris, a.g.e, s.62.

Camii, kible sundurması, mihrap, üç girişli minber, Kur'an okulu ve batı tarafında taştan yapılmış minareden oluşmaktadır. şafii Camisi'ne gelince, en büyük cami olan Hanefi Camisi'nin güney tarafında yer almakta olup, dört koridordan oluşmaktadır. Kuzey tarafında bir Kur'an okulu ve batı tarafında bir minaresi ve üç girişi vardır. Hanefi Camii mimarisiyle ayırt edilir, Mecidi ve Hanefi camilerinden daha iyi olarak kabul edilir.²²⁵

3.4. 19.Yüzyılda Sudan'da Türklerin Eğitime Etkisi

Türkler Sudan'a gelmeden önce Sudan toplumu bilim ve eğitimle ilgileniyordu. O dönemde hakim olan eğitim türü İşlam dini eğitimiydi. Din eğitimi, İşlam'ın Sudan'a girmesiyle başlamıştı. Bu tür bir eğitimin eğitim süreci Kur'an okullarında veya camilerde gerçekteştirilmiştir. Func Krallığı ve Für Krallığı padişahları o dönemde din eğitimi konusuna büyük önem vermişlerdi. Sudan İşlam krallıkları döneminde padişahlar sürekli cami inşa etmeye ve camileri onarmaya hevesliydi. Böylece bu camiler din eğitiminin ana mekanları haline gelmiştir. Bu camilerde şeyh, öğrencilere Kur'an-ı Kerim ilimlerini ve yazma, okuma ve aritmetik ilkelerini öğretilmiştir. şeyhlerin din eğitimi konusundaki rolüne göre, Func Sultanları onları vergilerden muaf tutmak için çalışmışlar, bazı şeyhlere bağış ve hediye şeklinde toprak bile vermişlerdir. Ayrıca Func Sultanları, insanlara din bilimlerini doğru şekilde öğretmek için Tunus, Fas, Mısır ve Arap yarımadasından bilim adamlarını davet etmişlerdir. O dönemde eğitim isteğe bağlıydı ve öğrenci yedi ya da dokuz yaşında din eğitimi sistemine girip 14 yaşında okulu bırakabiliyordu.²²⁶

Türkler 19. yüzyılda Sudan'a geldiklerinde özellikle Sudan'daki Türk yönetiminin ilk yıllarında din eğitimi yöntem ve ilkeleri üzerinde devam etmiştir. O dönemde Mehmed Ali Paşa'nın üstlendiği Sudan'daki eğitim politikası din eğitimi okullarını teşvik etmeyi amaçlıyordu. Alimlerin din eğitimi sistemindeki rolünün önemi ile orantılı olarak Türk yönetimi onlardan vergiyi kaldırmış, Mehmed Ali Paşa bazı şeyhlere hediye ve armağanlar vermiş, camilerin kurulması ve eskilerin yeniden inşası taleplerine cevap vermiştir. Böylece, 19. yüzyılda Sudan'daki bilim adamları eğitim çalışmalarını barış ve güvenlik içinde yürütebilmişlerdi. Mısır ve Sudan arasındaki ulaşım ağının gelişmesi ve

²²⁵ Hasan Hüseyin İdris,a.g.e,s.71

²²⁶ Osman Ahmed El-Amin, *Bahtü el-Rida:Sitte ukud fi Mesiratü el-Telim (Bakht El-Reda: Eğitim Yürüyüşünde Altı Yıl)*, Hartum Üniversitesi Evi,İkinci Baskı, Hartum,1995, 3.

güvenliğin sağlanması sayesinde Sudanlılar bilim ve öğrenim için El Ezher'e kabul edilmiştir.²²⁷

Mehmed Ali Paşa'nın 1839'da Sudan'a ziyareti sırasında, Sudan yöneticilerine, o dönemde mevcut olan modern tarımsal bilgileri öğretmek için bazı Sudanlı çocukları Mısır'a göndermelerini önermiştir. Bazı Sudanlı çocuklar Mısır'a gönderilmiş, Hazırlık Okulunda Arapça, Türkçe, aritmetik, geometri, tarih, coğrafya, Arapça hat ve tarım konularında dersler almıştır. Ayrıca Mehmed Ali Paşa, halkı modern tarımda eğitmek için Mısır'dan Sudan'a vasıflı işçiler göndermiştir.²²⁸

Modern eğitimin Sudan'a girişine gelince, modern bir okul kurmaya yönelik ilk girişimler Abbas Paşa döneminde başlamıştır. Araştırmacılara göre, Abbas Paşa'nın Sudan'da bir ilkokul açmasının nedeni, Sudanlıları eğitime sevgisi için değil, Mısır'da usulsüzlükleri ile meşhur subay ve bilim adamlarından kurtulmaktır. Sebepler ne olursa olsun, 1853'te Abbas Paşa Sudan'da modern bir ilkokul açmaya karar vermiştir. Sudan'daki ilkokul müdürü olarak Rafea Rafi El-Tahtavi'yi atamıştır. Okul, Sudan'da Türk yönetiminde çalışan Türklerin ve Mısırlıların çocuklarını, aşiretlerin ve belediye başkanlarının oğullarını barındırıyordu ve üç yıl sürüyordu. Öğrenciler, okuma, yazma, aritmetik, Arapça ve Türkçe öğreniyorlardı. Bu okulda 11 öğretmen, öğrencilerin tedavilerini ve sağlıklarını önemseyen bir doktorla birlikte çalışmışlar. Ancak bu okulun eğitim hayatı sadece bir yıl sürmüş ve okul Mısır'daki Abbas'ın ölümüyle kapılarını kapatmıştır.²²⁹

Hidiv İsmail Paşa döneminde modern eğitim etkinlikleri kampanyasının başlatılmasıyla Sudan genel valisi Musa Hamdi Paşa, Hidiv İsmail'e devlet dairelerine katip ve muhasebeci olarak atanabilecek Sudanlıları eğitime gereğini açıklayan bir rapor yazmıştır. Sudan'a taşınma maaşları ve masrafları çok pahalıya mal olan Mısırlı çalışanların yerine Sudanlı çalışanlar koymak gerekiyordu. Ayrıca, Sudan'ın sıcak iklimi Mısırlıların ve Türklerin sağlığına uygun değildi. Musa Hamdi'nin raporunun gelmesinden sonra Hidiv İsmail, Hartum'da 500 Sudanlı öğrenciyi eğitmek için Arapça ve Türkçe nitelikli öğretmenlerle bir okul kurmanın daha iyi olacağına karar vermiştir. Modern eğitimin Sudan'a yayılması amacıyla Musa Hamdi Paşa, her kazanın kendi okuluna sahip olması

²²⁷ Nasır El-Sayed, *Tarihü el-Siyase ve el-Telim fi el-Sudan (Sudan'da Siyaset ve Eğitim Tarihi)*, Hartum Üniversitesi Evi, Hartum, 1990, s.7.

²²⁸ El-Sayed, a.g.e, s.9.

²²⁹ Mehmed Ömer Beşir, *Tetavvür el-Telim fi el-Sudan (Sudan'da Eğitimin Gelişimi)*, Kültür Evi, Beyrut, 1970, s.5.

için Sudan'da beş okul açılmasını önermiştir. Hidiv İsmail, Musa Hamdi'nin fikrini beğenmiş, bu yüzden doğrudan onaylayıp Musa Hamdi Paşa'dan hemen uygulamaya başlamasını istemiştir.²³⁰

1863'te Hidiv İsmail'in talimatları ve Sudan'da modern eğitimi yayma arzusuyla beş okul açılmıştır. Bu beş okulda Sudan'da tarihinde ilk kez sistematik olarak Türkçe öğretilmiştir. Beş okuldaki eğitim sistemi içerisinde Türk dili öğretimi, Osmanlı Devleti'nin tanımlayıcı tarihi, Arap hat sanatı, aritmetik, Arap dili ve Kuran Bilimleri yer almıştır. Bu okullarda çalışma koşullarından biri de öğretmenin Arapça ve Türkçe dillerine tam olarak aşina olmasıydı. Sudan okullarına ilk kez atanan en önemli öğretmenler şunlardır: Hartum Okulu için Muhammed Shaker, Dongola okulu için Hafız Muhammed El-Harbutli, Berberi okulu için Muhammed Budali, Taka okulu için Hafız Halil ve Kordofan okulu için Harputlu Yusuf atanmıştır. 1871'de Massawa ve Sevakin'de iki okulun kurulmasından sonra okul sayısı yediye yükselmiştir.²³¹

13 Haziran 1870'te Sudan Genel Valisi Cafer Mazhar Paşa, yedi yıl önce açılan devlet okullarında okuyan Sudanlı öğrencilerin ilerleyişini belirten bir raporu Hidiv İsmail'e göndermiştir. Bu öğrencilerden bazıları telgraf servisindeki pozisyonlar için eğitilmek üzere seçilmiş, bazıları idari devlet dairelerine kâtip olarak atanmış, bazıları da mühendislik eğitime başlamıştır. Bu beş okul, Sudan'daki Türk egemenliğinin sona ermesine yol açan Mehdi Devrimi'ne kadar Sudan çocuklarını eğitime rolüne devam etmiştir. Türk yönetimine ait kurumlar Sudan'daki Mehdi Devrimi'nin destekçileri tarafından kapatılmıştır.²³²

Türklerin 19. yüzyılda Sudan'da uyguladıkları eğitim politikası, idari veya başka nedenlerle de olsa, o dönemde Sudan'daki Türklerin kültürel etkilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Sudanlı araştırmacıların çoğu, 19. yüzyılda Sudan'a modern eğitimin getirilmesindeki en büyük rolün Türklere ait olduğu konusunda hemfikirdir.

²³⁰ El-Sayed,a.g.e,s.16.

²³¹ Akmeleddin Ahsan oğlu, *el-Türk ve Esarahüm el-Sekaftıyy fî Mısır (Türkler ve Mısır'daki Kültürel Etkiler)*, Şarq Evi,Kahire, 2011, ss.136–37.

²³² El-Sayed,a.g.e,s.18.

3.5. 19. Yüzyılda Türkçeden Etkilenen Sudan Dilleri

Dilbilimde yaygın bir bilgi olduğu gibi, dil, halkların düşünce ve kültürlerini ifade etmede kullandıkları en önemli araçlardan biridir. Dil aracılığıyla halklar arasındaki iletişim gerçekleştirilir. Diller arasındaki örtüşme insanlık kadar eskidir, Halklar arasındaki örtüşme, dillerin birbirleri üzerindeki etkisine yol açar ve bu, dil çalışmasında dilsel çapraz döllenme terimi olarak bilinen şeyle sonuçlanır.²³³

Türk dili, başta Osmanlı Devleti topraklarının bir parçası olan bölgelerin tarihi olmak üzere Ortadoğu ve Afrika tarihi öğrencileri için bilimsel araştırmalarda önemli dillerden biridir. Aslında Türkçenin başlangıcı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak çoğu araştırmacı, Türkçenin yaşının yaklaşık 5 bin yıl olduğuna inanmaktadır. Türk dilinin kökleri Orta Asya kökenlidir. Türk dili, dünya dillerinin geri kalanı gibi, Anadolu bölgesindeki tarihi koşullara bağlı olarak çeşitli aşamalardan geçmiştir. Osmanlıcanın 16. ve 19. yüzyıllar arasında yayılması, nüfuz bakımından Türkçe'nin en önemli aşamalarından biri olarak kabul edilir. Osmanlı Devleti'nin başlamasıyla birlikte, Osmanlı dili altı asırdan fazla bir süre devletin resmi dili olmuştur. Osmanlı dili, eski Türk dili, Arapça ve Farsça kelimelerinin bir karışımıydı. Türk dili, Osmanlı Devleti döneminde Arap alfabesiyle yazılmıştır.²³⁴

İslam dini, Türkçenin Arap ve Fars dilleri üzerindeki etkisinde önemli bir etken olmuştur. Bu, iki dilli ülkelerin (Arapça ve Farsça) Türkler üzerindeki coğrafi yakınlığı ve kültürel etkisinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti vatandaşlarının çoğu, İslam kültürünü anlayabilmek ve Kur'an-ı Kerim ilimlerini öğrenebilmek için Arap dilini öğrenmeye ve ustalaşmaya hevesliydi. Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde Türkler, İslam dini (İslam kültürü ve İslam tarihi) ile ilgili her şeyi Arap dilinden aktarmışlardı. Osmanlı Devleti ile Arap ülkeleri arasında meydana gelen örtüşme nedeniyle, bir dizi Arap ve Afrika ülkesinde Türkçenin birçok terim ve kelimesi genel konuşulan Arap diline (günlük konuşma dili) girmişti.²³⁵

²³³ El-Amin Abumanga, *el-Lüğat fî İfrıkyā (Afrika'daki Diller)*, Uluslararası Afrika Üniversitesi Yayıncılık, Hartum, 2006, s.43.

²³⁴ Halid Mehmet, *El-ailetü el-Lüğaviyye ve el-lüğatü el-Türkiyye (Dil Aileleri ve Türk Dili)*, <https://www.aljazeera.net/Blog>, E.T:25/03/2022 Saat:16.20.

²³⁵ Türk Press, *el-Rüh el-Arabiyye ve el-Farisiyye fî el-Lüğatü el-Türkiyye*, <https://www.turkpress.co/>, E.T:25.03.2022 Saat:17.30.

Günümüzde Sudan'daki dilsel durum göz önüne alındığında, çoğulculukla karakterize olduğunu görüyoruz. Nitekim Sudan'da 150'den fazla dil konuşan 500'den fazla kabile vardır. Coğrafi ve tarihsel koşullar, Arap ve Afrika bağılıkları ile etnik ve kültürel çeşitlilik, Sudan'ın eşsiz kişiliğini oluşturmak üzere birleşmiştir. Sudan'da Arap kökenli, Arapça konuşan, İslam'a inanan bazı gruplar vardır, Sudan'daki bazı gruplar Afrika kökenli veya himaye kökenlidir. Arap olmayan dilleri konuşurlar ve İslam'a inanırlar. Bazı Sudanlı gruplar Afrika kökenlidir, Arap olmayan dilleri konuşurlar ve Hristiyanlığa inanırlar. Sudan'daki bütün bu gruplar birbiriyle örtüşmüş ve etnik, kültürel ve dilsel olarak birbirine karışmıştır. Arap dili, 16. yüzyılda İslam krallıklarının kurulmasıyla Sudan'da yayılmaya başlamıştır. Sudan'ın birçok yerinde Arapçanın İslam dininin dili olarak yayılmasına rağmen Sudan toplumu yerel lehçeleri terk etmemiştir. Arapçanın İslam dininin dili ve çoğu Sudanlı grup arasında yayılmış olduğu düşünülürse, bu nedenle Sudan'da resmi dil haline gelmiştir.²³⁶

19. yüzyılda Sudan'ın Türk yönetimi ve İngiliz sömürgesi dönemlerinde Sudan dillerinin birçok yabancı dilden etkilendiği ve bazı yabancı kelimelerin Sudan dilleriyle karıştırıldığı görülmektedir. Sudan Arapçasının etkisi sadece Türkçe kelimelerle kalmamış, aynı zamanda birçok Avrupa ve Farsça kelime Sudan diline bu dönemde girmiştir. Bunun nedeni, Avrupalıların o dönemde iş yapmak için Sudan'a gelmeleridir. Başta Türk idaresi dönemiyle ilgili olan kelimeler olmak üzere birçok Türkçe kelimenin ortadan kalkmasına rağmen günümüzde bazı Türkçe kelimeler halen Sudan dillerinde kullanılmaktadır.

Sudanlı araştırmacıların çoğu, Türklerin Sudan Arap dili üzerinde açık bir dilsel etki yaptıkları konusunda hemfikirler. Sudan'da Türk hâkimiyeti döneminde başta idari, askeri ve bazı yiyecek ve araç türleri olmak üzere birçok Türkçe kelime Sudan diline girmiştir. 19. yüzyılda Mısır hükümdarları ile Sudan hükümdarları arasındaki resmi yazışmalarda Türk dili kullanılmıştır. Ayrıca Sudan'daki bir müdürlüğün müdürlerinin hem Türkçe hem Arapça okuma yazma bilen kendi katipleri ve sicil memurları vardı. Türkçenin kullanımının sadece resmi makamlarda olması nedeniyle, Türk idaresinin makamlarında çalışan Sudanlılar arasında bir takım Türkçe kelimeler yayılmıştır.

²³⁶ Ezzedine El-Manasseh, *el-Lüğatü gayur el-Arabiyye fi el-Sudan (Sudan'da Arapça Olmayan Diller)*, <https://www.ahewar.org/debat/show>, E.T:30/03/2022 Saat:09.30

Sudanlılardan bazıları, Hidiv İsmail tarafından açılan ilkokullarda Türkçe öğretilmiştir. Zübeyr vad Dava ve Sati Bey, Türkçeyi öğrenen Sudanlılardandır.²³⁷

Türkçenin Sudan dilinin günlük iletişim dilindeki dilsel etkisi açıktır. 19. yüzyılda Sudan'daki Türk valilerin ve Türk ordusunun Mısırlılar, Faslılar, Çerkesler, Arnavutlar ve diğerlerinin karışımı olduğu bilinmektedir, Bütün bu etnik gruplar Osmanlı Devleti'ne mensup Müslümanlardı. Bu nedenle, Türkçeye ek olarak, birbirlerini ve Sudanlıları anlamak için Türkçe ve Arapçanın karışımı olan bir Arapça konuşmuşlardı. Bu dilsel iletişim, Sudan diline birçok Türkçe sözcük ve Türkçe yapının kazandırılmasını sağlamıştır. Dilsel etki sadece Türkçeyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türk döneminde Sudan'a giren birçok Avrupa, Farsça ve diğer kelimelerin de önünü açmıştır. Belki de Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki örtüşme nedeniyle, Avrupa ve Farsça kelimeler Türkiye'ye girmiş, oradan Sudan'a ve diğer Arap ülkelerine taşınmışlar. Türk egemenliği döneminde yaklaşık 108 Türkçe kelime, 106 Farsça kelime ve yaklaşık 237 Avrupa kelime Sudan diline girmiştir.²³⁸ Sudan'daki Türklerin dilsel etkisinin açıklanması, Sudan dilinin kapsamlı bir değerlendirmesini gerektirmektedir. Sudan dilindeki Türkçe kelimelerin tespit edilmesi için Sudan kelimelerinin ve ifadelerinin kökenini açıklayan en ünlü ve en büyük Sudan sözlüğü (Sudan'daki halk lehçesi sözlüğü) kullanılmıştır. Bu sözlüğün yazarı Sudanlı düşünür ve tarihçi Aoun al-Sharif Kasim'dir.

Halk lehçesi sözlüğü, Sudan dilindeki araştırmacılar için ansiklopedik bir referanstır. Aoun el-Şerif Kasım bu sözlüğü yazmadan önce, Sudan dillerinin kelime ve kelimelerinin çoğunu toplamak için Sudan'ın Kuzey, Güney, Doğu ve batı bölgelerini ziyaret etmiştir. Yazar, sözlüğü Arapça yazmıştır. 1251 sayfadan oluşan sözlüğün okunmasını kolaylaştırmak için yazar, sözlük sayfalarının başına şu şekilde semboller ve kısaltmalar yerleştirmiştir: (r:Avrupa, örn: Yunanca, TR: Türkçe, S: Sudan, P:Arapça...Vb.). Bu kısaltmalar kelimelerin kökenini göstermektedir. Ek olarak, sözlükteki her kelimenin önünde, kelimelerin anlamlarının doğru ve net bir şekilde açıklaması vardır.²³⁹

²³⁷ Amir Şahin, *el-Kelimatü el-Türkiyye fi el-Lüğatü el-Sudaniyye* (Sudan Dilinde Türkçe Kelimeler), <https://www.alrakoba.net>, E.T:02/04/2022 Saat:14.22.

²³⁸ Makkavi,a.g.e.s.128.

²³⁹ Mona Fadl el-Mevla Mustafa, *Dirase Tahlilye fi Kamus el-Lehce el-Ammiyye fi el-Sudan* (Sudan'da Halk Lehçesi Sözlüğünde Analitik Çalışma), Yüksek Lisans Araştırması, Shandi Üniversitesi, Arap Dili Bölümü, Sanat Fakültesi,Hartum, 2014, 71.

Aoun Şerif Kassem tarafından Sudan'da halk lehçesi sözlüğünde geçen Türkçe kelimelerin telaffuzlarında bazı değişiklikler olduğu, ancak kelimelerin anlamlarını koruduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, kelimelerin kökeninin bulunması için bu çalışmada Turkish Dictionary ve Luğat uygulamaları kullanılmıştır. Bu çalışmada, Sudan dilinde bulunan Türkçe kelimeler, objektif bir sınıflandırmayla ele alınmıştır. Sudan dilinde Türkçe kelimelerin nesnel sınıflandırması aşağıdaki gibi olacaktır:

- İdari Kelimeler ve Meslekler

Fatura: satın alınan şeylerin değerinin kaydedildiği belge anlamında kullanılan sözcük, Bu kelime aslen İtalyancadır, ancak Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁴⁰

Ferman: bir emir, karar veya konuşma anlamında kelime. Bu kelime Farsçadır, Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁴¹

Nabtashi veya nabtji: Bir yeri korumak veya geceleri bir yerde çalışmak zorunda olan bir kişi anlamında kelime. Kelimenin kökeni Türkçedir ve şöyle yazılmıştır (nöbetçi).²⁴²

Hazndar: Osmanlı Devleti döneminde Hazinesinden sorumlu kişi anlamına gelir. Kelimenin kökeni Türkçe-Farsçadır ve şöyle yazılmıştır (haznedar).²⁴³

Hoca: Hoca anlamına gelir ve kelimenin kökeni Farsçadır, ancak Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁴⁴

Hancı: Han, otel veya pansiyon sahibi anlamına gelir. Kelime aslen Farsçadır ve Türkler tarafından kullanılmıştır. Bu kelime 19. yüzyılda Sudan'da yaygın olarak kullanılmıştır.²⁴⁵

Dade: Dadı anlamına gelir ve kelimenin kökeni Farsçadır, Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁴⁶

²⁴⁰ Aoun Şerif Kassem, *Kamus el-Lehece el-Ammiyye fi el-Sudan (Sudan'da Halk Lehçesi Sözlüğü)*, Modern Mısır Evi, İkinci Baskı, Kahire, 1985, s.840.

²⁴¹ Kassem, a.e, s.855

²⁴² Kassem, a.e, s.1117

²⁴³ Kassem, a.e, s.331.

²⁴⁴ Kassem, a.e, s.348.

²⁴⁵ Kassem, a.e, s.351.

²⁴⁶ Kassem, a.e, s.356.

Reçete: Doktorun hastaya yazdığı ilaç kartı veya reçete anlamına gelir ve kelime aslen İtalyancadır, ancak Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁴⁷

Damga: Mühür anlamındadır ve kelimenin kökeni Türkçedir.²⁴⁸

Başmuhandis: Başmühendis anlamına gelir, kelimenin kökeni Türkçedir.

Bostacı: Posta dağıtan kişi anlamına gelir, kelimenin kökeni Türkçedir.

- Askeri Kelimeler

Orta: Yaklaşık bin savaşıdan oluşan bir askeri grup anlamına gelir, kelimenin kökeni Türkçedir.²⁴⁹

Onbaşı: Türk ordusunda bir piyade subayının askeri rütbesi anlamında kullanılan kelime. Kelimenin kökeni Türkçedir.²⁵⁰

Paşkatib: Başkatip anlamına gelir, kelimenin kökeni Türkçedir.²⁵¹

Başıbozuk: Düzensiz askerler anlamına gelir ve bu askerler Türk döneminde Sudan şehirlerinin çoğunda halktan vergi almak için konuşlandırılmışlardı. Kelimenin kökeni Türkçedir.²⁵²

Bakbaşı: Binbaşı veya Yarbay rütbesinde askeri rütbe. Kelimenin kökeni Türkçedir.²⁵³

Tabanja: Tabanca. Kelimenin kökeni Türkçedir.²⁵⁴

Şeviş: Askeri rütbe anlamında kullanılan kelime bir emir subayıdır, kelimenin kökeni Türkçedir.²⁵⁵

Bastona: İtalyanca sözcük, Türkiye döneminde Sudan'a girmiştir. Ordunun protestocuları veya başkalarını yenmek için kullandığı bir makine anlamına gelir.²⁵⁶

- Aletler ve Kıyafetlerle İlgili Kelimeler

²⁴⁷ Kassem,a.e,s.478.

²⁴⁸ Kassem,a.e,s.403.

²⁴⁹ Kassem,a.e,s.63.

²⁵⁰ Kassem,a.e,63.

²⁵¹ Kassem,a.e,71.

²⁵² Kassem,a.e,s.72.

²⁵³ Kassem,a.e,s.121.

²⁵⁴ Kassem,a.e,s.706.

²⁵⁵ Kassem,a.e,s.646.

²⁵⁶ Kassem,a.e,s.106.

Bisiklet: Bisiklet veya tekerlek anlamına gelir ve aslen Fransızcadır, ancak Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁵⁷

Paçavra: Silmek için kullanılan eski bir bez parçası anlamına gelir ve kelime Yunanca kökenlidir, ancak Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁵⁸

Tennure: Kadınlar için bir elbise Kelimenin kökeni Türkçedir.²⁵⁹

Tanka: Kahve yapmak için bir tencere (cezve) anlamına gelir, kelimenin kökeni Türkçedir.²⁶⁰

Gerbendiyye: Ordunun sırtında taşıdığı, deriden yapılmış çanta anlamında ya da bu kelimeye ordudaki sıradan askerler deniyordu, kelimenin kökeni Türkçedir.²⁶¹

Gerdel: Su taşımak için kullanılan bir gemi anlamında kelime, kelimenin kökeni Türkçedir.²⁶²

Pantolon: Pantolon anlamına gelir ve Türk döneminde Sudan'a girmiştir ve kelime aslen Fransızcadır.²⁶³

Motor: Motosiklet anlamındadır ve kelimenin kökeni Fransızcadır.²⁶⁴

Dolap: Gardırop, ayakkabı veya başka bir şey konulan dolap anlamına gelir ve kelimenin kökeni Farsça-Türkçedir.²⁶⁵

Radyo: Radyo anlamına gelir ve kelime aslen Fransızcadır, ancak Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁶⁶

Satranç: Bilinen oyun türlerinden biridir ve Farsça-Türkçe kökenlidir.²⁶⁷

Çanta: Eşyaların yerleştirildiği çanta anlamına gelir ve kelimenin kökeni Türkçedir.²⁶⁸

²⁵⁷ Kassem,a.e,s.106.

²⁵⁸ Kassem,a.e,s.107.

²⁵⁹ Kassem,a.e,s.185.

²⁶⁰ Kassem,a.e,s.186.

²⁶¹ Kassem,a.e,s.212.

²⁶² Kassem,a.e,s.214.

²⁶³ Kassem,a.e,s.131.

²⁶⁴ Kassem,a.e,s.1107.

²⁶⁵ Kassem,a.e,s.396.

²⁶⁶ Kassem,a.e,s.448.

²⁶⁷ Kassem,a.e,s.613.

²⁶⁸ Kassem,a.e,s.637.

Zımpara kağıd veya Sambara: Lekeleri çıkarmak için sert nesnenin ovulduğu bir malzeme anlamına gelir, kelimenin kökeni Türkçedir.²⁶⁹

Tebeşir: Öğretmen veya başkaları için tahtaya yazı yazmak için kullanılan kireçtaşı malzemesi anlamında kullanılan kelime ve kelimenin kökeni Farsça-Türkçedir.²⁷⁰

Tarbüş: Türkiye döneminde Sudan'da valiler tarafından giyilen özel bir başlık. Kelimenin kökeni Türkçedir.²⁷¹

Mobilya: Ahşaptan yapılmış mobilya anlamındadır ve kelime aslen İtalyancadır. Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁷²

Tulumba: Bir su pompası anlamına gelir ve kelime İtalyan kökenlidir.²⁷³

Takım: Çay seti, kahve seti ve erkek giyim seti de dahil olmak üzere birlikte satın alınan bir takım mutfak eşyaları anlamına gelir ve kelime aslen Yunancadır, ancak Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁷⁴

Araba: İnsanları taşıyan araç anlamında kullanılan sözcük, kelimenin kökeni Türkçedir.²⁷⁵

Bercel: Mühendislik bilimi okuyan bir öğrencinin kullandığı araçlardan biridir. Kelimenin kökeni Türkçedir.

Toka: Sözcük Türkçedir ve süslemek için saç üzerine veya elbisenin üzerine konan bir tür kadın takısıdır. Kelimenin kökeni Türkçedir.

- Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Kelimeler

Baklava: Sudan'daki tatlılardan biri olan Basta anlamında kullanılan kelime. Kelimenin kökeni Türkçedir.²⁷⁶

Pastırma: Bu kelime bir çeşit kıyma anlamına gelir, Yunanca kökenlidir, ancak Türk döneminde Sudan'a gelmiştir.²⁷⁷

²⁶⁹ Kassem,a.e,s.679.

²⁷⁰ Kassem,a.e,s.704.

²⁷¹ Kassem,a.e,s.707.

²⁷² Kassem,a.e,s.1107.

²⁷³ Kassem,a.e,s.713.

²⁷⁴ Kassem,a.e,s.719.

²⁷⁵ Kassem,a.e,s.753.

²⁷⁶ Kassem,a.e,s.71.

²⁷⁷ Kassem,a.e,s.71.

Bisküvi: İnce pişmiş tatlılardan biri anlamına gelir ve kelime aslen Fransızcadır, ancak Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁷⁸

Poğaç: Peynir tadında Türk tatlılarından biri anlamına gelir ve kelimenin kökeni İtalyancadır.²⁷⁹

Sucuk: Türkçede bir çeşit et dolmasıdır, kelimenin kökeni Türkçedir.²⁸⁰

Kufta: Kıyılmış ve ızgara et anlamında kelime. Kelimenin kökeni Türkçedir.²⁸¹

Kavurma: Kıyılmış et veya ghee ile kızartılmış anlamında kelime. Kelimenin kökeni Türkçedir.²⁸²

Çorba: Yemeklerin başında içilen sıcak çorba anlamında kullanılan kelime. Bu kelime Türkçe-Farsça kökenlidir.²⁸³

Sos: Bu kelime meyve suyu, domates sosu veya başka bir şey anlamına gelir ve aslında İtalyancadır, ancak Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁸⁴

Çikolata: Uluslararası tatlı çikolata anlamındadır. Kelimenin kökeni İtalyancadır ve Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁸⁵

Denderma: Bu kelime soğuk Türk tatlılarından biridir, kelimenin kökeni Türkçedir.²⁸⁶

Taza: Yeni bir şey anlamına gelir ve yeni sebze ve meyvelerde daha çok kullanılır. Kelimenin kökeni Farsça-Türkçedir.²⁸⁷

Bumbar: Etten yapılan bir dolgu ile bir tür yemek. Kelimenin kökeni Farsça-Türkçedir, ancak Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁸⁸

- Lakaplar

²⁷⁸ Kassem,a.e,s.106.

²⁷⁹ Kassem,a.e,s.117.

²⁸⁰ Kassem,a.e,s.525.

²⁸¹ Kassem,a.e,s.1021.

²⁸² Kassem,a.e,s.941.

²⁸³ Kassem,a.e,s.644.

²⁸⁴ Kassem,a.e,s.675.

²⁸⁵ Kassem,a.e,s.623.

²⁸⁶ Kassem,a.e,s.405.

²⁸⁷ Kassem,a.e,s.714.

²⁸⁸ Kassem,a.e,s.444.

Bey: Büyüklüğünü veya çok parasını belirtmek için erkek isimleriyle birlikte kullanılan bir isim anlamındadır ve kelime Türkçe kökenlidir.²⁸⁹

Paşa: Baş, başlangıç anlamında kelime, kelime Türkçe kökenlidir, Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁹⁰

Hidiv: Kral, vezir veya efendi anlamında kullanılan kelime, Osmanlı Mısır valisi sıfatı, kelimenin kökeni Farsçadır, Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁹¹

Afarm: Aferin anlamında kullanılan kelime. Bir kişi büyük bir amel gerçekleştirdiğinde övmek için kullanılır ve kelimenin kökeni Türkçedir. Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁹²

Efendi: Bu kelime, Abdelkader Efendi gibi saygıyı belirtmek için erkek adlarına eklenen bir soyadıdır. Kelimenin kökeni Türkçedir, Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.

Janabo: Bu kelime Türkçedir ve memurlara saygı duymak için kullanılan bir takma addır.

Hükümdar: Bu kelime Türkçe vali anlamına gelir. Kelimenin kökeni Türkçedir, Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.

- Yer adları

Eczahane: Türk kökenli ilaçların satıldığı yer anlamına gelir. Kelimenin kökeni Türkçedir, Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁹³

Edebhane: Tuvalet veya edebiyat evi anlamına gelen kelime Türk kökenlidir, Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁹⁴

Pazar: Giyim, ayakkabı ve gıda ürünlerinin satışı için pazar anlamında kullanılan sözcük, Farsça kökenli olmakla birlikte Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁹⁵

Posta: Kelimenin kökeni İtalyancadır, ancak Türkler aracılığıyla Sudan'a girmiştir.²⁹⁶

²⁸⁹ Kassem,a.e,s.145.

²⁹⁰ Kassem,a.e,s.71.

²⁹¹ Kassem,a.e,s.326.

²⁹² Kassem,a.e,s.776.

²⁹³ Kassem,a.e,s.35.

²⁹⁴ Kassem,a.e,s.38.

²⁹⁵ Kassem,a.e,s.70.

²⁹⁶ Kassem,a.e,s.139.

Kaşlak veya aşlak: Kelime, ordunun karaya çıkarılması için ayrılan yer veya ordu kışlasının yeri anlamına gelir ve kelime Türkçe kökenlidir.²⁹⁷

Karkun veya karakol: Karakol anlamına gelir ve Türkçe kökenlidir.²⁹⁸

Büfe: Çeşitli yemek için açık bir yer anlamına gelir ve kelimenin kökeni Fransızcadır, ancak Türk döneminde Sudan'a girmiştir.²⁹⁹

Cephane: Kelime silah ve barut hazırlanan yer anlamına gelir ve kelimenin kökeni Türkçedir.³⁰⁰

Tersane: Bu kelime gemi yapımı ve onarımı için bir yer anlamına gelir. Türkçe kökenlidir ve Türk döneminde Sudan'a girmiştir.³⁰¹

Telgraf: Yazılı mesaj gönderme yeri anlamında kullanılan ve aslen Fransızca olan sözcük, Sudan'a Türk hâkimiyeti döneminde girmiştir. Telgraf, Sudan'da Türklerin kurduğu kurumlardan biridir.³⁰²

Oda: Türk kökenli, evde uyumaya yönelik bir yer anlamında kullanılan kelimedir. Türkçe kökenlidir ve Türkiye döneminde Sudan'a girmiştir.³⁰³

Köprü: Köprü veya geçit anlamına gelir ve kelimenin kökeni Türkçedir, Türkiye döneminde Sudan'a girmiştir.³⁰⁴

Odatu el-misafirin: Misafir veya yolcuları ağırlamak için evde ayrılmış bir oda anlamına gelir ve kelime Türkçedir.

Koğuş: Kelime Türkçedir ve bir hastanede veya bir mağazada sağlık odası anlamına gelir. Kelimenin kökeni Türkçedir, Türkiye döneminde Sudan'a girmiştir.

- Diğerleri

Pardon: Af anlamında kullanılan sözcüktür. Fransızca kökenli bir sözcük olan Türk döneminde Sudan'a girmiştir.³⁰⁵

²⁹⁷ Kassem,a.e,s.911.

²⁹⁸ Kassem,a.e,s.983.

²⁹⁹ Kassem,a.e,s.141

³⁰⁰ Kassem,a.e,s.162.

³⁰¹ Kassem,a.e,s.163.

³⁰² Kassem,a.e,s.178.

³⁰³ Kassem,a.e,s.63.

³⁰⁴ Kassem,a.e,s.1015.

³⁰⁵ Kassem,a.e,s.93.

Bardu: Tekrar (Bir daha) anlamına gelir ve Türkçe kökenlidir.³⁰⁶

Birinci: Türkçe sayı sırasına göre birinci veya mükemmel anlamında olup, kelime Türkçe kökenlidir. Şu anda Sudan'da sigara üretim şirketlerinden birinin adı olarak kullanılmaktadır.³⁰⁷

Başka veya bashka: Kelime, farklı anlamına gelir ve kelimenin kökeni Türkçedir. Türk döneminde Sudan'a girmiştir.³⁰⁸

Bahşiş: Bir hizmet için rüşvet şeklinde para vermek anlamına gelir ve kelime aslen Farsçadır, ancak Türk zamanında Sudan'a girmiştir.³⁰⁹

3.6. Türk Yemek Kültürünün Sudan Mutfağına Etkisi

Türkler Sudan'a gelmeden önce Sudan'da hakim olan yemek kültürünü ilk bölümde ele alınmıştır. Türklerin gelişinden önce Sudan'daki yemek kültürü, ağırlıklı olarak süt, darı lapası, et ve acı tatlı bir içeceğe dayanan geleneksel bir yemek kültürü ile karakterize edilmiştir. Araştırmanın bu bölümünde, 19. yüzyılda Türk yemek kültürünün Sudan mutfağı üzerindeki etkisi açıklanacaktır.

Türkiye'nin Sudan mutfağı üzerindeki etkisini açıklığa kavuşturmak için, Türklerin Sudan'da Türk egemenliği döneminde uyguladığı ekonomik faaliyetin niteliğine değinmek gerektir. Bu, o dönemde hüküm süren tarımsal ürün türlerini bilmek içindir. Tarımsal ürün türlerini ve bunların doğasını bilmek, bize farklı Sudanlı kentsel ve kırsal alanlarda yiyecek türü ve nasıl hazırlandığı ve dağıtıldığı hakkında net göstergeler verir.³¹⁰ Sudan'da ekonomi politikasının uygulanmasında Türk yönetimi tarıma büyük önem vermiştir. Osmanlı Mısır valileri Sudan'a gerekli tüm mühendis, teknisyen, makine veya tarım aletlerini tedarik etmek için çalışmışlar. Türkler Sudan'da Sulama sistemi, tarım zararlıları, kanal inşaatı, köprü inşaatı, kuyu sondajı ve kontrol girişi için 19. yüzyıl boyunca çalışmıştır. Ürün türlerine gelince, Türk yönetimi Sudan topraklarında daha önce bilinmeyen arpa, şeker kamışı, pirinç, buğday, gemi yapımı için keten, afyon ve diğer

³⁰⁶ Kassem,a.e.s.95.

³⁰⁷ Kassem,a.e.s.100.

³⁰⁸ Kassem,a.e.s.109.

³⁰⁹ Kassem,a.e.s.120.

³¹⁰ Hatem Sıddık Mehmed Ahmed, *el-Nüzüm el-gızaiyye fi Fetratıyye el-Türkiyye ve el-Mehdiyye fi el-Sudan (Sudan'da Türk ve Mahdia Dönemlerinde Gıda Sistemleri)*, Beyaz Nil Üniversitesi, No. 12,Hartum, 2018, s.43.

nakit ürünler gibi yeni ürünlerin yetiştirilmesini başlatmıştır. Veli Hurşid Paşa Hartum şehrinin bahçelerinde, portakal, limon, muz, üzüm ve palmiye ağaçları dikmiştir.³¹¹

Türklerin ekonomi politikası, nakdi tarım ürünlerinin getirilmesi ve yalnızca Sudan'da Tarımın geliştirilmesi üzerinde durmamıştır. Türkler Sudan dışından ithal edilen ve büyük Sudan şehirlerinin pazarlarına dağıtılan birçok gıda ürününün getirilmesi üzerinde çalışmıştır. Bu ürünlerin en ünlüsü bal, hurma, yağ, her çeşit peynir, sebze, meyve, pişmiş ve taze balık, tatlı ve diğerleridir. Hartum şehrinin pazarları, ithal tüketim malları satmak için aktif bir harekete tanık olmuştur. Hartum mağazalarında satışa sunulan ürünler, Hartum'u ziyaret eden yabancı gezginler tarafından beğenilmiştir.³¹²

Farklı veya kültürel olarak yakın halklar arasındaki örtüşme nedeniyle, mutfak bölgenin kültüründen, çevresinden ve dünyanın her yerindeki hava koşullarından etkilenir. Sudan mutfacı, özel bir tada sahip çok çeşitli yemeklere sahiptir. Ayrıca Sudan'daki etnik ve kültürel çeşitlilik nedeniyle bugün Sudan'daki yemek kültürünün çok çeşitli ve farklı olduğunu görebiliriz. Sudan mutfacı bir dizi tarihi çağda gelişmiştir. Mevcut Sudan mutfacının imajını şekillendirmede büyük rol oynayan birçok dış etki olmuştur. Bugün Sudan'daki yemek kültürünün Türk egemenliği döneminde Türk, Mısır ve Levanten arasındaki farklı yemek kültürlerinden etkilendiği açıktır. Günümüzde Türkiye'de hakim olan yemek kültürünü gözlemlendikten sonra, Sudan mutfacının Türk mutfacından daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir. Bunun nedeni, Türk egemenliği döneminde Türklerin birçok Türk yemeği çeşidini tanıtmış olmalarıdır. Türk mutfacı, başta Türklerin ve yabancıların bir dönem yaşadığı şehirler olmak üzere büyük Sudan kentlerinde Sudan sofrasının çeşitliliğine katkıda bulunmuştur. Sudan mutfacı Türk yemek kültüründen etkilense de Sudan toplumu hala yerel yemek kültürünü korumaktadır.³¹³

Türk yemek kültürünün Sudan mutfacı üzerindeki etkisi nedeniyle, Türk egemenliği döneminde Sudan sofrasının bileşenleri çeşitliydi ve Sudan yerel yemekleri ile Türk yemeklerini içeriyordu. O zamanki Türk yemek kültürü, pazarlardaki Türk yemek hazırlama malzemelerinin mevcudiyeti nedeniyle büyük Sudan şehirlerinde yaygın bir

³¹¹ El-Amari,a.g.m,s.71

³¹² Ali Atallah Mehmed El-Douri, *Envaa el-gıza fi el-Sudan fi el-ahd el-Türkiyyi ve el-ahd el-Mehdiyyi*(Türk devrinde Sudan'da yiyecek türleri ve Mehdilik devleti), Beşeri Bilimler Eğitim Fakültesi, Tikrit Üniversitesi Yayıncılık, 2020, s.299.

³¹³ Maria Babaker, el-Akletü el-Sudaniyye (Sudan Yemekleri), <https://www.alsudaninews.Com/>, E.T:11/04/2022 Saat:08.15.

şekilde yayılmıştır. Sudan gıdalarında görülen etkilerinin çoğu Türk yönetimi döneminde Sudan'a gelmiştir. 19.yüzyılda hakim ve hala Sudan mutfağında bulunan en önemli Türk yemekleri tel şehriye, Lokma tatlısı, köfte, bumber, kebab, kavurma, patates yemeği, fasulye yemeği, kabak yemeği, semizotu yemeği, mercimek çorbası, baklava, kek, pasta, her türlü salata, pastırma, sucuk ve dondurmadır.³¹⁴

Türk yönetimi döneminde, Türk valileri ve büyük tüccarlar, Türk yemek kültürünün Sudan toplumu arasında yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu rol, Türkleri, yabancıları ve Sudanlıları hükümet binalarında veya tüccarların evlerinde bir araya getiren etkinliklerin davet ve anma törenlerinden oluşur. 19. yüzyıldaki Türk valiler çoğu zaman dini etkinlikler düzenlemiş ve Sudanlılar bu partilere davet edilmiştir. Bu vesileyle vali şefleri konuklara birçok çeşit Türk yemeği içeren geniş bir yemek masası sunmaktadır.

Türk egemenliği döneminde Sudan'da hakim olan yemek kültürü, 19. yüzyılda Sudan'da Türklerin izlediği ekonomi politikasıyla doğrudan ilişkilidir. Sudan'daki Türklerin ekonomi politikası, nakdi mahsul yetiştiriciliğinin canlanması ve büyük Sudan şehirlerinin pazarlarına tüketici gıda ürünlerinin getirilmesi ile karakterize edilmiştir. Türk egemenliği döneminde Sudanlılar günlük diyetlerinde birçok yeni tarım ürünü kullanmışlar. Dolayısıyla, 19. yüzyılda Türk egemenliğinin ekonomi politikasını uygulayarak, Türklerin o dönemde Sudanlıların Türk yemek kültürüne tanıtılmasında büyük rol oynadığı söylenebilir.

³¹⁴ Maria Babaker.

SONUÇ

Afrika kıtasının kuzeydoğusunda ayrıcalıklı bir jeopolitik konuma sahip olan Sudan, Kızıldeniz kıyılarının ve Nil Nehri Havzasının büyük bir bölümüne sahipti. Afrika ile Orta Doğu arasında önemli bir temas noktası haline gelmiş ve bu coğrafi konum nedeniyle bazı araştırmacıların Sudan'a (minyatür Afrika) adını vermiştir. Sudan, Afrika kıtasının merkezi haline gelmiştir. Sudan'ın bu eşsiz coğrafi konumu, 15. yüzyılda kolonileşmenin başlangıcından itibaren onu Avrupa ülkelerinin ilgi odağı haline getirmiştir.

Türkiye-Sudan ilişkileri 16. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Sudan'daki Türk varlığı iki dönemden oluşmaktadır, Sudan'daki her Türk döneminin kendi nedenleri vardır. İlk dönem Sudan'ın doğusundaki ve kuzeyindeki Osmanlı genişlemesiyle temsil edilmektedir, Osmanlılar 16. yüzyılda Kızıldeniz kıyılarında bulunan toprakların çoğuna nüfuzlarını empoze etmişler ve 1553'te Sevakin eyaletini kurmuşlardı. Osmanlı'nın bu bölgede genişlemesinin en belirgin nedeni, kutsal toprakları (Mekke ve Medine) 16. yüzyılın başlarında ortaya çıkan Portekiz tehdidinden korumaktır. İkinci dönem ise 19. yüzyılda Sudan'ın çoğu bölgesinde Türk genişlemesidir. Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa tarafından temsil edilmektedir. 19. yüzyılda Sudan, siyasi statü resmi olarak Osmanlı Devleti'ne, idari olarak da Mısır Valiliği'ne bağlanmıştır. Mehmed Ali Paşa, Sudan'ın fethinin asıl amacının Mısır'ı geliştirmek ve o dönemde modern Avrupa ülkeleri gibi olmasını sağlamak için para ve adam elde etmek olduğunu ilan etmiştir.

Sudan'daki Türklerin politikası iki ucu keskin bir silah olarak nitelendirilmiştir. Bir yandan Türkler Sudan'ın ekonomik imkânlarından faydalanırken, diğer yandan Sudan, yeni ve modern bir devlet tarzı ve yönetimini tanımıştır. Modern devlet kalıplarının Sudan'a getirilmesine rağmen, o zamanlar Sudan'da bazı devletlerinin uygulamaları, Sudanlılar arasında yüksek vergilerin uygulanmasıyla karakterize edilmiştir. 19. yüzyılda Sudan'da Türklerin uyguladığı yönetimin niteliği, Türk kültürünün Sudan toplumuna tanıtılmasında açık bir rol oynamıştır. Bu çalışma ile Sudan'daki Türk döneminin Sudan'da kültürel, ekonomik ve idari reform dönemi olduğu ortaya çıkmıştır. Sudan'daki araştırmacıların çoğu, Sudan'daki Türklerin kültürel etkisinin Sudan toplumunda güçlü ve çok yönlü olduğu konusunda hemfikirdir. Sudan toplumunun Türk kültüründen etkilenen en önemli kültürel yönleri şunlardır: mimarlık, dil, eğitim, yönetim ve mutfak

kültürü. Böylece Türkler, 19. yüzyılda modern devletler tarzında Sudan milliyetçiliğinin oluşumuna aktif olarak katkıda bulunmuşlardır.

1885 yılında Sudan'da Türk egemenliğinin sona ermesiyle birlikte Türklerin kültürel etkilerinin bir kısmı Sudan'da İngilizlerin getirdiği kültür politikası nedeniyle ortadan kalkmış olsa da, bu çalışma ile ortaya konduğu üzere Sudan'da Türk kültürünün sürekliliği, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Zamanımızda bazı Türkçe kelimelerin Sudan dilinde kullanılmaya devam etmesi, Sudan'daki Türk etkisinin gücünün en büyük kanıtıdır. Sudan'da şu anda kullanılan ve bu çalışmayla ulaşılan bazı önemli Türkçe sözcükler oda, köprü, telgraf, radyo, efendi, fatura, bastona, dolap gibi kelimelerdir. Mevcut Sudan yemeklerinin yanında Türk yemek kültürünün varlığı, Türklerin mimari mirası olan Hartum'daki Türk mezarları ve Sevakin Adası'ndaki bazı Türk binalarıyla Türk kültürü halen Sudan'da temsil edilmektedir.

19. yüzyılda Sudan'da Türklerin uyguladığı yönetimin niteliği, Türk kültürünün Sudan toplumuna tanıtılmasında açık bir rol oynamıştır. Bu çalışma ile Sudan'daki Türk döneminin Sudan'da kültürel, ekonomik ve idari dönüşümler dönemi olduğu ortaya çıkmıştır. Sudan'daki araştırmacıların çoğu, Sudan'daki Türklerin kültürel etkisinin Sudan toplumunda güçlü ve çok yönlü olduğu konusunda hemfikirlerdir. Sudan toplumunun Türk kültüründen etkilenen en önemli kültürel yönleri şunlardır: mimarlık, dil, eğitim, yönetim ve yemekler.

Türkler, 19. yüzyılda modern devletler tarzında Sudan milliyetçiliğinin oluşumuna aktif olarak katkıda bulunmuşlardır. Türklerin Sudan yemek kültüründeki kültürel etkisine gelince, 19. yüzyılda Türklerin Sudan'da uyguladıkları ekonomi politikasıyla bağlantılıydı. Osmanlı valileri tarafından nakdi ürün yetiştiriciliğinin getirilmesi, o dönemden günümüze Sudan gıdalarının çeşitliliği üzerinde büyük ve etkili bir etkiye sahipti. Sudan'daki Türklerin ekonomi politikası, şu anda Sudan'da hâkim olan birçok Türk yemeği ve tatlıyı içeren Sudan yemeklerinin çeşitliliğine yansıyor, örneğin: sucuk, pastırma, kebab, köfte, döner, bumbur, baklava, lokma tatlısı, dondurmadır.

Bu çalışmanın bulgularından biri de Sudan'daki Türklerin mimari mirasıdır. Sudan'daki Türk dönemi, Osmanlı mimarisinin karakterini taşıyan birçok mimari yapı bıraktı, Burada 19. yüzyılda Sudan'daki Türk kent kültürünün birçok Sudan bölgesinde yaygınlaştığını belirtmekte fayda vardır. Sudan'daki Türk mimarisinin dini mimari, askeri mimari, idari

mimari, şehirlerin inşası ve inşası olarak sınıflandırıldığı belirtilebilir. Sudan'daki Türklerin mimari mirasına tanıklık eden en önemli mimari yapılardan biri, örneğin: Sevakın adası, Hartum'daki Türklerin kubbeleri, Sultan Ali Dinar'ın sarayıdır. Son olarak bu çalışmanın sonuçları ile Türkiye döneminin Sudan toplumu üzerinde açık bir kültürel etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Buna ek olarak, bu Türk kültürel etkileri modern Sudan devletini siyasi, kültürel ve ekonomik olarak şekillendirmeye de yardımcı olmuştur.

Öneriler

Sudan'daki Türk dönemi, Sudan'daki İslam tarihinin restorasyonu ve anlaşılmasında kilit dönemlerden biridir. Bu çalışma, Sudan'daki Türklerin kültürel etkileri konusunu açıklığa kavuşturmaya yönelik ilk girişimlerden biridir. Çalışmanın, o dönemde Sudan'ı saran siyasi, ekonomik, kültürel ve tarihsel dönüşümleri anlamaya yönelik bilimsel bir girişim olarak katkıda bulunması hedeflenmektedir. Çalışmanın sonuçlarına dayanılarak, bu alandaki araştırmaların daha iyi yapılabilmesi ve iki devlet arasındaki bağların net bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla sonraki çalışmalar için şu önerilerde bulunulabilir:

- Sudan'daki Türk varlığının etkisinin açıklığa kavuşturulmasında sosyal çalışmaların yapılması.
- Türkiye ile Sudan arasındaki tarihi ve kültürel bağların açıklığa kavuşturulması.
- Etnografik ve maddi kültür çalışmaları yapılarak Sudan'daki Türk döneminin tarihi belgelerinin incelenmesi.
- Türk döneminde Sudan ile ilgili Osmanlı belgelerinin Türkiye'deki Osmanlı arşiv merkezlerinden toplaması ve Arapçaya çevrilmesi.
- Osmanlı belgelerinin anlanması için Türkçe ve Osmanlıca öğrenilmesi,
- İhtiyaç duyulan bilimsel materyale erişimi kolaylaştırmak için Türkiye ile Sudan arasında çeviri hareketinin harekete geçirilmesi.
- Arkeologların Sudan'da günümüze kadar var olan Türk mimari eserlerini restore etmeye teşvik edilmesi.
- Türk Müzesi adı verilen özel bir Türk Eserleri Müzesi kurulması.

- Diplomatik misyonlar aracılığıyla Türkiye ile Sudan arasındaki kültürel ilişkiler sürecinin geliştirilmesi ve kültürel faaliyetlerin kurulması (kültürel sergiler, çalıştaylar, konferanslar, Türk ve Sudan üniversiteleri arasında ziyaret alışverişi).

KAYNAKÇA

- Abdin, Abdülmecid, ‘Tarihü Sekafetü El-Arabiyye Fi El-Sudan (Sudan’da Arap Kültürü Tarihi)’, Kültür Evi, 1953, 14,45,49,63
- Bin Abdul Hakam, Ebu el-Kasım, ‘Fütüh Mısır ve Ehbarüha(Fattouh Mısır ve Onun Haberleri)’, Dar-El-Maarif, 1994, 169
- Abdulaziz, Meva, ‘Ahd El-Türkiye Fi El-Sudan(Sudan’da Türk Dönemi)’, Sudan Online Dergisi,<https://Www.Sudanjournal.Com/>, 5.Bölüm (2021), 1,E.T :22/01/2022 Saat:14.40
- Abdülhamid, Ali Abdülvahid, ‘El-Sekafe:El-Mefhüm-El-Hassıs-El-Alakat(Kültür: Kavram - Özellikler - İlişkiler)’, Kahire Üniversitesi-Eğitim Araştırmaları Enstitüsü,<https://Www.Academia.Edu/>, 2011, 5, E.T:21/02/2022 Saat:15.30
- Abumanga, El-Amin, ‘El-Lüğat Fi İfrıkyā(Afrika’daki Diller)’, Uluslararası Afrika Üniversitesi Yayıncılık, 2006, 43
- Adam, Zahra Gebril hilow, ‘El-Alakatü El-Harciyye Li Memleketü El-Func El-İslamiyye(Func İslam Krallığı Dış İlişkileri)’, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2022, 241,245,247,251
- Ahmed, Ahmed Ahmed Saïda, ‘Tarih Medinet El-Hartum Tahtü El-Hüküm El-Türkiyy El-Mısıryy(Mısır Yönetimi Altındaki Hartum Şehrinin Tarihi)’, Daru’l-Ketub Evi, 2000, 136
- Ahmed, Hatem Sıddık Muhammed, ‘El-Nüzüm El-Gızaiyye Fi Fetraatiyye El-Türkiye ve El-Mehdiyye Fi El-Sudan(Sudan’da Türk ve Mahdia Dönemlerinde Gıda Sistemleri)’, Beyaz Nil Üniversitesi, No. 12, 2018, 43
- Ahmed, İbrahim Halil, ‘Bidayetü El-Teveccüh El-Usmaniyy Nahve El-Halıc El-Arabiyy(Osmanlı’nın Arap Körfezi Bölgesine Yönelişinin Başlangıcı)’, Musul Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Arap Tarihçisi Dergisi, 2007, 25
- Al-Arnaout, Mohamed movako, ‘Fesul Min Tarihü El-Elban Fi Mısır(Mısır’daki Arnavutların Tarihi)’, Dar Al-Sharq Evi, 2018, 31,37
- Ali, Abdülrahman İbrahim Said, ‘El-Aser El-Usmaniye Fi El-Sudan(Sudan’da Osmanlı Eserleri)’, Hartum Evi, 2017, 95,135,294
- , ‘Sevakin: El-Esar El-İslamiyye ve El-Ahd El-Usmaniyy(Sevakin: İslam Eserleri ve Osmanlı Dönemi)’, <https://Www.Sudaress.Com/Alrakoba/30148>, 2011, 1, E.T:11/11/2021 Saat:15.15
- Ali, Cemal, ‘Vesat El-Hartum Haleb El-Ahd El-Türkiyy(Türk Döneminde Orta Hartum)’, <https://Www.Alrakoba.Net/>, 2016, E.T:11/03/2022 Saat:13.23
- Amer, Tarık Abdül Rauf, ‘Mefhüm El-Sekafe ve Hassısuha ve Unsuruha(Kültür

Kavramı, Özellikleri ve Unsurları’, <https://al3loom.com>, 2021, E.T:20/02/2022 Saat:12.30

Amin, Muhammed El, ‘Siyasset Mühamed Ali Paşa Fi El-Sudan(Mehmed Ali Paşa’nın Sudan’daki Siyaseti)’, Sudan Ulusal Yayıncılık Kütüphanesi, 1941, 112

Asmahan, Abdullah, ‘El-Alakatü El-İctimaıyy Fi Devletü El-Func ve Eserüha Alla Istıkrar El-Devlet (Func Devletinde Sosyal İlişkiler ve Devletin İstikrarı Üzerindeki Etkisi)’, Sudan Evi, 2017, 88

Aydın, Mehmet Akif, ‘El-Devletü El-USmaniyye Tarih ve Hadara(Osmanlı İmparatorluğu Tarih ve Medeniyeti)’, Erska Yayıncılık Merkezi, 1999, 456

Babaker, Maria, ‘El-Akletü El-Sudaniyye(Sudan Yemekleri)’, <https://www.alsudaninews.com/ar/?p=118372>, 2021, E.T:11/04/2022 Saat:08.15

Babaker, Tekavva Abdul Moneim, ‘Tarihü El-Sudan El-Iktisadiyye Hılal Hıkbetü Mühamed Ali Paşa(Mehmed Ali Paşa Hanedanlığı Döneminde Sudan’ın Ekonomik Tarihi)’, Yüksek Lisans, Nilin Üniversitesi Tarih Bölümü, 2020, 24,61,81,84

Baladhar, Ebu el Abbas Ahmed el, ‘Fütüh El-Bıdan(Devletlerin Fethi)’, Arap Kitap Evi, 1901, 238

Beşir, Muhammed Ömer, ‘Tetavvür El-Telim Fi El-Sudan(Sudan’da Eğitimin Gelişimi)’, Kültür Evi, 1970, 5

Beşir, Seyf-i İslam Badawi, ‘Sevakin:El-Melaha ve Tedeyyet El-Harake El-Ticariyye Bi El-Bahr El-Ahmar Min El-Karn El-Aşr Ela El-Karn El-Tasi Aşr (Sevakin: Seyrüsefer ve Kızıldeniz Ticaret Hareketinin 10. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Yansımaları)’, Bilişsel Aydınlanma Araştırmaları Merkezi, 2013, 122

Bhasin, Hitesh, ‘What Is Culture? Types and Characteristics’, <https://www.marketing91.com/what-is-culture/?Q=%2Fwhat-is-culture>, 2020, E.T:17/02/2022 Saat:16.20

BOA, ‘BOA’, KK,Ruus(Divan-ı Humayun Ruus Defterleri,Kamil Kepeci Tasnifi),No:225, 1573, 304

———, ‘BOA’, KK,Ruus(Divan-ı Humayun Ruus Defterleri,Kamil Kepeci Tasnifi),No:234, 1579, 48

———, ‘BOA’, KK,Ruus(Divan-ı Humayun Ruus Defterleri,Kamil Kepeci Tasnifi),No:242, 1584, 146

———, ‘BOA’, KK,Ruus(Divan-ı Humayun Ruus Defterleri,Kamil Kepeci Tasnifi),No:246, 1585, 111

———, ‘BOA’, KK,Ruus(Divan-ı Humayun Ruus Defterleri,Kamil Kepeci

- Tasnifi),No:211, 1554, 78
- , ‘BOA’, KK,Ruus(Divan-ı Humayun Ruus Defterleri,Kamil Kepeçi Tasnifi),No:213, 1555, 212
- , ‘BOA’, KK,Ruus(Divan-ı Humayun Ruus Defterleri,Kamil Kepeçi Tasnifi),No:214, 1556, 24
- , ‘BOA’, KK,Ruus(Divan-ı Humayun Ruus Defterleri,Kamil Kepeçi Tasnifi),No:218, 1565, 168
- , ‘Osmanlı İdaresinde Sudan’, BOA,NO:124, 2013, 21,16-36
- Boukraf celloul, ‘Etma Mühammed Ali Paşa Fi El-Sudan(Mehmed Ali Paşa’nın Sudan’daki Yayılmacı Emelleri)’, Cezayir Tarih Araştırmaları Dergisi 5 Sayı, 2018, 87
- Çelebi, Evliya, ‘Evliya Çelebi Seyahatnamesi’, Üadal Yayın Evi, 10 Cilt (1985), 532,551
- Celil, Shater Bosaili Abdül, ‘Maalim Tarih Sudan Vadi El-Nil (Sudan ve Nil Vadisi Tarihinin Önemli Noktaları)’, Abu Fadel Basın, 1955, 46
- Darrar, Darrar Salih, ‘Tarihü El-Sudan El-Hadis(Modern Sudan Tarihi)’, Dar Al Hayat Evi, 1964, 19,51,52,54,75
- Darrar, Muhammed Salih, ‘Tarih Sevakin ve El-Bahr El-Ahmar(Sevakin ve Kızıldeniz Tarihi)’, Sudan Kitaplar Evi, 1988, 27,51,84
- Ebu Ali, Ahmed Bin Hac, Tahkik: Shater Busalyi Abdul Celil, ‘Mahtutat Katibü El-Şune Fi Tarihü El-Seltanatü El-Sinneriyye (Sinner Sultanlığı TarihindeKi Şona Yazarının El Yazması)’, Sudan Kitap Evi, 2009, 90
- Ebu Ali, Ahmed bin Hac, Tahkikat: Yusuf Fadl Hasan, ‘Tarihü Müluk Sinner ve El-Hukum El-Türki El-Mısryy Fi El-Sudan(Sinner Krallarının Tarihi ve Sudan’da Türk-Mısır Yönetimi)’, Madrak Yayınevi, 2018, 35,36,226
- Ebu Salim, Muhammed İbrahim, ‘Tarihü El-Hartum(Hartum Tarihi)’, Daru’l-Celal Evi, İkinci Baskı, 1979, 33–36
- El-Amari, Marzakel, ‘El-Vadü El-Iktisadiyy Fi El-Sudan Fi Zıll El-Hükum El-Türkiyye(Sudan’da Türk Egemenliği Altındaki Ekonomik Durum)’, Cezayir Tarih ve Hukuk Araştırmaları Dergisi,Sayı:4, 71
- El-Amin, Osman Ahmed, ‘Bahtü El-Rida:Sitte Ukud Fi Mesıratü El-Telım(Bakht El-Reda: Eğitim Yürüyüşünde Altı Yıl)’, Hartum Üniversitesi Evi,İkinci Baskı, 1995, 3
- El-Cemal, Şevvkiyy Atta, ‘El-Veseyik Ell-Tarihıyye Li Siyasetü Mısır Fi El-Bahr El-Ahmar(Mısır’ın Kızıldeniz’deki Politikasının Tarihi Belgeleri)’, NY, 1958, 30

- El-Douri, Ali Atallah Muhammed, ‘Envaa El-Gıza Fi El-Sudan Fi El-Ahd El-Türkiyyi ve El-Ahd El-Mehdiyy(Türk Devrinde Sudan’da Yiyecek Türleri ve Mehdilik Devleti)’, Beşeri Bilimler Eğitim Fakültesi, Tikrit Üniversitesi Yayıncılık, 2020, 299
- El-fati, Antoine, ‘Mühammed Ali Paşa Fi El-Sudan(Sudan’da Muhammed Ali Paşa)’, <https://Www.Lebarmy.Gov.Lb>, 2018, 1, E.T:22/01/2022 Saat:15.33
- El-Gamal, Şavki, ‘Tarihü Sudan VEDI El-Nil(Nil Vadisi Tarihi Sudan)’, Anglo-Mısır Evi, 2008, 303,330,339,341,344,345,354,378
- El-Gannam, Süleyman, ‘Siyaset Mühammed Ali Paşa El-Teveessüyye(Mehmed Ali Paşa’nın Yayılmacı Politikası)’, Arap Kültür Evi, 2004, 64
- El-Hacı, Muhammed, ‘El-Sudan Hılal Hüküm Mühammed Ali Paşa(Mehmed Ali Paşa’nın Yönetimi Sırasında Sudan)’, Şam Üniversitesi, Sanat ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih Dergisi, 2018, 2,3,4
- El-Haşimi Badreddine Hamed, ‘El-Sudan Bi Üyün Garbiyye(Batı Bakışıyla Sudan)’, El-Gül Evi, 4.Cilt (2016), 41
- El-Haşimi, Bedir el-Din Hamed, ‘El-Sudan Bi Üyün Garbiyye(Batı Bakışıyla Sudan)’, Güller Evi, 1.Cilt (2012), 21
- , ‘El-Sudan Bi Üyün Garbiyye(Batı Gözlü Sudan)’, Gül Adası Evi, 5.Cilt (2015), 172
- , ‘El-Usmaniyyen ve Seltanatü El-Func Fi El-Kran El-Sadis Aşr(16. Yüzyılda Osmanlılar ve Func Sultanlığı)’, <https://Www.Sudaress.Com/Sudanile/105358>, 2018, 1, E.T:07/11/2021 Saat:09.30
- El-Jili, Susan Al-Nur, ‘El-Neşat El-Diniyy ve El-İktisadiyy ve El-İctimaiyy ve El-Sekafıyy Li Seltanatü El-Func(Func Sultanlığı’nın Dini, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Etkinliği)’, Neelain Üniversitesi,Sosyal Bilimler Fakültesi,Tarih Bölümü,Yüksek Lisans Tezi, 2018, 2,13,137,148
- El-Kabaşı, Anam Muhammed Osman, ‘El-Ahval El-Siyasiyye Fi El-Sudan Fi Nihayet El-Karn El-Tasi Aşr ve Bidayet El-Karn El-Işrun(19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başında Sudan’da Siyasi Koşullar)’, Makale, Afrika Araştırma ve Araştırmalar Merkezi, Afrika Üniversitesi, 2018, 172
- , ‘Tesis Livee Sevakin Fi El-Ahd El-Usmani (Osmanlı Döneminde Sevakin Tugayı’nın Kuruluşu)’, El-Darah Dergisi, Dördüncü Sayı, 2009, 193
- , ‘Tesis Sevakin Fi El-Ahd El-Usmaniyy(Osmanlı Döneminde Sevvakin)’, Bilişsel Aydınlanma Araştırmaları Merkezi, 2013, 145
- El-Kadal, Muhammed Said, ‘Tarihü El-Sudan El-Hadis1820-1955 (Modern Sudan Tarihi 1820-1955)’, Hartum Üniversitesi Evi,3 Baskı, 2018, 49,79,81,82,97,100,119

- El-Manasseh, Ezzedine, 'El-Lüġatü Gayur El-Arabiyye Fi El-Sudan(Sudan'da Arapça Olmayan Diller)', <https://www.Ahewar.Org/Debat/Show.Art.Asp?Aid=634500>, 2019, E.T:30/03/2022 Saat:09.30
- El-Rafei, Abdel Rahman, 'Asr Mühammed Ali(Mehmed Ali Dönemi)', Dar El-Maarif Evi, 1989, 160
- El-Rafei, Abdul Rahman, 'Asr El-Hidivi İsmail(Hidiv İsmail Devri)', El-Maarif Evi,4. Baskı, 1.Cilt (1987), 74,159
- El-Ruvaiddi, Muhammed, 'Bilad El-Nuba ve İttfakiyyet El-Bakt (Nuba ve El Bakt Anlaşması)', ResearchGate Online Dergisi, 2018, 6,8
- El-Sadık, Salah Omar, 'Diraset Fi El-Esar El-Sudaniyye(Sudan Antikaları Üzerine Çalışmalar)', Dar Azza Yayıncılık ve Dağıtım, 2006, 42
- El-Sayed, Nasır, 'Tarihü El-Siyase ve El-Telim Fi El-Sudan(Sudan'da Siyaset ve Eğitim Tarihi)', Hartum Üniversitesi Evi, 1990, 7
- Fattah, Safaa Hafız Abdel, 'El-Mevani ve El-Süġür Min Elfeth El-İslamiyy Hatta El-Asr El-Fatemeiyy(Mısır Limanları ve İslam Fethinden Fatımi Döneminin Sonuna Kadar) Boşluklar', Arap Düşünce Evi, 1986, 73
- Haberler-Dünya, 'Sevakin Adası Nerede? Sevakin Adası Neden Önemli? İşte Haritadaki Konumu...', <https://www.Sozcu.Com.Tr/>, 2017, E.T:22/03/2022 Saat:09.15
- Hammad, Ahmed Issa Mahmud, 'El-Esar El-Terbeviyy Li El-Menhec El-Telimiyy Fi Memleketü El-Func (Func Krallığı'ndaki Eğitim Müfredatının Eğitimsel Etkileri)', Bilimsel Makale, Sinnar Konferansı, Sinnar Üniversitesi, 2017, 14
- Hasan, Yusuf Fadl, 'Diraset Fi Tarihü El-Sudan ve İfrıkya ve Biladü El-Arap(Sudan, Afrika ve Arap Ülkeleri Tarihi Araştırmaları)', Sudatek Yayın Evi, 3.Cilt (2008), 198
- Hassan, Yusuf Fadel, 'Mükaddime Fi Tarihü El-Memlekeü El-İslamiyye Fi El-Sudan El-Şerkiyy(Doġu Sudan'daki İslami Krallıkların Tarihine Giriş)', Sudan Kitap Evi, 2003, 17,135-140,34
- Hayrallah, Hibe, 'Cultural Interaction between Peoples Decisively', <https://Sotor.Com/2018>, E.T:05/03/2022 Saat:18.55
- Hilow, Zahra Cebril, 'El-Fırġa El-Sudaniyye Fi Harb El-Meksik(Meksika Savaşında Sudanlı Ordu)', <https://www.Sudanjournal.Com/>, 2021, 2, E.T:15/12/2021 Saat:13.30
- Hüseyyin, Abdullah, 'El-Sudan Min El-Tarihü El-Kadim İla El-Bise El-Mısriyye (Eski Tarihten Mısır Misyonunun Yolculuġuna Sudan)', Hendavay Evi, 2012, 93,95,117,118,132
- , 'Sudan Eski Tarihten Mısır Seferi Yolculuġuna', Hindawi Yayınevi, 2012,

117,118,132,133

- İbrahim, Hasan Ahmed, ‘Mühammed Ali Paşa Fi El-Sudan:Dirase Li Ehdafe El-Feth El-Türkiyye(Sudan’da Mehmed Ali Paşa: Türk Fethinin Amaçları Üzerine Bir Araştırma)’, Yüksek Lisans Tezi , Hartum Üniversitesi Tarih Bölümü, 1998, 155
- , ‘Tarihü El-Sudan El-Hadis(Sudan’ın Modern Tarihi)’, Milli Eğitim Bakanlığı Evi, 1977, 43
- İdris, Hasan Hüseyin, ‘Sennar ve Sevakin’, Sennar Kültür Başkenti Kitap Serisi, Kitap No. 66, Sudan Evi Basın Serisi, 2017, 61
- İdris, Hayat, ‘El-Müdün Elleti Enşeeha El-Hüküm El-Türkiyy El-Mısıryy Fi El-Sudan 1821-1881(Türk-Mısır Yönetiminin Sudan’da Kurduğu Şehirler 1821-1881)’, Hartum Üniversitesi,Http://Khartoumspace.Uofk.Edu/Handle/123456789/936, 2012, 9, E.T:16/03/2022 Saat:19.22
- İlhan zengin, ‘Geçmişten Günümüze Türkiye-Sudan İlişkileri’, Kırıkkale Üniversitesi,Tarih Bölümü,Yüksek Lisans Tezi, 2013, 21
- , ‘Türkiye Döneminde Sudan Genel Valileri 1821-1885’, Near East Historical Review, 347
- Jadin, Nur Abdullah, ‘El-Ittisal Fi El-Hadaratü El-Sudaniyye (Sudan Uygarlıklarında İletişim)’, Sennar Kitap Serisi, 2017 Yılı İçin İslam Kültürünün Başkenti, 2017, 95,56,106
- Kabaşı, Anam Osman, ‘El-Usmaniyyen ve Siyasetihim İtticah Şemale El-Sudan Fi El-Karn El-Sadis Aşr (Osmanlılar ve 16. Yüzyılda Kuzey Sudan’a Yönelik Politikaları)’, Edebiyat Dergisi, Hartum Üniversitesi, No. 33, 2014, 268,267
- Kabir, Abdul Baki Muhammed Ahmed, ‘Sevakin Münzü Fecr El-İslam Hatta El-Asr El-Memlûkiyy(İslam’ın Başlangıcından Memluk Dönemine Kadar)’, Bilişsel Aydınlanma Dergisi, 2013, 81,107
- Kassem, Aun Şerif, ‘Kamus El-Lehece El-Ammiyye Fi El-Sudan(Sudan’da Halk Lehçesi Sözlüğü)’, Modern Mısır Evi,İkinci Baskı, 1985, 35–1021
- Khorasani, Mona, ‘El-Mezahir El-Sekafiyye Li El-Mücteme El-Sinneriy (Sinner Topluluğunun Kültürel Tezahürleri)’, Sinnar Konferansı,Sinnar Üniversitesi, 2017, 9
- Ksha, Sami, ‘Culture: The Meaning, Characteristics, and Functions’, Https://Www.Yourarticlelibrary.Com/Culture/Culture-the-Meaning-Characteristics-and-Functions/9577, 2012, E.T:26/02/2022 Saat:11.15
- Kush, Denis, Çeviren:Mounir el-Saidaniyye, ‘(Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı)’, Arap Birliği Araştırmaları Merkezi Evi, 2007, 97
- Mahmud Şaker, ‘El-Sudan(Sudan)’, İslam Evi, 1981, 12

- Makar, Nasım, ‘Mısır ve Bena El-Sudan El-Hadis(Mısır ve Modern Sudan’ın İnşası)’, Mısır Evi, 1993, 18
- Makkavi, İhlas, ‘El-Esar El-Sekafıyy Li El-Hüküm El-Türkiyy El-Mısryy Fi El-Sudan(Sudan’da Türk-Mısır Yönetiminin Kültürel Etkisi)’, Türkiye Araştırmaları Dizisi, Afrika ve Asya Araştırmaları Enstitüsü, Hartum Üniversitesi Evi, 2004, 115
- Makki, Hassan, ‘El-Sekafe El-Sinneriyye El-Meğza ve El-Medmün (Sinneriya Kültürü Anlam ve İçerik)’, Afrika Araştırma Üniversitesi Araştırmaları Merkezi, 1990, 38
- Malik, Tasnim Hamad Salahuddin Hamad, ‘El-Edevat El-Müstahdeme Fi El-Tüküs El-Diniyye Inde Memleketü El-Func (Func Krallığında Dini Ritüellerde Kullanılan Araçlar)’, Sinnar Devletinde Yönetim ve Yönetim Sistemleri Konferansı Bildirileri,Sinnar Üniversitesi, 2017, 38
- Mehmet, Halid, ‘El-Ailetü El-Lüğaviyye ve El-Lüğatü El-Türkiyye(Dil Aileleri ve Türk Dili)’, <https://www.aljazeera.net/>, 2018, E.T:25/03/2022 Saat:16.20
- Meşala, Fatıma, ‘Cultural Interaction’, <https://mawdoo3.com/2021>, E.T:30/02/2022 Saat:10.34
- Milla, Philip, ‘Trade and Economic Relations between the United Arab Republic and the Sudan’, Anglo-Mısır Kütüphanesi Evi, 1965, 108
- Muhammed, Süleyman, ‘El-Tağyyr El-İctimaıyy Fi El-Seltanatü El-Sinneriyye (Sinner Sultanlığında Sosyal Değişim)’, Anglo-Mısır Kütüphanenin Evi, 1940, 220
- Muhtar, Mona Diab, ‘Mezahir El-Hayatü El-İctimaıyye Fi Seltanatü El-Func (El-Func Sultanlığında Sosyal Yaşam)’, Umdurman İslam Üniversitesi,Sosyal Bilimler Fakültesi,Tarih Bölümü,Yüksek Lisans Tezi, 2010, 98
- Mustafa, Mona Fadl el-Mevla, ‘Dirase Tahlilyye Fi Kamus El-Lehce El-Ammiyye Fi El-Sudan(Sudan’da Halk Lehçesi Sözlüğünde Analitik Çalışma)’, Yüksek Lisans Araştırması, Shandi Üniversitesi, Arap Dili Bölümü, Sanat Fakültesi, 2014, 71
- Muzaahim, Haitham, ‘In the Definition and Interpretation of Culture’, <https://www.almayadeen.net/books/939417/>, 2019, E.T:07/02/2022 Saat:18.20
- Nasr, Afaf Mohammed Khairi, ‘Sinnar Sultanlığında Sosyal Değişim’, İlk Sayı, Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi, İmam Mehdi Üniversitesi, 2018, 37,43
- Nebil Ali, ‘Terif El-Sekafe ve El-Sekafe El-Ferıyye(Kültür ve Alt Kültürün Tanımı)’, https://uomustansiriyah.edu.iq/media/lectures/8/8_2021_05_03!10_54_09_A_M.Pdf, 2021, E.T:10/02/2022 Saat:14.54
- Oğlu, Akmeleddin Ahsan, ‘El-Türk ve Esarahüm El-Sekafıyy Fi Mısır(Türkler ve Mısır’daki Kültürel Etkiler)’, Şarq Evi, 2011, 136–37
- Orhonlu, Gengiz, ‘Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti’, Türk Tarih

Kurumu Basım Evi, 1996, 1,12,21,142,143,145,147

Osman, Muhammed, ‘Medinet El-Hartum(Hartum Şehri)’, Mısır Evi, 2013, 109

Osman, Tac elser, ‘Lemhatün Min Tarih Seltanatü El-Func El-İctimaıyy (El-Func Sosyal Sultanlığı Tarihine Bakışlar)’, Muhammed Ömer Beşir Evi, 2004, 72,83

Rafik, Abdülkerim, ‘Bilad El-Şam ve Mısır Min El-Feteha El-USmani İla Hamlet Napolyon Bonapart (Osmanlı Fethinden Napolyon Bonapart Seferine Kadar Şam ve Mısır)’, Modern Araplar Tarihi Araştırmaları, 1968, 21–24

Rahman, Ahmed Hüseyin Abdül, ‘El-Sekafetü El-Maddiyye Li Memleketü El-Func(Func Krallığının Maddi Kültürü)’, Hartum Üniversitesi,Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2011, 44,53,61

Ramazan, Muhammed Rıfaat, ‘Vedü El-Sudan Fi Nitek El-Alakatü Beyne Mısır ve El-Devletü El-USmaniyye Hatta 1863(1863 Yılına Kadar Mısır İle Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler Kapsamında Sudan’ın Durumu)’, El-Bayan El-Arabi Evi, 1955, 17,18,19

Raşidi, Muaviye Sabri, ‘El-Alakat El-Düveliyye El-Sudaniyye El-Türkiyye(Sudan-Türkiye Uluslararası İlişkiler)’, Hartum, Araştırma ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Evi, 2020, 167

Refik, Abdülkerim, ‘El-Meşrik El-Arabyy Fi El-Ahd El-USmaniyy(Osmanlı Döneminde Arap Maşriği)’, Şam Üniversitesi Evi, 1992, 41,47

Riad, Zaher, ‘El-Sudan El-Müasır Münzü El-Feth El-Mısırıyy Ela El-İstıklal(Mısır Fethinden Bağımsızlığa Çağdaş Sudan)’, Anglo-Mısır Evi, 1966, 58

Robert Collins, çeviren: Mustafa Magdi El Cemal, ‘Tarihü El-Sudan El-Hadis(Modern Sudan Tarihi)’, Mısır Kitap Evi, 2015, 27

Saadavi, Salih, ‘Osmanlı Döneminde Sudan’, İRCIA-İslam Tarih,Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2007, 54,57

Sabri, Muhammed, ‘El-Imbaratüriyye El-Sudaniyye Fi El-Karn El-Tasi-Aşr(19. Yüzyılda Sudan İmparatorluğu)’, Mısır Kitap Basını Evi, 1948, 10,14,15

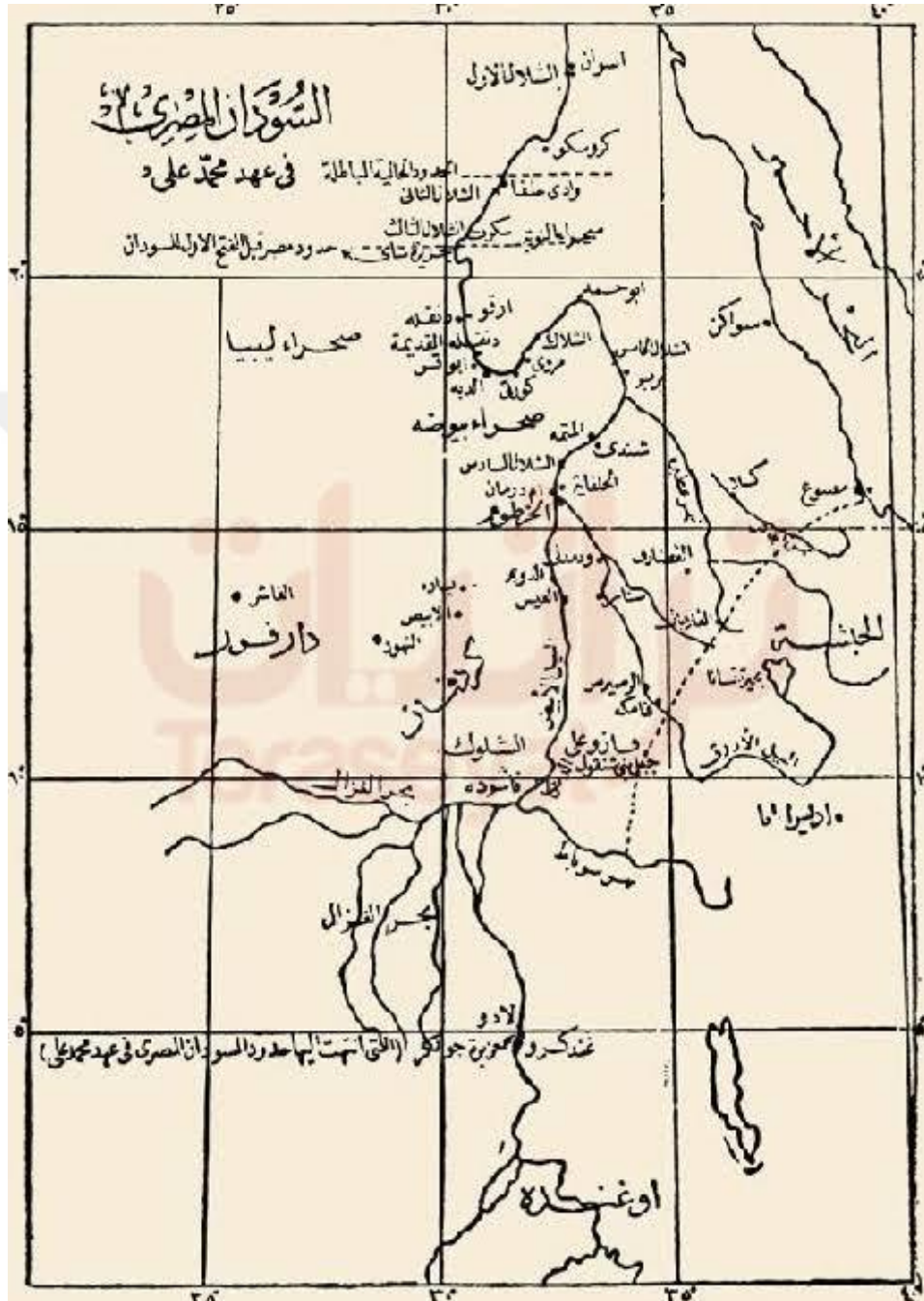
Saeed, Nabil Rabih Adam, ‘Devr El-Ülema ve Rical El-Sufiyye Fi Neşr El-Sekafa El-Arabiyye El-İslamiyye Fi Seltanatü El-Func (El-Func Sultanlığında Arap-İslam Kültürünün Yayılmasında Tasavvuf Adamlarının Rolü)’, Sinnar Devlet Konferansı Bildirileri, Sinnar Üniversitesi, 2017, 150

Sağayroun, İntisar El-Zein, ‘El-Esar El-USmaniyye Fi El-Sudan(Sudan’da Osmanlı Eserleri)’, Adonato Dergisi, 2003, 90,94,99

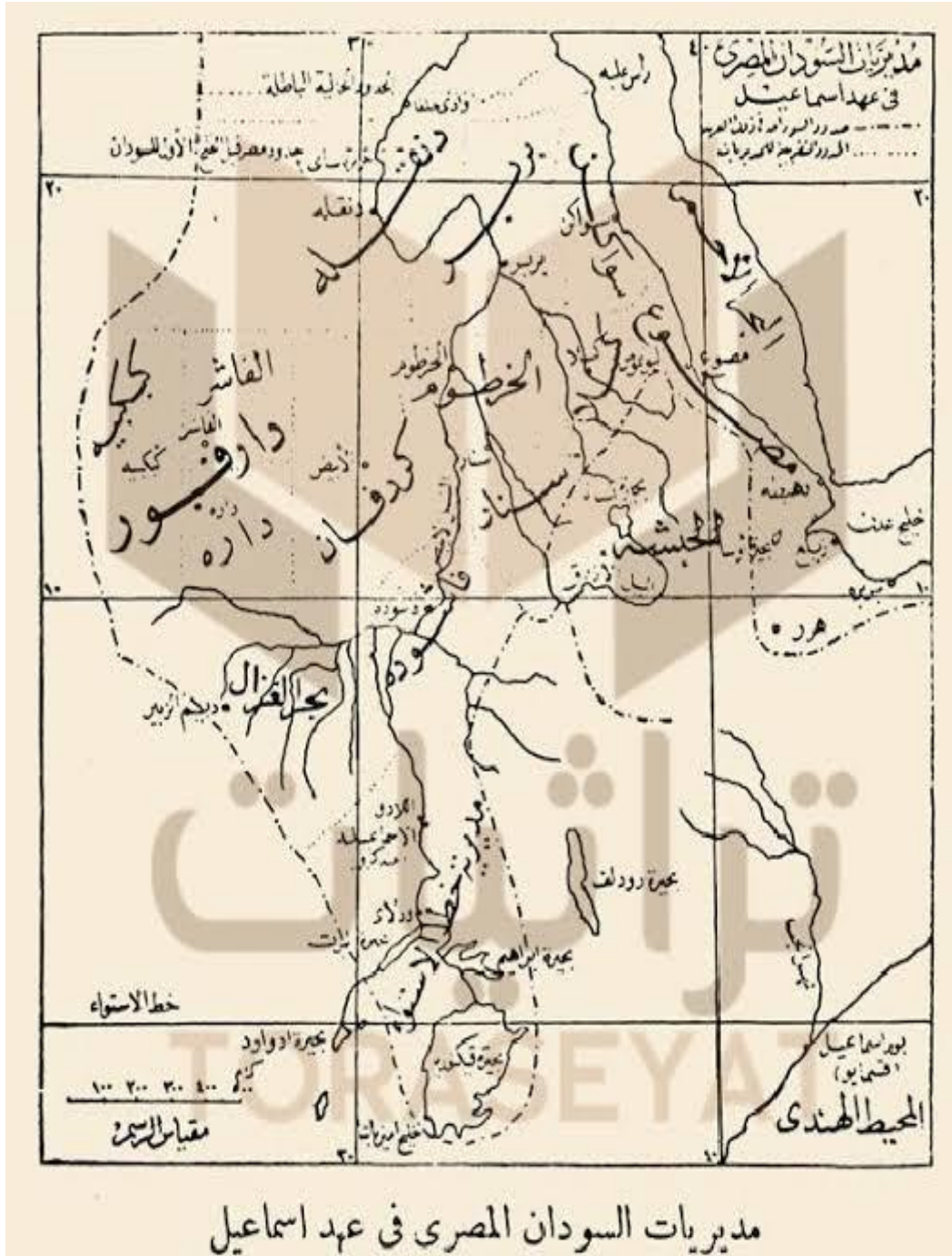
Şahin, Amir, ‘El-Kelimatü El-Türkiyye Fi El-Lüğatü El-Sudaniyye(Sudan Dilinde Türkçe Kelimeler)’, <https://www.alrakoba.net>, 2020, E.T:02/04/2022 Saat:14.22

- Said, Amin Mohamed, 'El-Alakatü El-Sekafiyye ve El-Lüğaviyye(Kültür ve Dil İlişkileri)', in Afrika-Türkiye İlişkileri Konferansı, Üçüncü Eksen, Afrika Üniversitesi Araştırmaları Merkezi (Hartum, 2015),142
- Sıddık, Hocalı Ahmet, 'Nüzüm El-Hükum Fi El-Sudan1820-1885(Sudan'da Yönetim Sistemleri 1820-1885', Yüksek Lisans Tezi, Tarih Bölümü, Ümmü'l-Kur'an Üniversitesi, 1987, 5,13,95
- Spaulding, Jay, Çeviren: Ahmed El-Mutassım El-Şeyh, 'Asr El-Bütüle Fi Sinner (Sinner'da Kahramanlık Çağı)', Hartum Yayın Evi, 2010, 28
- Şubeyke, Makki, 'El-Sudan Abra El-Kurün (Yüzyıllar Boyunca Sudan)', Dar- El-Jil, 1991, 25,30,120
- Şukeyr, Noam, 'Tarihü El-Sudan El-Kadim ve El-Hadis ve Cuğrafiyyeti (Eski ve Modern Sudan'ın Tarihi ve Coğrafyası)', Dar El-Jil Yayınları, 1 (1981), 81,198,100
- Şükriyy, Mohamed Foud, 'Mısır ve El-Siyade Ale El-Sudan(Mısır'ın Sudan Üzerindeki Egemenliği)', Dar El -Maarif Evi, 1946, 6
- Şükriyy, Mohamed Füad, 'Mısır ve Sudan 1820-1899', Dar Al Maarif Yayın Evi, 1963, 12
- Taha, Mohamed Ahmed Mohamed, 'Mühadarat Fi Tarihü El-Sudan El-Hadis(Sudan'ın Modern Tarihi Üzerine Dersler)', Dongola Üniversitesi, Tarih Bölümü, 2018, 2,3
- Yılmaz, Tuğrul oğuzhan, 'Türklerin Sudan'daki Hakimiyet ve İdaresi', Türk Dünyası Araştırmaları Çilt 118, Nisan 2018, 161
- Yusuf, Yusuf Muhammed, 'El-Hartum Neşetüha ve Tarihüha(Hartum: Kökeni ve Tarihi)', <https://Sudaneseonline.Com>, 2009, E.T:20/03/2022 Saat:12.29
- Zanati, Amer, 'Hamlet Mühammed Ali Paşa Ala El-Sudan1821(Mehmed Ali Paşa'nın Sudan Seferi 1821)', Arap İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt. 12, İlk Sayı, 2019, 372

Kaynak: <http://www.toraseyat.com>

Ek 2: Hidiv İsmail Dönemindeki Sudan Müdürlükleri

Kaynak: <http://www.toraseyat.com>

Ek 3: Kavalalı Mehmed Ali Paşa

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org>

Ek 4: Hartum Şehrinde İkinci Türk Dönemine Ait Mezarlıklar

Kaynak: <https://mapio.net>

Ek 5: Sevakin Adasındaki İkinci Türk Binalarından Birinin Bazı İzleri

Kaynak: <https://mubasher.aljazeera.net/>

Kaynak: <https://www.lovely0smile.com>

Kaynak: <https://www.saaiah.com>

مهر و لیسای جانب عالی

عزیزه مهر و لیسای جانب عالی سزاوارت سازه معلومه خسته بولنه اوزده اقدار مهر و لیسای جانب عالی

اقتضای اربعه و منصب کوریه ملک فرزند و فرط موده سواکه و مصوع السکرینه فد و اولاد

جانب قومیه جزائری و اعمال و امور محمود بود و حق مؤسسه جانب عالی تفراتیریه و مؤسسه بنده قلم الیه

ایک برادر لیسای جانب عالی کوریه جانب عالی نصیری اعاده در جویا و اصل انان و لیسای جانب عالی

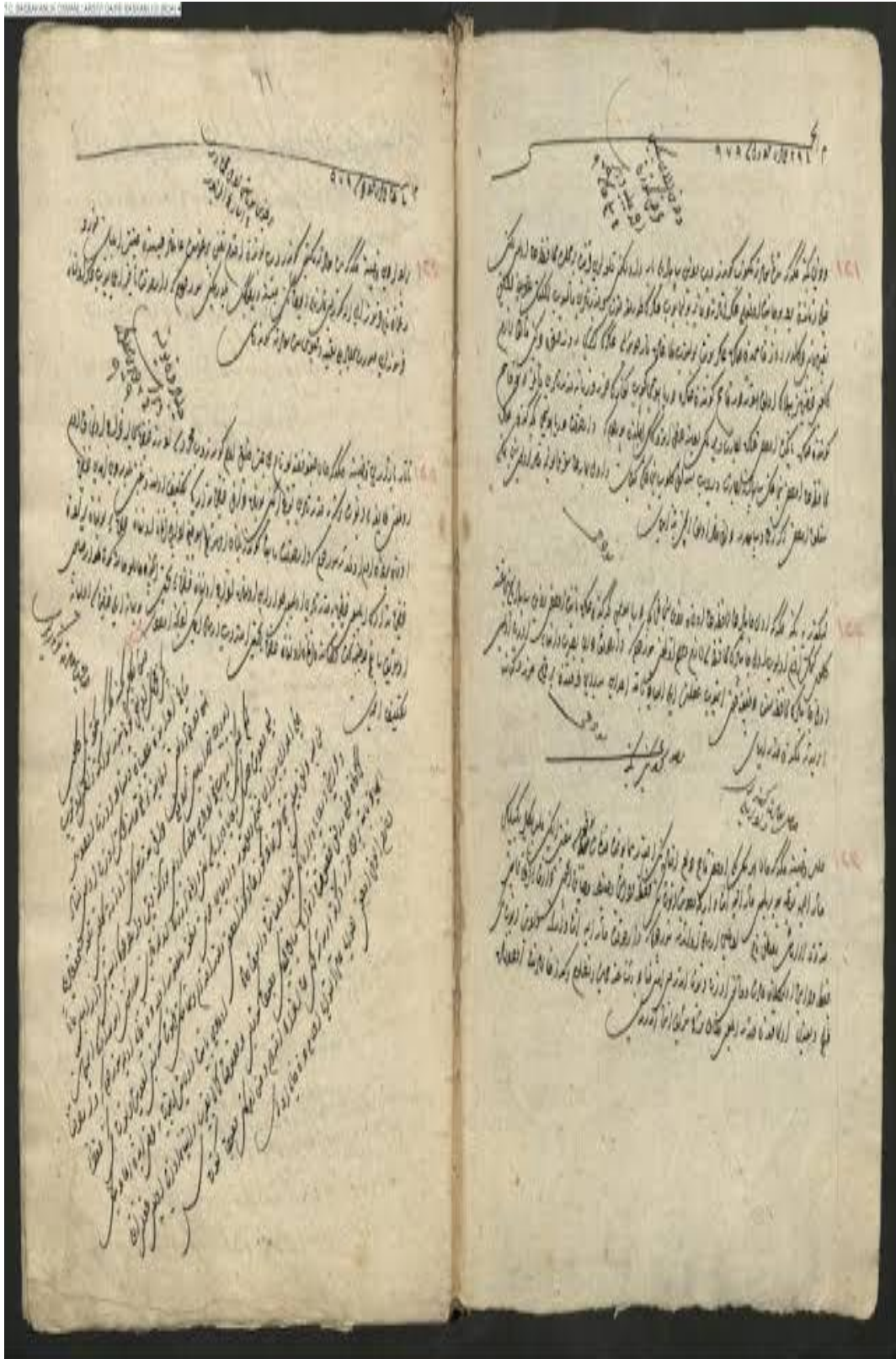
تجربان عالی ایات و درین قبیل حضور مکارم شور جانب عالی لیسای جانب عالی و لیسای جانب عالی

بوسه اوردن و اقتضای اربعه و منصب کوریه ملک فرزند و فرط موده سواکه و مصوع السکرینه فد و اولاد

ایک برادر لیسای جانب عالی کوریه جانب عالی نصیری اعاده در جویا و اصل انان و لیسای جانب عالی

تجربان عالی ایات و درین قبیل حضور مکارم شور جانب عالی لیسای جانب عالی و لیسای جانب عالی

بوسه اوردن و اقتضای اربعه و منصب کوریه ملک فرزند و فرط موده سواکه و مصوع السکرینه فد و اولاد

A {DVNSMIM.d.00016

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Zahra Gebril Hilow ADAM	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Hartum Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat
Bölümü	Tarih
Makale ve Bildiriler	
1. Zahra Gebril Hilow Adam, “Foreign Relations of The Islamic Kingdom of Func” , Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 125, Şubat 2022, s. 34-42, ISSN: 2148-2489 Doi Number: http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.55621	